

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

SZENNAY ANDRÁS

ÁGOSTON IMRE

BENEY ZSUZSA

ÖLBÉY IRÉN

SINKA ISTVÁN

DÜMMERTH DEZSŐ

ERŐSS ISTVÁN

BALÁSSY LÁSZLÓ

SZARKA GÉZA

MIHELICS VID

íráσαι

1960 NOVEMBER

Ára: 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Szen nay András</i> : Az atomháború erkölcsi problémája a legújabb teológiai irodalomban	641
<i>Agoston Imre</i> : Őszi verőfény (Vers)	647
<i>Beney Zsuzsa</i> : Radnóti Miklós útja	648
<i>Ölbey Irén</i> : Hétalvó (Vers)	656
<i>Sinka István</i> : Szép beszélgetések Mumm mezején (Vers)	657
<i>Dümmerth Dezső</i> : Appassionata	658
<i>Erőss István</i> : Emlékek középkori iskolázásunkról	664
<i>Énekek éneke</i> (<i>Balássy László</i> fordítása).....	669
<i>Szarka Géza</i> : A mosoly (Elbeszélés)	673
<i>Mihelics Vid</i> : Esmék és tények	678
A kis út (<i>Eglis István</i>)	683

NAPLÓ

Aistleitner József (1883—1960) (685); Ki volt Anonymus (687); Az olvasó naplója (690); Színházi órjázat (692); Képzőművészet (694); Zenei jegyzetek (697); A házasságtörés katolikus szemmel (698); Vác város törekvései a pesti egyetem megszerzésére (701); Jegyzetlapok (703)

685

Felelős szerkesztő:

Sík Sándor

Főmunkatársak: *Doromby Károly*, *Mihelics Vid*, *Pfeifer János*, *Possonyi László*, *Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem örzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest. V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5.— forint.

AZ ATOMHÁBORÚ ERKÖLCSI PROBLÉMÁJA A LEGÚJABB TEOLÓGIAI IRODALOMBAN

Nem először esik szó a *Vigilia* hasábjain az atomháború problémáiról.* Úgy véljük azonban, hogy napjainkban nem beszélhetünk e kérdésekről „túlságosan sokat”. Az emberiséget fenyegető esetleges atomháború réme szemünk előtt nőtt óriássá s nyomasztólag hat a lelkekre. Hogy ez mennyire így van, azt szemléltetően illusztrálja a következő kis epizód. Egy balatonparti nyári vendéglő teraszán osztrák turistacsoport beszélget. Vig hangulatban ültek asztalhoz, az arcokat azonban hamarosan komor redők árnyékolják, s a „titkaikat” kihallgatni egyáltalán nem akaró asztalszomszéd füléig is eljut néhány szó: „H-Bombe”, „Atomkrieg”. Ha azután kissé jobban figyel az ember, akkor világosan megérti: egy semleges ország nyári pihenést kereső turistái a Balaton festői környezetében az atomháború borzalmairól beszélnek. Hogy egy filmmel, könyvvel, vagy esetleg valamilyen előadással kapcsolatban „dobta be” valaki közülük a témát — mellékes. Az egész jelenet beszédesen bizonyítja: mennyire az emberiség és az egyes ember sorsproblémájáról van itt szó.

Amikor több, mint egy évtizede az emberiség legjobbjait foglalkoztatja az atomkorszak legsúlyosabb erkölcsi problémája, amikor tudósok, technikusok, szociológusok azon fáradoznak, hogy az atomenergia békés felhasználásával az atomkorszaknak pozitív tartalmat adjanak, amikor egyesek és embermilliók vetik minden erejüket latba, hogy az atomháborút kiküszöbölő békét az emberiség számára biztosítsák, ugyanakkor mi, katolikusok, a szeretet vallásának hivatott képviselői, elméleti és gyakorlati síkon egyaránt ki kell, hogy vegyünk részünket e szent ügy sikerre juttatásában.

Semmi újat nem mondunk akkor, midőn hangsúlyozzuk, hogy a teológiai munkának minden időben hivatása volt, hogy az örök dolgok, az örök igazságok hirdetése mellett ezeknek a gyakorlati életre való alkalmazását is elvégezze. Az elvek hirdetése mellett azok alkalmazásánál is segítenie kell a katolikus hívek tömegeit. Már *Pittra* kardinális, a múlt század tudós francia főpapja is nyomatékosan hangsúlyozta: a teológiai munka nem merülhet ki a rég megírt — bármennyire is kitűnő — munkák kizárólagos forgatásában. A teológia, mint olyan, nem porosodó fóliánsok „bibliothèque fermée”-je, zárt könyvtára. Épp ezért napjaink hittudományos munkája is, bár a régi s egyben örök alapokra épít, egy-szersmind együtt járja az élet rögs útjait a hívek seregével, konstruktív segítséget nyújtva korunk minden súlyos problémájának megoldásánál.

Mi sem természetesebb tehát, ha napjaink minden kétséget kizáróan legsúlyosabb erkölcsi problémája mellett sem megy el érzéketlenül s illetékes képviselőin keresztül szavát hallatja.

*

A katolikus teológusok között tán Julius *Ebbinghaus* mutatta ki legvilágosabban, hogy az atomháború alapvető erkölcsi problémája nem is annyira új, mint azt első pillanatra vélnők (*Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, in: *Studium generale* X. 1957.). Az atomháború

* Mostani témánkkal kapcsolatban lásd az 1967 augusztusi számban Mihelics Vid cikkét: Az atomháború a katolikus lelkismeret előtt.

megengedhetősége — lényegét tekintve — azonos azzal a problémával, hogy szabad-e fegyvereket a teljesen védtelen polgári lakosság megsemmisítésére alkalmazni, azaz ún. kiirtó háborút vezetni. Ebbinghaus a természetjogra s a katolikus álláspontra hivatkozva természetesen negatív választ ad, hangsúlyozva, hogy az ilyen háború világnézeti különbség nélkül ellenkezik az erkölcsi normákkal s a nemzetközi joggal. Ebbinghausnak igazat kell adnunk, hiszen bármelyik régebbi katolikus erkölcsi tanítás kézikönyvet is üttük fel, az ötödik parancsnak „Ne ölj” tilalmát alapvető princípiumként fogjuk felismerni. Nem kívánjuk most részletezni a tradicionális tanítást a direkt és indirekt ölésről, a közvetlenül vagy csak közvetve halált hozó eszközök alkalmazásáról. Annyit szeretnénk csupán összegezve kiemelni: ártatlan, védtelen embereket sem közvetlen, sem pedig közvetett módon nem szabad megölni. Mindazok, akik ezt nem veszik figyelembe, a természet törvényt tételes módon megfogalmazó ötödik parancs ellen vétnek s a felelősség alól semmiképp sem menthetők fel. (V. ö. pl. *Mausbach—Ermecke: Katholische Moraltheologie*, Münster 1953. III. 73. sköv.)

A természetjognak és a krisztusi elveknek klasszikus és alapvető normáit sohasem lehet tehát a politikai érdekek vezette szituációs etika elméletének alávetni. Ettől az „új szellemű”, de feltétlenül téves felfogástól vezetve — mint erre még részletesebben is kitérünk — igyekezett pl. az elmúlt évek során néhány nyugateurópai szociológus és teológus az esetleges atomháború erkölcsi elfogadhatóságát bizonyítani. Véleményük ugyan meglehetősen elszigetelt, de kétségtelen az is, hogy az ottani hívek lelkében mind a mai napig zavart keltett. A keresztény etika állásfoglalása e kérdéssel kapcsolatban mind történeti előzményeit, mind pedig a jelen egybehangzó tanítását illetően — egy-két kirívó esetet leszámítva — egyértelműen elutasító.

Már Platon óta közismert alapvető bölcséleti tétel: az igazságot nem a felhozott szaktekintélyek esetleges személyi kiválóságai, hanem érveiknek nyomós volta, cáfolhatatlansága bizonyítja. Ebben rejlik az igazságnak nagy egységet, szolidaritást teremtő ereje. A keresztény erkölcsi tanítást alapul véve ezt az egységet Krisztus törvényének örök értéke, az ahhoz való igazodás biztosítja.

Már 1947-ben, tehát két évvel a második világháború befejezése után oly rangos szaktekintély nyilatkozott a kialakulóban lévő korszak kétségtelenül legsúlyosabb problémájának, az atomháborúnak kérdéséről, mint Mariano Gordovani, a Magister S. Palatii (a „pápa teológusa”), aki a problémát a következőkben foglalta össze: „A modern érában minden, még a védekező háború is, a megváltozott viszonyok miatt, nevezetesen az atom pusztító erejének felhasználhatása miatt, súlyos erkölcsi megvárakoztatás elé állíthatja a lelkeket. Nem kevesebbet jelenthet ugyanis, mint ártatlannak tömeges legyilkolását, sőt az egyetemes emberiség pusztulásának veszélyét. Az atombomba nem válhat sohasem a nem egyszer tévesen értelmezett igazság védelmezőjévé. Az ún. klasszikus fegyverekkel és a modern magfegyverekkel vezetett háborúk közötti különbség kétséget kizáróan nem csupán kvantitatív jellegű, hanem az a dolog lényegét illeti.” (Ism. *Osservatore Romano* 1947. október 15.) — Ugyanennek a felfogásnak adott kifejezést a francia bíborosok és püspökök által kiküldött *ál-landó bizottság* 1950. június 14-én tett nyilatkozatában. E nyilatkozat hangsúlyozza, hogy Krisztus követőinél az atombomba felhasználására vonatkozó kérdésnek már pusztá feltevése is jogos haragot és felháborodást vált ki. Válaszunk csak az lehet — írják —, hogy elítélünk min-

den olyan fegyvert, mely az anyagi világ mellett ártatlan és védtelen embereknek esetleg millióit pusztítja el. Ezért minden erőnkkel tiltakozunk az atombomba alkalmazása ellen, amint tiltakoztunk a második világháborúban azok ellen a terrortámadások ellen is, melyek nem katonai célpontra irányultak s melyek öregeket, asszonyokat, gyermekeket, békés polgárokat értek. Meggyőződésünk — mondják tovább —, hogy az emberiség az Isten által adott szellemi képességeket gyalázza meg, ha a tudományt, mely a jó számára oly gyümölcsöző lehet, a pusztítás szolgálatába állítja. Ugyancsak 1950-ből való Fulton J. Sheen-nek, a teológiai tanárból lett New York-i püspöknek nyilatkozata, melyben hangoztatja, hogy az atomháború nem lehet igazságos háború s ezért minden keresztény embernek tiltakoznia kell ellene.

F. M. Strattmann, a náci koncentráció táborát megjárt nyugatnémet-országi dominikánus professzor az *Atomare Kampfmittel und Christliche Ethik* (München, 1960) c. kiadványban hosszasan tárgyal az atomháború problémájáról s konklúzióként leszögezi: A reális nézés azt tartja, hogy a hatékony védekezés és eredményes támadás atomháború esetén egymást zárják ki, mivel a védekező és támadó egyaránt a legsúlyosabb veszteségeket szenvedheti. Ezért az atomháború „erkölcstelen és semmiképp sem megengedett”. E végső következtetést a természetjog, a nemzetközi jog, a népek létének és boldogulásának követelménye, továbbá a keresztény erkölcsi törvény vizsgálata alapján vonja le az új *Herder Lexikon* által is elismert békeharcosként jellemzett Strattmann.

Kiemelhetjük még napjaink katolikus teológusai közül Nikolaus Monzel bonni professzort, aki *Atomare Bewaffnung und ethische Normen* (München, 1960) c. tanulmányában szintén annak a felfogásnak ad szolid etikai megalapozást, mely az atomháborút nem tartja megengedettnek. Embertömegek elpusztítása, szellemi és anyagi értékek lerombolása mindig bűnös dolog volt — írja tanulmányában Monzel —, amit semmiféle önző érdek sem igazolhat. A nukleáris háború fenyegető veszélye ellen küzdeni tehát nemcsak keresztényi, hanem alapvetően emberi kötelesség is.

A katolikus teológusok, kiváltképpen pedig moralisták közül megemlítjük még a nagytekintélyű Eberhard Welty-t, a Nagy Szent Albert Akadémia professzorát, és F. H. Drinkwater-t, a jeles angol morálteológust. Mindketten alapos tanulmányt szenteltek az atombomba alkalmazásával kapcsolatos problémának s a magfegyverek használatát megengedetlenné nyilvánítják.

*

Az általános alapelveket tárgyaló erkölcstudományi kézikönyveknek és a már említett morálteológusok szakmunkáinak áttekintése könnyen meggyőzhet mindenkit arról, hogy a katolikus teológia korunk e legsúlyosabb problémájának megoldásánál a krisztusi elvekre támaszkodó, az emberiség javát szolgáló konstruktív megoldás mellett foglal állást. Épp ezért nem csekély meglepetéssel olvashattuk a híradásokat azokról a Nyugat-Németországban élő teológusokról, akik a fentiekkel merőben ellentétes értelemben nyilatkoztak meg. Az első hírt a „Katolikus Sajtóiroda” (KNA) tette közzé, amikor 1958 május 5-én publikálta, hogy „Hét morálteológus” együttes közleményt adott ki, melyben az atomháború megengedhetősége mellett foglalt állást. Később a „Hetek” nevét is nyilvánosságra hozták s a kevésbé ismertek mellett ott találjuk J. Hirschmann, a több könyvet és számos tanulmányt közzétett teológus nevét is. Nyilatkozatuk tudományos értékéből már eleve sokat levon az a körülmény,

hogy azt egy kimondottan politikai aktus, az akkori képviselőválasztás alkalmából tette, a kinyomtatott szöveget pedig a hivatalos kormányzati szervek terjesztették. Magának a nyilatkozatnak tartalmából pedig világosan kitűnik, hogy ezek a teológusok a biztos erkölcsi alapelveket túlélve olyan változékony politikai ténykérdések helyeztek előtérbe, amelyekről nem a katolikus erkölcstudomány, hanem kizárólag csak saját nevükben szólalhattak meg. Egészen kétségtelen tehát, hogy a „Hetek nyilatkozata” a technikai és politikai vonatkozású kijelentésekkel együtt — melyeket mint magánemberek, saját felfogásukat tükrözően tehettek — kívüláll mind az erkölcstudomány szakterületén, mind pedig a kinyilatkoztatás és a Krisztus szavát közvetítő egyházi igehirdetés körén. Épp ezért csupán Clemens Münster szavait szeretnők állításainkkal kapcsolatban emlékezetbe idézni: „Az ilyeneknek eszébe kellene juttatni, hogy Krisztus követésének útja egészen más tanítást nyújt. Krisztus harca és győzelme a világon kizárólag természetfölötti volt. Ezért a keresztényeknek is természetfölötti eszközökkel, tehát a kegyelem erejével lehet csak sikra szállniuk. Valamilyen világi jellegű hatalmat fenntartani vagy megmenteni a keresztényeknek, mint ilyeneknek, egyáltalán nem feladatuk. Krisztus országa nem e világból való, tehát nincs semmiféle politikai hatalomhoz szükségszerűen hozzákötve. A krisztusi szellem éltető erő s ezért sohasem támogathatja a tömegeket gyilkoló eszközöket.” (In: *Atomare Kampfmittel*... etc. 59. o.)

Ennek a hét nyugatnémet teológusnak nyilatkozatánál sokkal komolyabb az ugyancsak nyugatnémet Gustav Gundlachnak, a frankfurti, majd később római professzornak tanulmánya. (*Studien u. Berichte der Katholischen Akademie in Bayern*, Heft 10. München 1960). Őt ugyanis elismert szociológusként és jeles etikusként tartják számon s mindeztideig nem érte még az a vád, hogy a napi politika útvesztőibe tévedt volna. Annál figyelemre méltóbb így az a válasz, amelyet Robert Spaemann adott Gundlach tanulmányára (*Die Zerstörung der naturrechtlichen Kriegelehre*, München 1960). Spaemann sorba veszi Gundlach tételeit és számunkra is eligazító módon cáfolja meg azokat.

Gundlach első nagy tévedése — mutat rá Spaemann —, hogy ő a háborúban bizonyos elháríthatatlan szükségszerűséget lát. Szerinte a háború az Isten által teremtett világrend zavaraiiban a kiegyenlítődést, harmóniát biztosítja.

Talán fölösleges is különösképpen hangsúlyoznunk — írja Spaemann —, hogy e tanításnak alig, vagy semmi köze sincs a keresztény történet-szemlélethez s inkább a pogány kozmogóniákkal és teológiával áll rokonságban. Ezekben ugyanis fellelhető a tanítás, mely szerint az univerzum harmóniáját zavaró tényezők szervesen beleolvadnak a világ rendjébe és történetébe s az önmagában lezárt univerzum ezek révén integrálódik. *Anaximander* tanítja például, hogy a világ dolgai és lényei egymás számára jelentenek gyötrő vezeklést és engesztelést minden rossz és igazságtalanság megtorlásáért. A keresztény érában azonban a bűn és megváltás titkainak szintézise kizár minden ilyen következtetést. Az emberek hiába igyekeznének mindazt egymásnak „megfizetni”, amivel bűneik miatt Istennek tartoznak. S ugyanez vonatkozik a kozmosz egyetemességére is. Elképzelhető ugyan, sőt valószínű is, hogy a teremtett világ majdan a teljes pusztulásból fog új életre támadni. Gundlachnak az a nézete azonban, hogy ezt a végpusztulást Isten a keresztény emberek tudatos közreműködésével is siettetetheti vagy végrehajtja, ellentmond mindannak, amit hitünk és a keresztény teológia az idők végezetéről tanít. Gundlach maga is érzi, hogy e területen ingoványos talajra tévedt, midőn bi-

zonygatni próbálja, hogy Isten az ilyen esetben maga fogja levenni a lelkiismereti felelősség terhét az illetékesek — tehát a pusztulás okozóinak — válláról. Ezzel viszont teljes zsákutcába kerül, hiszen Istent önmagával állítja szembe. Hogyan követelhet ugyanis a Teremtő az embertől oly cselekedetet, melyért ő maga „kényszerül” a felelősséget vállalni?

Gundlach más vonatkozásban is megreked a még Krisztus előtti gondolkodás világában — folytatja Spaemann. Bizonyos szellemi, erkölcsi javaknak fenntartása, illetőleg védelme érdekében ugyanis mindenfajta „védelmi eszközt” megengedhetőnek tart, így az esetleges világpusztulást okozó H-bomba bevetését is.

Nem nehéz észrevenni — fejt ki Spaemann —, hogy Gundlach ezt az utat járva visszakanyarodik az értékeknek platoni felfogásához, mely az embernek s az őt körülvevő földi értékek világának valóságát az önmagukban is független léttel rendelkező ideák tökéletlen utánzatainak tartja. E felfogásra építve vallja, hogy az olyan értékek, mint pl. becsület, hit, emberi jogok úgy is egzisztálhatnak, ha ezeknek hordozója, tehát az emberiség már nem létezik. Holott ez az idealisztikus felfogás teljesen ellenkezik a *keresztény realizmus* filozófiájával, melynek számára a látható világ nem csupán az ideák világának visszatükröződése, hanem a legreálisabb valóság: Isten teremtett világa. Gundlach felfogása szerint az egyes embernek, népeknek, sőt az egész emberiségnek léte, mivel az „csak” anyagi értéket képvisel, feláldozható a fent említett értékek oltárán. Nem kevesebb tehát, mint az embernek test-lélek egysége, a keresztény antropológiának alapvető tétele kerül itt a kiszolgáltatottság súlyos krízisébe. Köztudomású ugyan, hogy minden időben az emberiség legjobbjai közé sorolták azokat, akik a „jó ügyért”, embertársaikért, eszméikért feláldozták magukat. Az önkéntes áldozatvállalás martíriumát mindig nagyra értékelték. Hol marad azonban akkor ennek az „áldozatnak” értelme, midőn a „bonum commune”-nak, a közjónak alapja, a népek fizikai egzisztenciája, maga az emberiség válik kénytelen-kelletlen áldozattá? Egy ilyen „áldozat” nem lehet egyéb merő demonstrációnál, melynél a megmentendő értékek világát és rangsorát politikai megfontolások határozzák meg s viszik az emberiséggel együtt a megsemmisülés felé. Jól tudjuk, hogy a kereszténység mindig mélységes tisztelettel adózott a mártírok tanúságtételének. Hol marad azonban az *önkéntes mártíriumnak* értéke, midőn milliókat hurcolnak a kényszerű halálba?! Nem kell túlságosan éles látás ahhoz, hogy a Gundlach-féle gondolatok mögött a keresztény életigenlés, a szent optimizmus helyett az élet tagadásának peszsimizmusát fedezhessük fel. A mártírium eszméjének szekularizálása ez; semmiképpen sem keresztény, de még csak nem is „józan politikától” megszabott emberi magatartás.

Ezeknek a — feltétlenül hibás — alaptételeknek előrebocsátása után érkezik el Gundlach az atomháborúval kapcsolatos felfogásának legkonkrétabb és egyben legszembetűnőbb tévedéseire. Azt állítja ugyanis, hogy önmagában tekintve sem valamely fegyver, sem annak alkalmazása nem mondhat ellent az erkölcsi rend törvényeinek. Az atombombáról pedig kijelenti, hogy annak a fizika és kémia által feltárt parányi részecskéi, amint szétbontva, úgy összeállítva is, önmagukban teljesen indifferensek. Alkalmazásukkor semmi sem történik velük és bennük, mely az erkölcsi rendhez vonatkozó közömbösségüket megváltoztatná. Ha ugyanis — mint mondja — ez nem így volna, akkor Isten, a teremtett világ ura, nem használhatná fel teremtményét, az atombombát.

Gundlachnak ez az utóbbi érvelése, mely az „atombombát dobó Istenről” szól, oly döbbenetes — állapítja meg Spaemann —, hogy csak cso-

dálkozhatunk: miként írhatta azt le egy egyébként tudós, a teológiában járatos ember! Ami az „önmagában semleges” atombombára való hivatkozást s az abból levont következtetéseket illeti, nem egyéb, mint az emberi világ minden tartalmi kvalitásának félreállítására. Csupán azt elfogadni valóságnak, amit a természettudományok kategóriáinak segítségével vagyunk képesek kifejezni — teljesen abszurd állítás. Ha az atombomba valóban nem volna egyéb, mint a fizikai és kémiai elemek önmagában indifferens kombinációja, akkor pl. a pornográfia sem más, mint nyomdafesték és papír közömbös keveredése. Aristoteles és Szent Tamás filozófiája szerint a szék nem egyéb, mint „ülés céljára szerkesztett dolog”. E meghatározás akkor is érvényes marad, ha a széket más célra használják fel, pl. felkapják és verekednek vele. De egyáltalán nem „semleges” tárgy, mihelyt nem a szokásos módon élnek, hanem eredeti rendeltetésétől eltérően élnek vele. Amint a makro- és mikrokozmoszban, éppúgy az ember által alkotott dolognál is megtaláljuk a célirányulást. A közömbös anyagnak az emberi szellem értelmi és fizikai közreműködése által célt ad. Ezáltal az önmagában közömbös anyag, a készülő dolog, „természete” szerint a jóra vagy rosszra irányulhat. Így pl. bizonyos kínzóeszközök vagy Auschwitz gázkamrái annyira egyértelműen erkölcstelen, rossz célra készültek, hogy azoknak a dolog „természete” szerinti alkalmazása csakis erkölcstelen és bűnös lehet. Ugyanígy kell gondolkodnunk azokról a háborús eszközökről, jelesen az atombombáról, melyeknek egyetlen lehető alkalmazása mérhetetlen pusztulást von maga után. Ezek már „természetük”, belső strukturájuk folytán szükségképpen a rombolásra, az élet megsemmisítésére irányulnak. Épp ezért minden kétséget kizáróan önmagukban tekintve is erkölcstelenek. Az a kibúvót kereső ellenvetés, mely érvként felhozza, hogy a különböző határfokú fegyverek között csupán a pusztító erő kvantitatív eltérése van különbség, minőségileg azonban teljesen egyformák, az atombombára nem vonatkoztatható. Ennek bevetésénél ugyanis már nem szemtől-szembe álló ellenfelekről van szó, akik oly fegyvereket használnak, melyek „természetüknél” fogva előre kiszámítható hatásokkal rendelkeznek s melyek felhasználásánál a harcoló alakulatok a védtelen polgári lakosságtól elválaszthatók. Köztudomású, hogy az atombombánál, annak tömegeket pusztító hatása miatt, a mennyiségi tényező a lényegét módosító minőségivé alakul át.

Gundlach felfogását ismertetve és annak egyes tételeit elemezve Spaemann azzal fejezi be elutasító bírálatát, hogy neki nem áll jogában senkinél s legkevésbé teológus-társánál kétségbevonni, hogy az „legjobb tudása és lelkiismerete szerint” foglalkozott a kérdéses témával. Minthogy utóbbit Gundlach kifejezetten állítja, olyan nagytudású embertől, mint ő, el is kell fogadni ezt a biztosítékot. Azt azonban nem lehet elhallgatni, hogy az egyébként igen jelen szociológusnak ezen a területen nem kis bizonytalanság és számos hézag mutatkozik tudásában. Mivel pedig írásai — így az atomfegyverkezést tárgyalók is — a világ minden tájára eljutnak, azért ő, Spaemann, a hívek tömegeinek érdekében kötelességének tartja, hogy az örökérvényű krisztusi erkölcsi elvek alapján Gundlach tévedéseit nyilvánosan is megcáfolja.

*

Végezetül egy nem-teológusnak, Albert *Einstein*nek szavaira szeretnénk hivatkozni. „Korunk valódi problémája — mondotta — nem az atombomba, hanem az erkölcsi érzéknek bizonytalansága.” Úgy véljük, hogy ezzel a kijelentésével a nagy tudós korunk számos sebe közül a legérzékenyebbre mutatott rá. S bizonyos, hogy ennek az erkölcsi érzéknek

nevelését, erősítését előmozdítani napjaink hivatott vezetőinek egyik legnagyobb, legnehezebb s egyben legnemesebb feladatuk. Az erkölcsi érzék nevelésének egyik leghatékonyabb eszköze a *felelősségérzetnek* felkeltése. A személyes erő kifejtések, a publicisztika eszközei, a politikai vezetők ésszerű érvei, az emberiség szempontjai mellett nem utolsó eszköze a lelkiismeret felrázásának, a felelősség felkeltésének a keresztény hit által hirdetett tételek alkalmazása. Ezt a nagyfontosságú munkát szolgálják korunk keresztény hittudósai, midőn írásaikban, szóbeli megnyilatkozásaikban felhívják a figyelmet az emberiséget fenyegető nagy veszélyre. A harmónia közöttük — s ezt örömmel állapítjuk meg — majdnem tökéletes. Annál inkább szóvá kell tennünk a harmóniát megzavaró egy-két kirívó esetet, hogy a keresztény lelkekben esetleg felmerülő kételyekre, ellenvetésekre — szakavatott emberekre hivatkozva — nyomban megadhasuk a megnyugtató, mert hitünkéből is következő választ.

Az atombomba „élének kicsorbitása” ma már egyetemes feladat. Világnézeti és rendszerbéli különbségek félretételével az egész emberiségnek kell összefognia, hogy ezt az életet mentő munkát elvégezze. Ebbe a nagy összefogásba kapcsolódik bele napjaink teológusainak a krisztusi szeretetet minden egyéb gyarló emberi szempont fölé helyező írásos és szóbeli munkálkodása is.

ŐSZI VERŐFÉNY

*Ülnék már sokszor, mint az aggok, halkan
öreg karosszék ringató ölén,
a multból néhány kószaszárnyú dallam
— egy kis fanyarság minden messzi dalban —
pihentetőn röpülne még felém.*

*Ülnék már sokszor bámulva a tóra:
tengert játszik rajt minden fodrozás,
figyelnék távoltitkú zeneszóra,
hallgatnám, ahogy éjfél út az óra,
s lassan elhinném, hogy már nincs tovább.*

*Pihennék is már! Nem lehet: az éjben
ezer kobold kél s packázik velem,
pajkos táncukra fölpezsdül a vérem,
s fölhorkan bennem minden hófehéren:
álmom, a múlt, a kín, a szerelem.*

*Ilyenkor újra fénylő lesz az élet,
viháncolón röpit az ifjúság,
s hazug nyugalmam kőszá szélbe széled,
kitárt karokkal várnak rám a mélyek,
s hallom a szívem régi ritmusát.*

*Ilyenkor ezer kőborkedvű dallam
száguld az éjszakában nesztelen
— mult mézek íze minden röpke dalban,
tündéri tavaszok — ringató balzsam! —
fogócskát játszik s táncba kezd velem.*

Agoston Imre

RADNÓTI MIKLÓS ÚTJA

Kétségtelen, hogy Radnóti Miklós utolsó köteteiben, élete utolsó éveiben érett igazán nagy költővé, s az utolsó, fogyó évek és hónapok rövidségével arányosan egyre nagyobbá és érettebbé. Úgy látszik, mintha a fenyegető halál súlya, az embertelen sors rettenete szabadította volna fel mélyre rejtőző tehetségét, nyitotta volna meg azt a kaput, amelyen át egyre tisztább formában valami újonnan felismert tartalom, egy újra felfedezett világ üzenete találta meg útját. Igaz ez? Lehetséges, hogy a háború tette halhatatlanná azt a költőt, aki egész életében valami idillikusan teljes béke bűvületében élt? Lehetséges az, hogy a háború feszültsége, az ártatlan áldozatok közös sorsa vezette vissza az emberi társadalomba az „űjmódi pásztorok” közé menekülő költőt? S hogyan? Valóságos tény ez a hatás, vagy csupán a halál perspektívája előtt óriásivá magasodó utolsó alkotások látszata? Fogyó évei és hónapjai során Radnóti egyre mélyebben és teljesebben az élet valóságos értékeinek kifejezőjévé válik. A szürrealizmusból élet és halál mesgyéjén érkezik el a valóság költészetéig, a tudat valóságáig. S ez annál is feltűnőbb, mert kortársai — és sorstársai — közül jóformán ő az egyetlen, aki az utat ilyen irányban teszi meg: aki számára az utolsó évek rettenete nem művészi lehangolást, hanem megerősödést, nem a valóságtól való elfordulást, hanem a valóság megtalálását eredményezi.

Irreális, vagy szürreális világból jött? Valami valóságonkívüli, elképzelt, mesterségesen idilli világból. Nehéz megfogalmazni azt a világméretet, amely a „Pogány köszöntő”, vagy az „űjmódi pásztorok éneke” kötetében előttünk áll, nehéz, mert megfoghatatlan, formán, társadalmon kívüli világ ez. Ezekben a kötetekben Radnóti költői attitűd-je a lázadás: forma, rend, konvenciók ellen. Formája a Kassákra emlékeztető nagylegzetű szabadvers — tartalmi élménye a természet dicsérete; valami újonnan felfedezett, megtalált természeti életé; lényegében nem más ez, mint kitörés a társadalomból. A természet-élmény alapja nem a meglátott harmónia, az embert körülvevő, társadalommal és egyénnel közösségben élő világ felismerése, hanem a meglévő, zárt társadalmi rend negációja — és ezért válik irreálissá, megfoghatatlanná. Ez adja formai jellegét is: „És ennek az exkluzív jellegű lírának felbontott, szabad formáiban néha találkozunk az expresszionisztikus kifejezés a bukolikus hanggal” — írja első kötete megjelenésének idején Bálint György. A szabadversek mély lélegzetvétele mellett elsősorban a képek mindent előzőnlő zuhataga jellemzi ebben az időben Radnótit: a vers jelzős főnevek, expresszív képek és felkiáltójelek hullámain gördül, hullámvölgyek buktató mélységein át. Minden lelkendezése, minden ifjonti lobogása ellenére némiképpen hidegnek érezzük ezt a lírát, lelkesedését némiképpen mesterkéltnek — nem személyes, nem közvetlen: a lírai költészet mélységeit Radnóti még sokára fogja elérni. Modoros? Kétségtelen, hogy saját, jellemző hangjától még nagyon távol van, de kétségtelen az is, hogy idegenségét sokban a magányos lázadás attitűd-je okozza, az ifjonti dac, anarchisztikus felbontottság — kissé talán a kamaszévek magányának reminiscenciája. A lázadás elszigeteltségét ezen az egyéni, belső indítékon túl bizonyos fokig Radnóti osztályhelyzete magyarázza: a polgári környezetből, polgári szeléből ebben az időben még csak a „bukolikus hang” felé tör ki. Bizonyos értelemben az „űjmódi pásztorok” világának is van szociális tartalma: jellemzően (és nemcsak Radnóti egyéniségére, hanem Radnóti

helyzetére is jellemzően) teljes „tabula rasa”-val indul, valami megálmodott természetiségből, neoprimitivizmusból, valami visszatérésből a földhöz, a föld embereihez. Elképzelt pásztorokhoz, s ez az elképzelés (nemcsak a „pásztorokról”, hanem egész világukról, még a természetről, tájakról is) meglehetősen esetlen. A természet költészetének nem feltétlenül szüksége a társadalmi mondanivaló — ha azonban társadalmi lázadásból vagy menekülésből született, feltétlenül megérzik rajta valamiféle irrealitás. A fiatal Radnóti nem szürrealista abban az értelemben, mint például tanítója, mintaképe, Apollinaire az; afelé törekszik, de egészen más célt közelít meg. A szürrealizmus teljességet akar kifejezni; Radnóti fiatalkori verseiben valami kiragadott, elszigetelt illúziót ad vissza, s az olvasó nem a világkép teljességét, hanem a lírai mélység, lírai odaadás vagy megnyilvánulás teljességét hiányolja.

A „Lábadozó Szél”-ben kezd realizálódni Radnóti társadalmi mondanivalója. Először merülnek fel költészetében a későbbben oly nagy szereppel bíró „internacionális” témák: a szocializmus talán ebben az értelemben adja számára a legnagyobb élményt. Érthető ez: elsősorban azt a témát veti fel, ami költészetének lényegévé válik majd: a közelgő háború gondját:

*Te Párizsban élsz Hiroshi még, japáni
társaid és csöndes orvosok között*

— . —

*Fehér köpenyed köpjön és piruljon el!
mert sárga emberek fennen öldöszik egymást
s fegyelmes halottakat lottyantva kanyarodnak
Kínában a kotyogó patakok! fűttyel
oszlik a béke! s proletárhalottak
oszlanak nézd a fűttyülő levegőben!*

A természeti képhez stilizált ember alapját lassan a valóságos emberi értékek kezdik felváltani. A száanalomból, a közös sors felismeréséből új költészet születik — fentebb idézett versében japáni barátjához a kínai halottakért szól, minden szenvedőért mindenki emberségéhez apellál. S a fasizmus embertelen rettenetében ez az emberség látszik az egyetlen menedéknek:

*Magasban élek s kémlelek:
körül borul.
Mint hajónak ormán viharban,
villám fényinél
kiált az ő, ha partot látni vél,
úgy vélek én is mégis partokat és
lélek!
kiáltok fehér hangon én is.*

Menedék csak — az ártatlanul szenvedők közössége menedék lehet Radnóti számára — reménység sohasem. A háborút megelőző években már egyre komorabbá válik hangja, egyre lemondóbb lírája. Radnóti verseinek jellemzője ettől az időtől kezdve a reménytelenség.

*Reménytelen napokra vénülök,
a régi villongó költőfiút
komor nehézkes férfi váltja fel,
akit ziháltat már a régi út.*

Érdekes módon éppen ezen a reménytelenségen át talál el Radnóti saját hangjához: a tudat költészetéhez. Képek és szimbolikus sorok lo-

bogása után most, a „Meredek út” verseinek lépcsőin emelkedik egyre magasabbra, a megtalált világ, megtalált valóság felé. Itt, a háborút megelőző, viharelőtti csend feszültségében, az elkerülhetetlen sors biztos tudatában ismeri fel a valóság költészetét, e pusztulásra ítélt világ megegyező felragyogó értékeit. A valóság kötéseiről beszélünk, mert Radnóti ezentúl valóban „köti” ez a valóság: elsősorban őt magát az őt körülvevő világhoz, képeihez, tájaihoz, és értékeihez. S ezzel, a külső dolgokhoz való kötődéssel egycsapásra megtalálja saját maga kifejezhetőségének formáját is: az erőszakoltan szimbolikus természet után ez a csak-magáért, a törekény és múló szépségért ábrázolt természet élet és halál szimbolumává válik, a nemcsak általános értelemben, hanem az emberi élet és halál értelmében is: a félelem feszültségében az erőszak, korai halál szimbolumává. De ugyanígy a szépség és szerelem jelképévé is: átélte, átélkesített, lírai szimbolummá. A valóság „kötése” másrészt Radnóti versformáiban mutatkozik meg: itt, a „Járkálj csak, halálraitélt!” és a „Meredek út” verseiben tér át szabadversről a kötött, rimes-időmértékes verselésre. Ez még nem az utolsó versek klasszikus, antik időmértéke: zártabb, egyszerűbb forma, s puritánságában talán közelebb van a tiszta klasszicitáshoz. Sőtér István szerint (és Vas István szavaival ez „a legszebb, legmélyebbre ható és legtávolabbra néző írás Radnóti Miklósról”) idill és halálfélelem feszültségéből születik meg Radnóti klasszicitása. Lezártak és befejezettek ezek a versek, van bennük valami félelmetesen biztos bele nyugvás. Utaltunk már arra, hogy az érett Radnóti költői attitűdje a tudat költészete: a romantika lázadása, a szerelem pogány szépsége, a proletárközösség expresszionizmusa után ez a klasszikussá váló, férfiasan bátor hang az, amelyben rátalál egyéniségére. Miből fakad mindez? Elsősorban Radnóti alapvetően intellektuális egyéniségéből, józan és reménytelen látásából — az értelem fölénységéből az esztelen pusztítással szemben:

*Nem bírta hát tovább a roncsolt szív s tüdő
a multat és a bomlott éveken
virrasztó gondokat, hitet, csalódást,
nem bírta más, csupán az értelem,
s az bírta volna még.*

De ez az „értelem” és józan látás nem magyarázhatja meg teljességében Radnóti verseinek jellegzetes világát: az intellektus keres, magyaráz és összefüggéseket talál — Radnóti ebben az időben elsődlegesen látott. Látott és elfogadott: ez az annyira intellektuális költő, akinek intellektuális magánya, lelke mélyén kissé tudott és akart zárkózottsága minden kitörni készülő, kollektivitást hirdető verséből kiérződik, most, a pusztuló és pusztító világ rémképei között válik a környező világ eleven részévé. A tudat költészetéről beszéltünk: intellektuális tudásán túl ez a világ realitásának halálosan biztos megélése. Szerb Antal két szóval jellemzi, egy odavetett mondat zsenialitásával: hűség és félelem. A félelem az intellektus „erénye”; a hűség valami mélyebb, most megtalált lelki harmóniáé.*

1938-ban írta Első Eclogáját, megnyitván ezzel azt az oly jellegzetes, oly sokat előluló sort, azt a nyolc verset, amelyben lezárva (és leszűkítve is, természetesen) egész költői fejlődését végigkövethetjük. Négy évvel az első megírása után írja utolsó nagy „természeti” versét: Száll a tavasz...

* Szép feladat lenne megvizsgálni, mennyi szerepe volt ebben a fejlődésben Radnóti katolizálásának. (A szerk.)

(Előhang az eclogákhoz). Valószínű, hogy ezzel a későbben írott Előhanggal tudatosan a még egyszer felvett „bukolikus” hangon akarja elindítani az eclogák sorát: részben azért, hogy saját indulására utaljon, újra felidézve az ifjúság szabad és ragyogó útjait — azzal a nosztalgiával, amely konkrétabb és formailag jellemzőbb módon csaknem minden késői versének sajátja — „Száll a tavasz kibomlott hajjal, de a régi szabadság — angyala nem száll már vele” —, részben meg azért, hogy az eclogák valóságos, antik hagyományaira visszatekintve példázza azt az utat, ami az antik pásztorság idilljétől (s a belső fejlődésben az „újmódi pásztorok” idilljétől) e világvégi itéletidőhöz, Habakuk és Náchum próféták látomásainak beteljesüléséhez vezet. Mintha valamennyi lázadó versének hangja e hatalmas, világot feszítő lázadás kórusában zengene: (ezekben a megszecsengő sorokban, amelyekben az ember-nélküli természet lázadása a mindenség lázadásává nő, és kimondatlanul is az emberi lélek mélységeit ébresztgeti)

*Néma gyökér kiabálj, levelek kiabáljatok éles
hangon, tajtékzó kutya zengj, csapkodd a habot, hal!
rázd a sörényed, ló! bömbölj bika, ríjj patak ágya!
ébredj már aluvó!*

Az első ecloga: költő és pásztor beszélgetése, klasszikus formájának lágyságában, antik pásztoridillt visszasíró ritmusában az elveszett béke világához fordul.

*Régen láttalak erre, kicsalt a rigók szava végre?
Hallgatom, úgy teli zajjal az erdő, itt a tavasz már!*

Figyeljük meg utolsó sorának végtelen lágyságát:

alkonyi lepke lebeg már s pergeti szárnya ezüstjét.

És ez a varázsos sor halál és pusztulás, az írói élet hiábavalóságának leírása után áll — mennyire rokona ez a huszonkilencedik születésnapra írott, ugyancsak kiábrándult vers zárásának:

*A lepke meghal, s lám az égi fény
az vándorol időkön által,
nagy folyók tűnődve egyre folynak,
s deltáiknál iszap zsong fodros háttal,
víz álmodik a sűrű ringó
nád közt s a fényben föllebeg
a nap felé egy rózsaszín flamingó.*

De ezen túl, a késői nagy, „leíró” verseknek; a Nem tudhatom... hatalmas képsorának: e képsor hangulatának:

*a tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfalokról csorgó vöröslő fájdalom*

S az „A la recherche” szinte bármelyik sorát idézhetnénk. Mi az, ami annyira közös ezekben az idézett sorokban, az első eclogában még „átlátszóbban”, „primitivebben”, a késői nagy versekben rejtettebben, szemérmesebben, de mindig érezhetően? Az érzelem telítettsége, mondhatnánk úgy, hogy a búcsú fájdalomnak túlsordulása; talán nem túl mérész, ha azt mondjuk, a fájdalom túlértett áradása. A képalkotó, expresszionista Radnóti nem teremt többet: elfogadja, meglátja és meglátatja a valóságos világ képeit: de azokat a képeket, amelyeket az érzés meghittsége, fűtöttsége, az emlékezés édessége láttat meg vele: azokat, amelyeknek élménytartalma a gyermekkor óta épül és gazdagodik. Egyik leg-

szebb versének, és a késői versek megértéséhez mindenesetre legjellegzetesebbnek az 1938-ban írott, Il faut laisser kezdetű, Ronsard versre épített elégiát érzem: azt a verset, amelyben talán legtisztább formában látható, hogy Radnóti kötődése a valóságos világhoz a búcsúzás kötődése. A jelzők lobogása kialszik, s helyette belső fényben ragyog fel a képek átéltsége, válogatottsága, szubjektív tartalma. A lírikus Radnóti látszatra egyre kevésbé szubjektív, egyre személytelenebbé és tisztábbá válik: hasonlatai, de főleg jelzői egyre mélyebbek, a tartalom személytelenebbé válásával egyre líraiabbak. Az érzelm telítettségének túlsordulását érezzük ezekben a versekben? A „túlsorduló” képek folyékony hangok hullámain áradnak: Radnóti ilyenfajta, jellemző sorai lágy mássalhangzóik bőségével árulkodnak. Miről? Fónagy Iván a költői nyelv hangtanáról írott könyvében olvasom: „Maurice Grammont szerint a hangok természetes (közvetlen) hatása akkor érvényesül a versben, ha a hangjelleg megfelel a vers hangulatának. Különben a hang észrevétlen marad”. Bizonyos értelemben alighanem fordítva is érvényes ez a szabály: a hangok, éppenúgy, mint a ritmus, árulkodhatnak a vers rejtett tartalmáról, rejtett hangulatáról. Radnóti verseiben a lágy hangok áradása, szelidsége a nosztalgiáról árulkodik. Erről árulkodik képeinek rendkívüli sűrítettsége: időbeli sűrítettsége is. Radnóti képei, tájai, jellemző hangulatai valamennyien rendkívül intenzívek. Hogyan is jellemezhetnénk legjobban jellegzetes mélységüket? A nagyon emlékezetes pillanatok képei ezek: azok a pillanatok, melyeknek jelenléte szívtfájdítóan múlandó, és amelyek igazán az emlékezésben élnek: azokban az emlékekben, amelyek a szubjektív lét számára is lassanként jelképekké válnak:

*s arany napoknak alján pattanó
labdák körül gomolygó gombolyag,
gyereksereg visong, s a réteken
zászlós sörényű, csillogó lovak*

*száguldanak a hulló nap felé!
s fejünk felett majd surrog és csivog
a fecskefészekektől sötét ereszt!*

Erről árulkodik az első ecloga antik hagyományt, a nosztalgikus pásztoridillt idéző formája, valószínűleg erre utal az eclogák sorának koncepciója, s minden bizonnyal az utolsó versek szigorú, klasszikus versformája is. Ezen a nosztalgikus hangulaton túl azonban az eclogák lassanként többet mondanak — és ha költő és világ új kapcsolatának egyik leglényegesebb kulcsa is ez a nosztalgia, nem egyetlen kulcsa — helyesebben talán csak egyrésze a vélt megfejtésnek.

A nosztalgia mindig távolságot jelent, a nosztalgikus költészet mindig egy bizonyos értelemben vett távlati látás. Az a távolság azonban, amely paradox módon Radnóti oly mélyen valóság-közeli verseit ihleti, nem csupán a visszavágyott mult idilljének, és az elkerülhetetlen jövő rettenetes bizonyosságának távolsága.

A második eclogától kezdve átmenetileg valami kettős irányú változást látunk Radnóti költészetében: egyfelől egyre határozottabb, elevebb közeledést az ember valóságos értékeihez, másfelől meg a magány és tehetetlenség egyre mélyebbre merülő kétségbeesését. Vajon mit eredményez e kettő eredője? A Második Ecloga, költő és repülő párbeszéde a háború irodalmának egyik legtisztább, legbátrabb verse, az emberi humánum egyik legcsodálatosabb kifejezése: — „Emberként éltem én is, ki most csak pusztítok” — a megértés és megbocsájtás hegycsúcsait közelíti

meg. De van a versnek más tartalma is: a megértésnek ezzel a közösséggel szemben a háború emberének feléledő, egzisztenciális, mondhatnánk morális magánya:

*ég s föld között hazátlan. De jaj, ki érti meg ...
Írsz rólam ?*

Hogyha élek. S ha lesz még majd kinek.

A következő három eclogában úgy látszik, mintha ez a második irány, az egyre elevenebb magány, az erőfeszítés hiábavalóságának tudata gyözedelmeskednék: az ötödik, töredékes, és a feltételezett hatodik Radnóti kétségbeesése mélypontjának látszik. A Bálint György halálára írt töredék már művészi erejében is halkul — ijesztően közeledik az elhallgatás veszélyéhez. Mintha a személyes hang nyíltsága, az áttétek nélkül megnyilvánuló direkt kifejezés elnyelné a költőt, elnémítaná hangját: — „Mégsem tudok írni ma rólad !”

A Hetedik és a Nyolcadik Ecloga aztán arra a csúcusra repíti az olvasót, amelyen az utolsó nagy versek tiszta levegője árad. Távolaságról beszéltünk — a távolság szót lassanként a magassággal kell helyettesítenünk.

Hegycsúcs költészet ez ? Talán még magasabban indul, valahonnan ég és föld meghatározhatatlan légköréből. Azokat a képeket, amelyek a veszített idill fényét, a béke meghittségét árasztják, háború és béke ellentéte, az elszakítottság nosztalgiaja inspirálja. Az emberi lélek értéke most, e „háború perzselte” téiben magasodik fel: realizálódik, találja meg valóságos kapcsolatait (amennyiben arányokról, viszonyításról csak mint a kapcsolatok, a valóságos, érzékletes tapasztalatok eredményéről beszélhetünk). De a reális valóság képeinek festése nem csak az elvesztett béke képeiben találja meg ezt a Radnótira jellemző élességet, sűrítettséget — mondhatnánk, pontosságot. A háború leírásában éppen így:

*hanyatt feküdt a házfal, eldőlt a szilvafa
és félelemtől bolyhos a honni éjszaka*

Alighanem minden remekmű élményében valami feszültség hat ránk: Radnóti Miklós verseiben, azokban, amelyekben a kifejezés a valóság élményszerű hitelességében izzik, az a feszültség, amely ez ábrázolt valóság, s az ezen keresztül ábrázolt kifejezhetetlen, valóság-fölötti állapot kettősségében él; az elmondhatatlan belső tartalom, és az elmondott világi képek távolsága. E kettősség kifejezői az utolsó nagy versek: a Hetedik és a legszebb Nyolcadik Ecloga, a Levél a Hitveshez, az Erőltetett menet, az első Razglednica.

Mit is érzünk a leglényegesebbnek ezekben az utolsó versekben ? Első megközelítésre bátran válaszolhatunk így: formájukat. Forma és tartalom sokszor különválasztható a művészetben: az emberi akarat és tehetség mindig hibázhat a műalkotásban — sohasem választható azonban el egymástól forma és mondanivaló. Éppen úgy, ahogyan forma és tartalom diszsonanciája lehetséges, úgy lehet diszsonáns tartalom és mondanivaló — ha a „mondanivalót” valami belső, tudatnál és ösztönöknél is mélyebb erő kifelé-törésének tartjuk. Ilyen értelemben vizsgálható Radnóti utolsó verseinek formája: az a hibátlanul klasszikus forma, amely annyira elképesztően távol született mindattól, amit e hibátlan klasszicitás feltételeiként ismertünk. Távol a nyugalom akár pillanatnyi lehetőségétől, egyéni és társadalmi nyugalomtól egyaránt; percről-percre a fenyegető halál küszöbén, és olyan halálán, amely mindenekelőtt nem tényével, hanem körülményeivel rettent, távol az emberi közösségtől, az

embertelenség pusztaságára kivetve; még az emberi kultúra érvényességétől is messze, olyan helyzetben, amely emberinek sem nevezhető — ezek a versek a klasszikus szépség nyugalmaival szólnak. Nyilvánvaló, hogy amit kifejeznek, az is valamiképpen ezzel a klasszikus nyugalommal rokon. A fiatal Radnóti lelkesedése szavak torlaszain át áradt, ezek az utolsó percek rohanásában fogant versek lassabban, méltóságosabb nyugalomban fénylenek. Nemcsak a hexameterek áradásának méltóságát értem ezalatt, a Hetedik ecloga utolsó sorainak szinte magasztosan emelkedett hangját, az Erőltetett menet sorainak lágy hullámlását, hanem azt az állandóságot, változatlanságot, amit ezek a ritmusok kifejeznek. A szerelem sugárzó erejét, vágy és biztonság, távolság és elszakíthatatlanság egyensúlyát, amely a Levél a hitveshez, az első Razglednica soraiban él. — Zárt formák — térjünk vissza e kifejezés eredeti értelméhez. Mert tulajdonképpen mit is jelent ez a szó? A formai tökéletességen túl a vers önmagában való teljességét: azt, hogy a költő teljesen elmondja a versben mondanivalóját, mindazt, amit szükségesnek és elégségesnek tart elmondani. A zárt, vagy ahogyan rendszerint ugyanazt a fogalmat nevezzük: tökéletes formájú versek egy belső, zárt, önmagában teljes világot fejeznek ki: csak ez az önmagában lezárt világ teremtheti meg adaequat nyelvért, a klasszikus formát. Radnóti késői versei egy bezárt, subjektív kitörésektől mentes belső világ kifejezői: azt kell hinnünk, egy nagyon távoli, szívszorító magasságban élő lélek szavai. Mert lássuk csak ezeket a verseket: figyeljük meg a rövidségében egyik legjellemzőbb első Razglednicát:

*Bulgáriából vastag, vad ágyúszó gurul,
a heggyerincek dobban, majd tétováz s lehull,
torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.
Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban,
tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan
s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhaadt fának odván temetkező bogár.*

A vers első sorai a rémület és menekülés torlódását festik, hibátlanul pontos képekben: olyan képszerű, filmszerű pontossággal, amely szinte lehetetlennek látszik annak tollából, aki maga is benne él ebben a forgatagban: személyes rémületnek, a félelem görcsbeszorító rettenetének nyoma sincs ebben a kísértetiesen objektív képben. Vagy mégis? Éppen ebben a képben lenne, az első szavakkal elkezdődő, a negyedik sorban felerősödő crescendo-ban? A menekülés őtestamentumi képében, amelyben ég és föld résztvesz végül, amelyben nem nyújt szilárd, biztos pontot sehol sem e teremtett világ? A menekülés rémületének tökéletes realitása él ezekben a sorokban: abban a biztonságban azonban, ahogyan ezt Radnóti leírja, valami — azt kell mondanunk — földöntúli nyugalom. Az, amit Radnóti a következő sorokban leír, és az, ahogyan leírja, e feltevés bizonyítékának tekinthető:

*Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban,
tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan*

A verssorok ritmusa lassúvá és méltóságteljessé válik: örökkévaló, elmúlhatatlan mondanivalóról beszél. A vers a szerelemről szól, a feleséghez írott ódák egyik legszebbike: ez az „állandóság” nem más, mint a házasság misztériuma, mondhatnók így: a házasság szentsége. A Levél a hitveshez, a Hetedik ecloga közvetlen testvére ez a nyolcsoros Razgled-

nica: ugyanaz a háborún, pusztításon és halálán túlemelkedő hűség és szeretet valamennyinek alaphangja. Mégis: valamennyi késői vers többet mond a hitvesi szerelemnél: a bizalom és biztonság, mely soraikból árad, több a házastársi szerelem biztonságánál: mélyebb erőbe, és főleg mélyebb értelemben vetett bizalom ez. A hűség nem csak a két ember egymáshoz való hűsége: hűség ez a világ rendjéhez, a tiszta emberi érzések lehetőségéhez, ahhoz a világhoz, amelyben élnek és érvényesek ezek az érzések. Még egyszer hangsúlyozzuk: elsősorban a vers formai „árulkodása”, az idézett két sor ritmusának orgonazúgást idéző ünnepélyessége ébreszti bennünk ezt a meggyőződést: csak ezután sugárzik fel a befejező kép, Radnóti egyik legjellemzőbb (és, más formában már sokszor fel-felbukkanó) képe:

s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál

— Ha hihetünk abban, hogy egy sor, vagy egyetlen vers megnyithatja egy költő óriási belső tájaira vezető kaput, akkor ezt a sort biztosan ilyennek kell tartanunk. A távoli kedves képe ez: „tudatom mélyén fénylesz” — de ebben a képben, egygyévaltán azzal (s nem csak az alkotás aktusában, hanem az ábrázolás szándékában, a vállalt szerelem hűségében is) magát a költőt látjuk. Radnóti így áll előttünk, utolsó versei világában mintegy megdicsőülten, ennek a verssornak sugárzó fényében:

s némán, akár az angyal...

Mert egy bizonyos értelemben Radnóti is némán állott a pusztulás zürzavarában: olyan messzeségben, e zürzavartól távol, mint a pusztulás csodáló angyal — az angyal hallgatásával, amely vajon miféle némaság? Közöny vagy tehetetlenség-e? Hogyan is lehetne bármelyik e kettő közül? Az alázat és megnyugvás csöndje ez, az Isten akarátában elnyugvó lélek némasága: e pusztulást csodáló tekintet az Istenben élő biztonság messzeségéből érkezik. Messzeségéből... folytassuk a verset, és zárjuk le a költő földi realizmusával, amelynek most már talán megértjük józanságát, (a Gyökér és az utolsó Razglednica hitelesen reális próféciáját)

*s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhaadt fának odván temetkező bogár.*

A háború tette-e „nagygyá” Radnóti Miklóst, összefüggésben van-e utolsó korszakának költői és emberi emelkedettsége (kénytelenek vagyunk ezt a két szót külön használni, noha ebben az esetben végzetesen egyet jelentenek) azzal a mélységesen megrázó rettenettel, amelyet a második világháború, minden azelőtti gyilkolást és borzalmat túlhaladó szörnyűségeivel jelentett? Mintegy harminc év irodalmát töltötte be, változtatta meg, térítette specifikus irányba a második világháború. Ha a Radnóti írói életében telt évek irodalmát nézzük, azokat az írókat, akiket Radnótival egy sors kapcsolt össze, szinte nyomról-nyomra felismerhetjük a háború hatását. Láthatjuk, hogyan kényszerítette e bizton fenyegető halál, embertelen kitzasztottság Pap Károlyt egy maga-teremtette vízió valóságot kiszorító rendszerébe; hogyan szakította el Gellért minden realitás alapjától, a társadalom valóságos kötöttségeitől és kényszerítette egy irreális, időtlen pillanatnyiságba, éppen a pillanat óriásivá fokozott feszültsége révén. Radnóti volt az egyetlen, aki előbb öntudatlanul, majd tudatosan túlnőtt a háborún: aki talán a legmélyebben, legteljesebb valóságában, illúziók és a menekülés vágya nélkül élte és ismerte meg benne egy elmondhatatlan megbékélés útját. Megkíséreltük az eclogák során át végigkísérni Radnóti végső útját; lássuk hát, egyetlen pillantással az

utolsót, azt, amelyben összefoglalva és kimondva ott él valamennyinek tanulsága. A Nyolcadik ecloga Költő és Próféta párbeszéde: talán az egyetlen Radnóti versei közül, amelyben nevén nevezve mondja ki e háborús világ legmélyebb élményét. A költői hivatástudat komolyságát szokták kiemelni, mint az eclogák egyik leglényegesebb, végigkövethető mondanivalóját: itt, most, világosodik meg leginkább ennek az elhivatottnak erkölcsi, és — az elmondottak után talán le merjük írni — transzcendens értelme:

*Hajdan az én torz számat is érintette, akárcsak
bölcs Izaiásét, szénnel az Úr, lebegő paraszával
így vallotta a szívem; a szén izzó, eleven volt,
angyal fogta fogóval s „nézd, imhol vagyok én, hívj
engem is el hirdetni igédet,” — szóltam utána*

Radnóti, a tudat és józanság költője minden bizonnyal többet látott e háborúban, mint az élmény vagy emlékezés rettenetében vergődő olvasó: látta azt, amit elmondania csak részben adatott meg — azt, amit inkább „némaságával”, zártságával adott hírül, mint szavaival, ezekkel az egyetlenegyszer kimondott, halálával megpecsételt szavakkal:

*Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra
már születőben az ország.*

A világháborúk hatása napjainkig él, és ki tudja, mennyi idő kell még ahhoz, hogy ha elfelejteni nem is tudjuk, valamiképpen kiheverjük sebeit. S kérdés, hogy valóban kiheverhetjük-e, vagy addig kell küzde-nünk rettenetes kísértetével, amíg egyszersak feldereng előttünk is valami, addig fel-nem-ismert értelem. Alig találunk olyan irodalmi életművet, még napjainkban is, amelyben ne éreznők ezt az emberfeletti küzdelmet. A magyar irodalomban a legvilágosabban talán Radnóti költészete mutatja meg — még egyszer a Nyolcadik eclogát kell idéznünk:

*Hogy mi a célja az Úrnak —
lásd az az ország.*

HÉTALVÓ

*Ó ez az alvás, ez a fülledt, mély álom, amely
tart születésedtől halálodig,
ó mcsebeli hétalvó, az élet énekel
s te nem mozdulsz, ólmosak tagjaid.*

*Aki alszik, nem él. Fölötted oly gyorsan suhan
a tavasz, nyár sápadt rózsáival
s nem eszmélsz rá, hogy zizeg a haldokló, arany
levél, s ahogy a jeges szél rivall.*

*Őserdők várnak kiirtásra, rejtett csillagok
távcsőre és el kell osztatni a
tudatlanságot, mely a lelkek mélyén kavargó*

*s szeretetet kell osztogatni örömmel tele.
De tetszhalott vagy és nincs trombíta
s nincs kiáltó szó, amely téged felébresztene.*

Ölbey Irén

SZÉP BESZÉLGETÉSEK MUMM MEZEJÉN

(Részlet a „Szigetek könyvéből”)

Ősz fejek meghajoljatok,
éneklések induljatok.
Jaj, micsoda ős-hajlatok,
óh, micsoda pillanatok!

Oh, és micsoda reggelek!
Oh!... És kaszálo emberek.
S csend, s még csendesebb tehenek
ballagó nagy békességben.
És messze, csöpp domb oldalán,
égig ér egy szőke leány...
Oh Június szép reggele,
s tündéri lány — nézd: jegenye.

Magasban nagy felleg-habok,
köztük a földműves hite:
vágató fényes záporok,
a viselős tavasz-árpák
kenyere és szülővize.

A jó kis öreg, ő,
amit tehetett: tett;
segített, ahogy tudott:
vigyázott szemmel a háztájra,
ha fia, s annak családja
az élet után futott
dolgozni. Legkisebb unokája
meztelen farán, ha
oda csúszott
az ágya
elé a színben,
ügyelt rá, hogy a kotló
a szemét ki ne vágja
a csőrivel. Mert a gyermek
mindig ott örült, ott tapsolt
a tollak között, ahol a kotló is ott volt
a kiscsirkéivel.

Besüppedt szájával
próbált cuppogni
a kisgyermeknek,
hogy az ne ríjjon;
kis pálcára lobogót
kötött neki, és játéknak eredtek
ott a porban ketten,
és összemosolyogtak, mint két régi cinkos;
tenyerén kerekített neki sárga sárból golyót;
földszínü gatyáján a térdére ültette,
s ringatta, mint pusztuló ág
ringatja kis utolsó bimbóját,
kinek mindegy, hogy hol: mosolyog mert bimbó;
ragyogva feslene szét akár a siron.

Kórótetejű szín alatt,
elrepedt vén sárhajóban
széna volt és szénapárna
hosszú nagy zsákkal letakarva:
ez volt nyári ágya
öreg Bagosinak.
A színben elcsorgott szalma,
pókháló és a por hatalma
uralkodtak; a tyúkok
többnyire ott tojtak,
s a kotlók is ott kotoltak el.

A szép kis öregember
minden másodnap reggel
hosszú pálcabotra támaszkodva
ballagott a vályúhoz mosdani.
Körötte turbékoltak a galambok,
a szél szénaillatot és búzaszagot
hozott, s ő úgy mosakodott
azok között... Távol
vadrepce viritott, s közötté tűzok
barangolt.

Sinka István

APPASSIONATA

Jegyzetek Beethoven zongoraszonátájának második tételéhez

A TÉMA

„Andante con moto”. Andalgó mozgással — talán így fordíthatnánk magyarra a tétel feliratát. S valóban, a zongorán megjelenő téma ezzel az andalgó mozgással, lépésben halad. Lassú, tűnődő szünetekkel indulnak a hangok, majd táncos kecsességgel megrebbennek, egymásra torlódnak, mint egy meglibbenő tüllszoknya fodrai. Míg a jobbkez a skála magasabb, világosabb régiójában jár, a balkéz, a hangsor mélyén sötét függönnyel zárja le a kecses mozgás háttérét. A dallam tűnődve, mélabús bájjal lépked, mint egy táncosnő. Kíséretében borongva sujt le időről-időre a pedállal bűgő, indulásra buzdító követelés.

Hogyan kerül ez a gyengéd, lírai közjáték az Appassionata viharába?

Két ágból ered. Először a műfaj, a szonáta történetéből, mely a kialakult gyakorlat szerint másodiknak mindig lassú, álmodozó, lírai hangulatú tételt kíván. Másodszor pedig az alkotó *Beethoven* művészi fejlődéséből, akinek oeuvre-jében süketiségének fokozódása óta jelennek meg azok a sajátos, lassú tételek — andanték — melyekben az andalgó mozgás titokzatos, indulószerű hangulatot kap. Először 1802-ben, a G-dúr szonátában tűnik fel ez a hangulat — a heiligenstadti végrendelet évében. Ezek az álmodozó, sejtelmes lépések nem hagyják el többé a hallgatás éjszakájába induló, magányos zeneköltőt, újra és újra visszatérnek a zongorán — nemcsak a szonátákban, hanem a nagyobb és kisebb művekben is. Valami belső hallgatózás tűnődő léptei ezek, a süketülés egyre sötétebbre boruló homályában, sejtelmes tapogatózás, indulás előre — az ismeretlenbe, egyre előbbre és messzebbre, a halálig.

A léptek konganak, bájos igyekezettel kapaszkodnak felfelé. A szagatottan, tűnődve megjelenő zongorahangok emberi lépteket idéznek. A dallam a stilizált emberi mozgás: a tánc tükörképe. A művész ösztöne visszanyúl a műfaj eredetéig, sőt, a muzsika születéséig, mikor önálló hangszerez zene még nem létezett, hanem minden csak kíséret volt az emberi produkció: az ének és a tánc szolgálatában. A szoknyarebbenést idéző zongorahangok az élő valóságra, a gyökérre figyelmeztetnek, melyből sarjadtak: az andante valaha lassan lépegető táncosnők mozgását kísérte. A táncritmus maga pedig a latin országok örökségeképpen lett uralkodó a Beethovent megelőző idő, a tizennyolcadik század zenéjében.

Hogy a mozgást egészen nőiesen könnyednek érezzük, azt a ritmus sajátossága okozza. Míg a vonósok folyondárokot, tekervényeket szönek, addig a zongora, a kalapács-hangszer magányossá tagolja és plasztikussá erősíti a hangokat. Valósággal kiformalja a lassan lépegető lábak alakját. Félénk szomorúsággal lépked a melódia, s e lábak finomak és karcsúak, lépésük apró és kecses.

Mintha Beethoven titkos szerelme rejlene itt az emberi mozgás, a látványosság világa iránt. Az Appassionata 1804-ben és 1805-ben készült, tehát egyetlen operája, a *Fidelio* szomszédságában. Bár többi színpadi alkotása nem maradt időtálló, a *Prometheus* és az *Egmont* is ebből a kielégítetlenül maradó, színpadi vágyból fakadt. Az emberi mozgás, a tánc, mint feljegyezték, általában gyakran ihlette komponálásra.

Vajon mit jelentett Beethoven számára a színpad világa?

A feleletet hiába keressük a gondolatok, vallomások között, hiába

keressük a tudat körében. A művész, éppen a nagy ihletésű, kivételes alkotóművész, csak ritkán tud számot adni a fogalmak útján arról, amit cselekszik. Hiszen felsőbb hatalmak sugallatának engedelmeskedik. Amit megsejt, megjelenik ugyan számára az időben, de megjelenik messze, időtlen magasságban is.

A színpad felé vonzódás a mozgás, a cselekmény jelentőségén át az élet-elevenséget, az *emberközelséget* jelentette a számára. A humanitás gondolata öltözött ezekbe a vágyakba, s ez a gondolat saját korában gyökerezett.

A francia forradalom nemrég zajlott le, s kirobbanása népszerűvé, fokozottabban jelentőssé emelte az emberség gondolatát az „egyenlőség, szabadság, testvériség” jelszavai jegyében. Tudjuk, hogy az ifjú Beethoven rokonszenvezett ezekkel a társadalmat felszabadító eszmékkal. A rajnai származású művész közelről kapta a francia ösztönzéseket. De ő nem volt politikus, hanem művész. A politikai gondolatot is a művészet nyelvére fordította le.

Az egyenlőség gondolata az ő számára az alkotóművészet személyének nagyobb méltóságát jelentette, a zseni királyi öntudatát. A szabadság eszméje a művész határainak végső, mámorító boldogságban való feloldását. A testvériség pedig azt az ösztönös, mély emberszeretetet, mely, minden elzárkózó külső alatt is, benne lobogott, s művészetének egyik ihlető forrása volt.

De a francia politika ösztönzésén kívül hatott rá egy másik, mélyebb természetű, hazájából táplálkozó ösztönzés is, a német művelődés jellegzetes görög-szimptátiájában. Az írott források csak keveset beszélnek erről, de e kevés is sokat mond. Beethoven nem biedermeier-érdeklődésből olvasta Homerost, nem polihisztor kíváncsiságából készített jegyzeteket hozzá, s nem csupán a divatnak engedelmeskedett. Az ő emberközelségre vágyó életérzésében szerves folytatást talált a német neohumanista gondolat, melynek középpontja a latin országok művelődési irányával szemben — az európai műveltség ősforrása, a görög szellem volt.

A zeneköltő nem volt tudós, nem foglalkozott „módszeresen” ezzel a problémával. A görögséggel nem könyvekben és régészeti leletekben, hanem belső életérzésben találkozott. Rokonságra talált a görög gondolatban, melynek legjellegzetesebb terméke a humanitás-eszme, az emberség középpontba való helyezése.

A görög művészet emberközeli művészet volt, az emberi formák áhítatos ünneplése. A színpad, mint a legelevenebben *emberi* művészeti ág jelenik meg itt, ahol az alakítás nem holt anyag segítségével, hanem magával a mozgó, eleven, emberi testtel történik. A primitív kultuszok őseredeti homályából a görögség emelte először az értelem tiszta világosságába a kultuszt: az Isten tiszteletére végzett emberi alakítást, egyszerre mutatva be az apollóni fényt és derűt a dionysosi forrósággal. Egyszerre az értelem világosságát az ihletett szenvedéllyel.

A művészet görög ünnepi világa mégegyszer és utoljára egységbe foglalja a művészetek valamennyi ágát a kultusz szolgálatában: képalkotást, szobrászatot, irodalmat, színjátszást, táncot és muzsikát, hogy aztán ágaira bontva, örök ajándéku adja Európának.

Beethoven ezt a hajdani egységet sejtí meg ösztönösen, tudat alatt, a színpadi világban. Hiszen a modernné lett színpad nem más, mint a kultikus templom utóda, a művészetek szülőháza az emberközeli produkció eleven varázslatában.

Ebben a templomban lobbant meg először a ritmus, mint a szépség lényege és alkotórésze. De nem csak mint a szépség, a művészet elve,

hanem mint az életé is: a szív dobogásában és az atomok keringésében. Az európai muzsika itt születik meg, a görög ünnep templomában, mint a színjátszás és a tánc árnyéka.

Színpad, tánc és zene tehát egyet jelent, egyetlen ősi, kultikus, temp-lomi egységet, az emberi mozgás ritmusában. Ebben bontakozik ki a görög szellem, a görög életérzés varázsa: az emberi forma ünnepélyes felmagasztalása a mozgás káprázatában. A táncritmus tehát, mely egyrészt a tizenharmadik század latin öröksége, Beethoven külön ihletében visz-szanyúlik a latinok ősforrásáig, a görögség szelleméig.

A neohumanista ideál azonban csak alkalom az indulásra. A *Hetedik* szimfónia a görög táncot ünnepli majd, még később pedig, a *Kilencedik*-ben, a görögöktől ittasult Schiller szövegére tör be az emberközelség: az emberi hang mozgása a hosszú idő óta elkülönült, elvonttá lett hangsze-res-zenébe.

Mindez azonban kevésbé volt tudatos. A színpadi álmok az ő tudta nélkül voltak e rejtett görög-rokonságban az emberközelség, a humánus szeretetnek kifejezői.

Ez az igény másfelé is elvezette. Elvezette az időből, fölébe emelte a kor aktuális vonatkozásainak, mikor az emberközelség vágya a mozgás jelenségén keresztül a *szabadság* vágyával párosult.

Beethoven nem elégedett meg a ritmus természet-adta, alapvető moz-gásával, hanem tárgyat keresett hozzá. A görög szellem az emberi test-formában találta meg a ritmikus mozgás tárgyát, a zeneköltő pedig a melódia testében. A mozgásban felismerve az élet elvét, szabad változá-saiban pedig a végtelenség ajtaját — a melódia szabad és korlátlan vál-toztatásának lehetőségére vágyott.

A mozgásnak, hogy alakot öltön, hogy életközelségbe kerüljön, valami állandóra is szüksége van, mely minden mozgás közben is ugyanaz ma-rad, mint az emberi test a táncban. A muzsikos számára ez az állandóság a témában, a zenei gondolatban, a dallamban adódik, melyet szabadon változtathat, variálhat, anélkül, hogy lényegét megsértené.

A mozgásnak ez a formát őrző, de végtelen szabadsága bővíti el Beethovent, mikor a *variáció* gondolatához jut. Nem a technika bravúrja, nem a külső csillogás, a hatást kereső tetszetősség csábítja ide, mint az átlag-muzsikuskok legtöbbször. Neki a variáció út a végtelenbe. Természe-tes kifejezőmód, ihletének viharos, könnyed és őszerejű megnyilvánulása. Órákat töltött komponálás közben, evés-ivásról és barátokról elfeledkezve a zongoránál, miközben ujjai alatt az alakuló dallam százféle tünékeny változata villant elő és enyészett el. Testként használta a melódiát, értel-mes, emberi testként, hogy fantáziálás közben a legkáprázatosabb, a leg-tüneményesebb mozgásokat végeztesse vele. Úgy parancsolt a melódia testének, mint a színpadi alkotó a táncosnőnek — mint a bűvös Coppe-lius mester Coppéliának. Rokonsága a színpadi világgal nem volt egyéb, mint az *emberivel*, az Istentől teremtetten humánus látható formájával való, veleszületett, titkos rokonsága, mely a dallam emberi alakot idéző, táncos ritmusában öltött testet.

Ebből a titkos rokonságból születtek, indultak az emberi lépteget idé-ző, beethoveni lassú tételek, a „variációs andanték”, melyek egyetlen dal-lam különféle változatain épülnek fel.

Az *Appassionata* lassú tétele is ebbe a családba tartozik.

A hangsor mélyén komoran zeng az indulás sürgető, követelő jele, többször, erőlesen ismételve. Még egy utolsó libbenés — a női léptek kecsessége távolodva elhal a homályban.

ELSŐ VARIÁCIÓ

Mintha egy tréfás jelmezű Harlequin foglalta volna el a táncosnő helyét. A dallam bukdácsolni kezd, s ami eddig libbenő báj volt, az most bohókás, fintorgó esetlenséggé változik. De azért ez az esetlenség is őrzi a bájít. Akár egy járni tanuló kisgyermek esetlensége.

Az első variáció a téma árnyéka. A finom nőiességet követő, bohókás bukdácsolás csak arra jó, hogy árnyékolja, kiemelve a fényt. A dallamnak Janus-arca van, mint a középkori misztérium-játékoknak, a népmeséknek, a Shakespeare-tragédiáknak és magának az életnek. A szépségre való vágyat kiemeli és teljessé teszi az ellentét: a torzítási kedv.

Beethoven itt, ebben a kicsiny, tűnékeny variációban is azt teszi, amit a nagyszabású mondanivalókban: az élet teljességébe lép. Ellenkező oldalú világítást ad a melódiának. A dallamrajz közben világos marad és tiszta, olyan tiszta és egyszerű, mint egy görög vázarajz. Már-már áttöri az érzékszervek korlátját, a hallás küszöbét, és csaknem láthatóvá válik. Ábrázoló zene, emberi mozgást kísérelő zene ez, csakúgy, mint maga a téma.

Mikor az Appassionatát a martonvásári kastélyban papírra vetette, a külső világban még alig akadályozta rosszabbodó hallása. De már túl volt a heiligenstadti végrendelet megrendülésén, és tudta, hogy nem hallja többé erdön és mezőn a pásztorok énekét. A mozgás látványa tehát egyre fontosabbá válik a számára. Amit a testi fül nem hall, azt a belső hallásban feloldva, a szem segítségével is kiegészíti. Nyilván ezért is van, hogy többször ihleti a látható mozgás. A süketülés arra tanítja, hogy a szépségnek érzékszervek szerint szétbomló csatornáit összefogja, és a hallásba sűrítse a szem élvezetét is.

A csüggedés, az öngyilkosság kísértő órái után, művészetének ereje és hősiessége diadalt arat az anyag korlátaiban. Ő, aki egy levelében azt igéri, hogy torkon ragadja a sorsot, és nem hagyja magát legyűrni — beváltja ezt az ígéretet. Az anyagi hallástól, a földi hallástól búcsúzva, egy igazabb, magasabb, nem evilági hallgatózásba merül. A művész-ösztön rávezeti, hogy a szépség több annál, amit érzékszerveink csatornáin át kapunk belőle. Bár a tudat érintetlen marad, ihletében sejtelve támad arról, hogy létezik a mozgásnak, a ritmusnak, végső fokon a szépség lényegének valami olyan roppant földöntúli egysége, melyet nem csupán hallani, hanem látni és ölelni is lehet, s melyért érdemes volt megszületni.

A bohókás bukdácsolás mosolygósan, kedvesen hancúrozik a zongorán. A tudatnak csak kevés marad ezeknek az összefüggéseknek sejtelméből. A tudat a kor levegőjében él, a kor eszméit, áramlatait követi. A billentyűkön a játék csillog, az önfeledt, boldog játékszellem, a gyermekkor fintorgó, kedvesen torz, de üde és tiszta szelleme.

MÁSODIK VARIÁCIÓ

De a látványközel varázsnak vége. A dallam hirtelen elhagyja az ábrázolást és a külső valóság világát, s átbukik a láthatatlanság küszöbén.

A hangok áradón, elállíthatatlanul patakanak, akár a könnyek. Megszűnik a tagoltság, a kalapács-ütések magánya. Ez az áradás alaktalan és megfoghatatlan, mint a zuhogó vízcseppek hulláma. A lélek belső világában nincsenek ábrázolásra váró formák, csak kifejezést kérő szeretet, panasz és fájdalom.

Vajon ezekre a könnyekre gondolt a fiatal Beethoven, mikor hanversenyein hangos hahotával csúfolta ki hallgatói elérzékenyülését? Nem, ez már a nem nagy forradalommal sírbahulit, rokokó érzelmesség erőtlén bo-

rongása. De nem is a jelentkező romantika szentimentalizmusa. Ezek valódi könnyek, s ami mögötte van, igazi, csillapíthatatlan, tisztító fájdalom. A változó korok határmegyéjén álló Beethoven nem tartozik sem az előtte levőkhöz, sem az utána jövőkhöz. Ő magasabbra nőtt, mint korának szelleme, és mondanivalója nem csak a kortársaknak szól. Ez a heiligenstadti végrendelet hangja, a sokáig visszafojtott érzelmek hirtelen kitörése: „Ő ti emberek, kik engem mogorvának, bolondnak, vagy embergyűlölőnek néztek, mennyire igazságtalanok vagytok hozzám!... Szívem és kedélyem gyermekkorom óta hajlott a gyengédségre...”

A hangok szünet nélkül, lélekzetállítóan, panaszosan patakanak. Már nem idéznek emberi formákat, csak emberi fájdalmakat. S ez a fájdalom milyen szelíd és milyen jólnevelt! A titán, aki vad és hatalmas ökölcspárait osztogatja, gyengéden és odaadóan szenved, mint egy nő. S ez a finomság nem erőtlenség, nem a férfiasság hiánya, hanem éppen a tökéletesség: ez a szív kétarcúsága, az ellentéteket birtokló teljesség.

A szenvedésnek is Janus-arca van: lehet lázadni ellene, s lehet odaadni magunkat a fájdalomnak. Beethoven ismeri, tudja és gyakorolja mind a kettőt. Az Appassionata két lázadó, tomboló tételét az odaadás finomsága köti össze, hogy teljessé legyen a hősiesség.

Mert nemcsak az a hős, aki lázad, hanem hős az is, aki odaad és elvisel. Az ellenállás ereje megtartja az úton, nem engedí összeroppanni a süketülés magányában, de az odaadás szelleme nyitja meg számára a magasabb régiók kapuját.

A polgári Bécs ablakfüggönyei mögött hangzik fel ez a muzsika, a spinét, a rokokó arisztokrácia és a forradalom halála után, jó, angol gyártmányú, modern kalapács-zongorán, mely arra is alkalmas már, hogy nagy hangversenytermeket betöltsön.

Mégis, elsősorban a szobákat tölti be, a forradalom után születő új, polgári szobákat. A zongora, miután Mozart már felszabadította a korlátok alól, miután megtanította mennyek és poklok között lebegni, nem csupán a kastélyok, az arisztokraták hangszere. Ott áll az új, polgári, biedermeier szalonokban a rézfogantyús sublót és a himzésekkal borított kerevet társaságában. Főúri pártfogók állnak még ugyan Beethoven mögött, de az a nemesség, mely a hangokból árad, nem a társadalomé, hanem a léleké. Az imbolygó, fátyolfinom zongorahangok, melyek nehéz kontyokba foglalt női fejek árnyképét vetítik a falakra, arról beszélnek, hogy nemcsak a kastélyokban honol a nemesség.

A biedermeier silhouette magasabbrendű sejtelmeket lehel. Finommá és előkelővé válnak a polgári ablakfüggönyök, a rézfogantyús sublótok, az aranykaros gyertyatartók, a himzéses kerevetek, a nők nyakán sötétlő selyemszalagok és a sűrű csigákba csavart hajfűrtök. Minden nemessé, finommá és földöntúlivá magasztosul abban a szobában, ahol megszólal ez a zongorahang.

Egyenlőség — hirdeti a politikai jelszó. *Méltóság* — emeli fel büszke fejét a zeneköltő, a királyokkal egyenrangú művész, a komorna fia. Nincs más nemesség, mint a léleké, nincs más méltóság, mint a szívé, a kiválasztott szívé, mely az egekbe lát, a mindenséget öleli át, és hatalma alá hajtja mindazok szívét, akiknek fülei vannak a hallásra.

Ezek az újfajta, modern hangok kitágítják a biedermeier szobákat. Túljutnak a gyertyák fénykörén, a rézfogantyús sublótokon, meglebbentik a nehéz ablakfüggönyöket és kiszállnak az éjszakába. A szenvedés kiszabadul a polgári biztonságból, elhagyja azokat a hölgyeket, akik illatos zsebkendőket szorongatva, fűzőbe préselt testtel hallgatják — és azokat

az urakat, akik gondosan tekert nyakravalójukban, jó szivarokat szíva dőlnek hátra a kényelmes karosszékekben.

Könnyesen, elállíthatatlanul patakszanak a zongorahangok, s túlcsapnak a muzsika éhes, szórakoznivágyó közönségén. A fájdalomnak való odaadás hangja azok felé árad, akiknek a művészet nem a jóllakottság ingyencfalatja, nem a szórakozás kéjenc csemegéje, hanem — akik belehalnának, ha nem volna művészet a világon. Azok felé, akik titokzatos, megkövült árnyakként állnak meg az utca sötétjén, a függönyök mögül kihangzó muzsika szavára. Akik nyomorultak és hajléktalanok, s akik mégis, mindenkinél jobban tudják élvezni az aranyló gyertyatartók karcsúságát, a szoknyák elomló báját és a mosolygó kerevet finom hímzéseit. Azok felé, akik mindent tudnak élvezni, míg maguk nyomorognak, és nem találják helyüket a világban — akik mindent élveznek és mindent szenvednek, mert ismerik az élet és a fájdalmak teljességét.

„Szívem és kedélyem gyermekkorom óta hajlott a gyengédségre...” A vallomás nem szorul bővebb magyarázatokra. Csak a hangok kibugyogyanó, könnyes áradata imbolyog egyre, szeretőn dajkálva a melódiát, vigasztaló öleléssel ringatva. „Aki az én zenémet megérti, felszabadul minden emberi nyomorúság alól...”

HARMADIK VARIÁCIÓ

És a dallam, mintha újjászülte volna a könnyek tisztító fájdalma, most áttetsző, kristályos lebegésben jelentkezik. A variálás szabadságvágya a végtelenséget öelve, rátalál a testvériség szellemére, a szeretetre. Megint a táncritmus van itt, de ez a tánc már nem földi mozdulat. A hangsor legmagasabb régiójában szól meg, szférákba emelve, égi tájakon dajkálva tovább a melódiát. Az emberközelség égi mozgás ritmusában oldódik fel, a látható formák felé törő vágy kielégül az anyagtalan szeretetben. Az emberség szeretete anyagi ittasultsággá magasztosul. A földhözkööttség porából emelkedő dallam a szenvedésben megtisztulva, elnyerte üdvösségét.

A formák új életre kelnek, de ezek már nem földi formák. Míg az első variáció csak ábrázolt, a második pedig kifejezett, ez a harmadik már csak jelent, sugalmaz, utal és szimbolizál. Aki idáig érkezett, az valóban felszabadult minden emberi, földi nyomorúság alól.

Már nem is fontos, hogy a zongora szól-e, vagy valami anyagtalan káprázat tanúi vagyunk. Az áttetsző üveghangok gyors ritmusban folynak egymásba, mint az angyalok szárnycsapása. Szédítő magasságokban repül ez a tánc, a végtelen szabadság áhitott mezőin, a szeretet örvényében.

Idáig vezetett tehát a fantáziálás, az improvizáció, és a variáció... A sorsot torkon ragadó hős leveti páncélját és belép a paradicsom kapuján.

Mi volt ez? Valóság? Varázslat? A kortársak sem tudják. A tanítvány Ries megdöbbenően és reszketve húzódik egy sarokba, mikor a mindenről megfeledkezett, komponáló Beethovent a zongorán korlátatlanul fantáziálni látja. Csak Brunswick Teréz tapint rá az igazságra, holdfényben, a martonvásári kastélyban, Beethoven zongorája mellett: „Anyám és a plébános elszunnyadtak, öcsém ünnepélyesen meredt maga elé, én pedig Beethoven tekintetétől áthatottan, a maga teljességében éreztem az életet.”

Igen, ez volt a titok. Az élet teljessége. Minden ezért volt: a tomboló örjöngés, a könnyező gyengédség, a férfias erő, a lányos odaadás, a süket

magány és az életem uralkodó diadal. A művész nem tudott egyoldalú lenni, azonnal élte az ellenkezőjét is. A kétarcú, az ezerarcú, ezer-variációjú életet élte meg a maga teljességében, mint az egészen ritkák, az egészen nagyok és a kitüntetett kiválasztottak. Az extázis földöntúli szikrázásában pillantott be az egekbe, melyeknek sejtelmét vigasztalásul, két kézzel szórta az emberiségnek. Az emberiségnek, melynek mámoros szeretetéhez a formákat felidéző, emberközel táncritmus, és a süketülés belső csendjének hallgatósága vezette el.

Ugyanígy zuhant a csüggedés mélységeibe is, hogy igazán és hitelesen ember legyen, teljes ember, gyarló testbe szorult, isteni szikra, mélység és magasság játéklabdája.

A TÉMA VISSZATÉR

A zuhanás visszahoz a földre. De ez nem a bukás zuhanása, hanem a szenvedése, mely, míg a testben élünk, kötelez.

Az extázis kilobban, az egek becsukódnak, s a lélekre visszahull az elfátyolozottság homálya. Apró futamokban tér vissza a téma, mint a színpadra visszasiető táncosnő, bájosan és igézően, a maga szépségének egyszerűségében. Ismét felhangzik a balkéz sürgető, figyelmeztető mentője, és a mélabúsan tűnődő, kecses szoknyalebbenések újból visszatérnek a zongorán. A szabadság és a testvéri szeretet mámore után felhangzik a királyokkal való egyenlőség méltósága. Andalgó mozgással lépneknek a lábak, sejtelmes induló ütemére. Merre? Hová?

A hallgatás országába. A magány sivatagába. A zajtalan, belső hallgatóság titkai elé, az egyedül maradó, szerető, dobogó szív ritmusára. A búcsúzó lépések búsan konganak, s minden olyan szívettpő és jólnevelt.

Igen, ez a legnagyobb méltóság. A legnagyobb hősiesség.

Erőss István

EMLÉKEK KÖZÉPKORI ISKOLÁZÁSUNKRÓL

Az emberi ismeretek tömegét valaki gömbhöz hasonlította: minél nagyobb, annál több érintkező pontja van a rajta kívül álló ismeretlen-nél. S ez az ismeretlen mindig nyugtalanította az elméket. Korunk széduletes találmányainak eszméi nem ma születtek meg a koponyákban. Rogerius Bacon ferences (1214—1292) már tanítja az energia átváltozását, említi a láthatatlan fényugarakat, hangoztatja, hogy Ázsiát Spanyolországtól nyugat felé haladva is el lehet érni. Ez a gondolat indította útnak 1492-ben Kolumbust. Stb., stb.¹ Templom és iskola kölcsönös fogalom volt a középkorban. Szerzetesek, plébánosok, kanonokok egyúttal iskolatanítók is. Működésüknek írásos emléke jóformán semmi. Néhány kanonokról más ügyekkel kapcsolatban csak úgy mellékesen megemlítik néha ezt a foglalkozást is, egyébként a középkori magyar tanítókról s még inkább a tanulókról különösen a plébániai iskolák keretében, mondhatni, semmi adat sem maradt ránk.

De ha okmányok nem is szólnak őseink középkori iskolázottságáról, tudományszomjáról, közvetve annál bőségesebb bizonyíték áll rendelkezésünkre. Oklevelekből megállapítható, hogy a győri egyházmegye területén körülbelül volt annyi plébánia a középkorban is, mint napjainkban. A teológiai képzést nyújtó székesegyházi iskolák, a bölcséleti, jogi okta-

tásra berendezett egyetemek azonban a felvételt nyert tanulókkal nem kezdhették munkájukat a legelemibb alapismereteken. Az írás-olvasást, számolást az egyetemi ifjaknak már akkor is otthon, a plébániai iskolában kellett elsajátítaniuk. S hogy ez így volt, elutasíthatatlan tények szólnak mellette.

A kezdet kezdetén a paphiány miatt Szent István tíz-tíz falunak rendelt egy plébánost. De ezzel egy időben megindult a papnevelés munkája is. A néhány székesegyházi, kolostori iskola nem győzte kielégíteni az első évtizedek szükségleteit, azért maguk a plébánosok is neveltek kispapokat, tanítván őket írásra, olvasásra, egyházi énekekre, szertartásokra. Ezeket a plébános felügyelete alatt nevelődő ifjakat értük a középkori zsinatok, amikor elrendelik, hogy egy pap se misézzen egyedül, hanem mindegyiknek legyen klerikusa, „scholarisa”, aki nemcsak a szentmisénél szolgál neki, hanem a zsoldárokat is vele imádkozhatja.² A középkorban „scholaris” néven általában tanulót értettek, akármilyen fokozatú iskolába járt az illető. A klerikus már papi rendhez tartozó egyén, akár kispap, akár felszentelt pap. A későbbi századokban a klerikus szó kisebb rendekben lévő egyént jelentett, mert az áldozópap neve mellé mindig kiírták a presbyter, sacerdos szót. Kezdetben más nem is járt iskolába, csak aki papnak készült, azért a magyar ember a klerikust diáknak nevezte. A két fogalom egybeolvadásának bizonyossága, hogy az 1226. évi „villa clericorum” 1237 táján már magyarosan *Diáki*, a mai Deáki a Vág mellett. Ugyanígy a klerikussal egyértelmű volt kezdetben a litterátus elnevezés is. Eleinte a plébános, később egy alárendelt papja oktatta a növendékeket, akit ezért iskolamesternek (scholasticus, rector scholae, magister scholae) neveztek. Ilyen plébániai iskolák nélkül érthetetlen volna, hol és miként nőtt fel az a sok pap a középkorban, mondja Békefi. A plébániákon folyó rendszeres papnevelés bizonyítéka az is, hogy a főesperesek egyik kötelessége éppen ezen ifjak ellenőrzése és levizsgáztatása volt. Ők tanúskodtak róla, hogy a jelentkező klerikus alkalmas a pappászentelésre. Ennek emléke még ma is megvan a papszentelés szertartásában.

A középkori Győregyházmegye területén csak egy falusi iskoláról maradt ránk okleveles adat. A pannonhalmi konvent, mint hiteleshely jelenti a királynak, hogy 1367. április 22-én az ágostonrendi remeték pápóci (Vas m.) kolostorát beiktatták azon javak birtokába, amelyeket özv. Magyar Pálné, Gelsei Margit adományozott neki. Többek között megkapta a pápóci vásárok vámját, leszámítva azon negyven dénárt, amelyet a mindenkori perjel e vámjövedelemből hetenkint köteles a pápóci egyház iskolamesterének kifizetni.³

Új színekkel tudjuk kiegészíteni ezt az általános képet a gazdag soproni levéltárból. Más városok középkori iratanyagához képest aránylag itt maradt ránk a legtöbb adat, köztük számos iskolai emlék is. Ezekből látjuk, hogy más falusi, városi iskolákhoz hasonlóan kezdetben itt is a plébános gondoskodott a mester felfogadásáról, fizetéséről. Asztalánál adott neki ellátást, ő ügyelt fel a tanítás menetére. Később a város is jogot formált a felügyeletre, de ennek fejében a terhek viseléséhez is hozzájárult.

Egy gyámügyi elszámolásból tudjuk, hogy 1490 körül egy tanuló évi 181 dénárt fizetett a mesternek s ebben ilyen tételek is voltak: télen világításra 4 dénár, a fűtőnek 5 dénár, egy fuvar fára 24 dénár, Szent Gál napján (október 16.) egy kakas, vagy 4 dénár, husvétkor 2 tojás, vagy 2 dénár, Gyertyaszentelőkor egy gyertyára 4 dénár, ablakhártyára 2 dénár. De a tandíj összege a szülők vagyoni helyzetéhez igazodott, a módosab-

bak többet fizettek. Az iskolamester a papi pályára tovább tanuló ifjakból énekkart szervezett, amely nemcsak templomban, hanem ünnepélyes alkalmakkor a városban is szerepelt. Ilyenkor pénzjutalmat kaptak. A mester évi részesedése néha meghaladta a törzsfizetést. 1523 március 11-én este a városba érkező kismartoni kapitány tiszteletére rendezett szerezénádért a város 8 krajcár jutalmat fizetett az énekeseknek. Husvétkor, pünkösdkor, Úrnapkor a város főterén szindarabot adtak elő. Akik tovább akartak tanulni, hogy papok lehessenek, azokat a soproni emlékek bizonyossága szerint az oltárigazgatók vették gondjaikba és vezették be őket a felszenteléshez szükséges hittudományok ismeretébe.

Kétségtelen, hogy az egyházmegye többi városában, Győrött, Tatán, Mosonban, Magyaróváron, Csornán, Kismartonban, Kőszegen, Szombathelyen, Vasváron, Csepregen ugyanilyen keretek között folyt az iskolai élet, de ezekről részleteket nem közölhetünk, mert írott emlékeik nyomtalanul elenyésztek.

A plébániai iskolákkal párhuzamosan működtek a kolostori, káptalani, székesegyházi iskolák. Ezek helyzeti előnyüknél fogva magasabb műveltséget adtak növendékeiknek. Virágzásuk kora az egyetemek szervezését megelőző idő, a XII. század előtt. Munkálkodásukra jótékonyan hatott az 1179. évi III. és az 1215. évi IV. lateráni zsinat, amely külön foglalkozott az iskolaüggyel és hangsúlyozta, hogy minden székesegyház mellett jól javadalmazott mester *ingyen* tanítsa a növendékeket.

A székesegyházi, káptalani, kolostori iskolákban három esztendeig tanították a nyelvtant, szónoklástant és a vitakozástant (bölcseletet), utána négy évfolyamban előadták még a zenét, amelyhez a kéziratok szép lemásolása, kifestése járult, a számtant és vele kapcsolatban a gazdaságtant, a mértant az építészet elemeivel és a csillagászáttant, amely gyakorlatilag leginkább naptárkészítésre irányult. A vallástant nem említik külön tantárgyként, mert ez volt az egész oktatási rendszer tengelye, minden tárgy e körül forgott. Gyakorlatilag elsajátították a tanulók az istentisztelettel összefüggő ismereteket, mert állandóan segédkeztek a szertartások végzésében, az énekekben.

Az iskola vezetője volt a lektor, mellette zenében jártas külön pap, a kántor tanította a zenét és az éneket. Ezek a IV. lateráni zsinat rendelete szerint kanonoki jövedelmet kaptak a püspöktől, sőt általában valószínű tagjai voltak a káptalannak s rangban mindjárt a prépost után következtek. Ennek emlékét őrzi még ma is az olvasó- és éneklőkanonok elnevezés. A XIV. században az olvasó- és éneklőkanonokság már inkább méltóságot jelentett, a lektor, a kántor már nem annyira tanár, inkább felügyelő, igazgató az iskolában. De helyettese, az alolvasó, az alkántor (sublector, succentor) is csak képzett egyén lehetett. Ezt bizonyítja nemcsak tanári állása, hanem az a kötelessége is, hogy a papságnak a sublector mond szentbeszédet nagycsütörtökön, a zsinat első napján és amikor a papi zsoltosmában „O sapientia” van.⁴

Békefi Remig a győri káptalani, székesegyházi iskola nyomát csak 1549-ből idézi először.⁵ Ilyen formában azonban megtévesztő a fogalmazása, mert azt a látszatot kelti, hogy előtte nem is működött Győrben székesegyházi iskola. De ha a szövegben nem ragaszkodunk betű szerint az *iskola* szóhoz, hanem arra gondolunk, hogy ahol káptalan, sőt olvasó, éneklőkanonok, alolvasó, aléneklő névvel találkozunk, ott iskolának is kell lennie, akkor a győri székesegyházi, káptalani iskola működésének okleveles bizonyítékait századokkal korábbi évekre vihetjük vissza. A győri kanonokok névsorát 1209-től kezdve már folyamatosan ismerjük s íme 1210–16 között okmányokban szerepel Béda kántorkanonok, 1216-ban

Theobald és Pál mesterkanonok, 1220—29 között Demeter olvasókanonok, 1359—68 között Pál éneklő kanonok stb.⁶

A győri székesegyházi iskola a régi emlékek szerint a püspöki templom déli szomszédságában emelkedett. A várkapitányok 1566-ban élésházi célokra foglalták le, sütőhelyiséggé alakították át.⁷ Tehát a mai gazdasági udvar területén állott. Az iskola épülete annak a kornak megfelelően egyszerű, nádfedeles ház lehetett, mert például a káptalan 1530-ban egy forint és húsz dénár ára nádat vásárolt az iskola helyreállítására, nyilván a romladozó tető kijavítására.⁸ Ebből az iskolából írták atyjuknak az alábbi, közvetlen hangú latin levelet a Rumi-fiúk 1451. aug. 5-én: „Fiúi üdvözetünk előrebecsátásával tudatjuk, hogy mi egészségesek vagyunk és ismét tanulunk. Kívánjuk, hogy Atyánkról is az egészség jó híret halljuk. Atyánk, most azért könyörgünk, hogy könyvegünköt a költségekkel együtt minél előbb küldje el. Tudjátok, hogy a tejet igen szeretjük. Küldjeteek tehát nekünk egy tehenet, amelyet gazdánkknak már meg is ígértünk. Ne hagyjatok bennünket hazugságban. Ha felnövekedünk, Isten segítségével egy tehénnél többet adunk vissza. Kelt Győrött, Haviboldogasszony ünnepén az Úrnak 1451. esztendejében. Saját kezemmél írtam fiatok, Rumi Miklós. — Én is, Rumi László fiatok, mint Miklós írja, én is kérem a mondottakat. Többet nem írtam, mert fáj a szemem.” Kívül a címzés: „Rumi János nemes férfiúnak és az úrnőnek, a mindneknél tisztelendőbb szülőknek adassék.”⁹ Rumi Miklós nevével 1456-ban már a bécsi egyetemen találkozunk.¹⁰

A tanulók a tudományok elsajátítása mellett a legkülönbélebb szolgáltatásokat teljesítették a káptalan megbízásából: énekeltek a templomban („énekes fiúk” még az 1910-es években is kaptak kedvezményes lakást, kosztot a győri papnevelőintézetben), a nagyobbak a káptalan írásbeli munkáiban, hiteleshelyi oklevelek másolásában, hirdetmények kifüggesztésében, postaszolgálatban, tizedszedés ellenőrzésében segédkeztek, hivatalos útra induló kanonokok kísérői voltak, stb. Mindezekért rendes díjazásban részesültek. 1499-ben például négy iskolás egy hónapon át énekelte a káptalani szentmisén, ezért összesen egy forintot kaptak. 1500-ban ugyanezen a címen négy forintot fizetett ki a káptalan.¹¹ 1524. január 26-án az esztergomi szentszékeknek Héderváry István ellen kihirdetett kiközösítő levelét lemásolták és kifüggesztették a győri, nyuli, nagybaráti, écsi, téti templomkapukra és ezért kaptak 33 dénárt.¹² Hogy e díjazások mértéke felől tévedésbe ne essünk, meg kell említeni, hogy a középkorban a pénznek sokkal nagyobb volt a vásárló értéke, mint ma. 1427-ben 400 dénár volt egy aranyforintban s ekkor 3 dénár volt egy tyúk, 2 egy csirke, 5 egy kis malac, 8 egy bárány.¹³ Az 1497. évi püspökszentelés napján a győri székeskáptalan közös ebédre gyűlt össze. Húsrá kiadtak ez alkalommal fél forintot.¹⁴

A falusi és városi iskoláknak művelődéstörténeti jelentőségét növeli az a tény, hogy akik ott tanultak, nem lettek mindannyian papok, hanem sokan visszatértek a világi életbe és tudásukat ott értékesítették. Az Anjou-kortól kezdve a klerikus és a litterátus már nem azonos fogalom. A litterátusok java része ekkor már világi ember a vármegyék, városok szolgálatában, sőt találkozunk velük a püspökök udvarában, káptalanok hiteleshelyi irodájában is. Két adatunk meg egyenesen a királyi kancellária felé irányítja figyelmünket. 1363 január 28-án visegrádi munkahelyéről, a királyi palotából Domonkos litterátus levéllel keresi meg nénjét, nemes Semjéni Mihály feleségét, Klára asszonyt. Elmondja, hogy ismereteinek bővítésére alkalma lenne könyvet venni, ha valamelyes pénzösszeg mosolyogna rá, mert a költő szerint szitába mer vizet, aki könyv

nélkül akar tanulni. Ezért arra kéri rokonát, hogy egy bizonyos összeggel segítse őt. Jóindulatának megnyerése végett azzal kezdi levelét, hogy anyyi, sőt több üdvözetet küld és több imádságot mond érte, mint ahány levél van a fán.¹⁵

A másik levélíró, Porpáci Lukács már meg is mondja magáról, hogy ő királyi íródeák Rauen Mihály királyi főjegyző mellett. 1441 augusztus 7-én Budáról Porpácon élő testvéreihez, Jánoshoz és Gergely szabóhoz intézett levelében emlékezteti a címzetteket arra, hogy amikor husvét táján velük együtt Sárváron volt és hirtelen el kellett utaznia, apróbb ingóságai felől már nem tudott rendelkezni, hanem azokat elég ügyetlenül egy Máté nevű szabónál hagyta, akit különben a testvérek jól ismernek. Most arra kéri Jánost és Gergelyt, hogy a lepecsételt zsákban lévő értékeit a nevezett szabótól kérjék el és biztosabb helyre tegyék. Ellenőrzésül azt is közli testvéreivel, hogy a zsákban van egy jó lepedő, egy réz gyertyatartó, egy üveg, kb. 12 iskolai könyv és néhány más dolog. „Legyen rá gondotok, írja, hogy a pecsét sértetlen-e, nehogy valami eltűnjön, sőt még ha sértetlen is, kérem, hogy azokat nemük szerint számba vegyétek, mert gyakori az álnokság.”¹⁶

Bővebb ismeretek szerzésére azonban nemcsak egyéni buzgóság készítette az embereket. Maguk az egyházi előljárók is szorgalmazták a tehetségesebb klerikusok magasabbfokú kiképzését, különösen a káptalan körében, hogy annál jobban megállhassák helyüket a rájuk bízott munkakörben. Az egyházmegye kormányzásában a főesperesek voltak a püspök helyettesei. Bizonyára már évtizedekkel előbb alkalmazták a főpásztorok azt az elvet, amelyet az 1279. évi budai zsinat 38—41. fejezete foglalt írásba, hogy csak olyan egyének lehessenek főesperesek, akik a jogban és a régi szokásban gyökerező ítélet kimondásához szükséges ismeretekkel rendelkeznek. Házassági ügyekben olyanok ítélkezzenek, akik az egyházjogban jártasak. Aki a szabad művészetekben már annyira otthonos, hogy a jogi ismeretekre is könnyen szert tehet, ha főesperessé lesz, három esztendőig valamelyik főiskolán hittudományt kell hallgatnia. Ez a kötelezettség kiterjed a már korábban kinevezett főesperesekre is. Az elfogadható ok nélkül vonakodókat a püspök megfoszthatja a főesperességtől.¹⁷ A győri székeskáptalan Számadáskönyve egy-két XIV—XV. századbeli bejegyzéstől eltekintve csak a XVI. század elejétől kezdve tartalmaz adatokat. De 1497-ből van egy bejegyzés, amely szerint a káptalan más (külföldi ?) iskolákban tanulók segélyezésére egy forintot adott.¹⁸ Magában véve ez ugyancsak keveset mond nekünk. De más forrásokból annál bősegebben áradnak felénk a bizonyítékok, hogy Győr egyházmegye nagy mértékben bekapcsolódott a középkori Európa szellemi vérkeringésébe. Az Árpád-korból harminc olyan győri kanonokot ismerünk nev szerint, aki külföldi egyetemet végzett, 1370—1526 között pedig ötszáznál több diák látogatta a külföldi egyetemeket. Az itthoni alsó és középfokú győregyházmegyei iskolák tehát becsületes munkát végeztek a maguk körében.

JEGYZETEK. 1 Mester János: Rogerius Bacon, *Religia*, 1915. 485 skk. — 2 Péterffy: *Sacra Concilia*. I. 209, 230, 267. — 3 Hazai Okmánytár I. 259. — 4 Békefi Remig cikke: *Századok*, 1897. 127. — 5 Békefi: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. 104. o. — 6 Bedy: A győri székeskáptalan tört. 1938. 301—313. — 7 Villányi Szaniszló: Győr vár és város helyrajza. 1882. 29. — 8 Iványi Béla: A győri székeskáptalan régi számadáskönyvei. 1918. 9. — 9 Békefi: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. 289. — 10 Schrauf: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig. 97. o. — 11 Bedy: A győregyházmegyei papnevelés tört. 1937. 11. o. — 12 Iványi i. m. 10. — 13 Fejér: *Codex Diplomaticus*. X/VI. 882. — 14 Iványi i. m. 25. — 15 Fejér: *Cod. Dipl.* IX/III. 378. — 16 DL, 44318., *Magyar Könyvszemle* 1881. 87. — 17 *Katholikus Szemle* 1896. 195—196. — 18 Iványi i. m. 7. o.

ÉNEKEK ÉNEKE

Balássy László fordítása

(Harmadik, folytatólagos részlet*)

V.

A vőlegény szépségének leírása, történeti bevezetéssel, melyben hangulatilag és tartalmilag is megismétlődik a III. 1-ben elmondott eset, ezúttal azonban szerencsétlenebb kifejelettel: a menyasszonyt Jeruzsálem őrei rossz személynek nézik és fátylát lépve, megverik. Elfut, majd a nyoszolyóleányok segítségével ismét rátalál jegyesére.

Menyasszony:

Aludtam, s virrasztott szívem...
De csitt! Zörget a kedvesem! — — —

Vőfélyek:

Nyiss ki, húgom, mátkám,
szeplőtlen galambom:
fürtjeimet harmat lepte,
éj nedűje hullt fejemre,
bocsáss be az ajtón!

Nyoszolyólányok:

Köntösöm már levetettem,
újra föl nem vehetem,
lábamról a port lemostam,
bizony, hogy nem szennyezem!

Menyasszony:

Szerelmesem benyúl a zár felett,
s egész bensőm a vágytól megreteg.
Kelek hát, hogy kinyissak kedvesemnek:
kezemről mirrha árad,
s ujjaim finom mirrhától csepegnek...

De jaj: midőn ajtóm az éjbe tárom,
már elhagyott, elment a párom!
Lelkem epedve hallaná szavát! —
Keresem őt, de nem találom,
hívom, s választ nem ad!

A város-örök, hogy bolyongva lelnek,
megragadnak, sebesre vernek;
a kőfal őrizői körbefognak,
és fátylorontól megrabolnak!

Kényszerítlek, jeruzsálemi lányok,
vigyétek hírül kedvesemnek,
ó, szóljatok neki, ha rátaláltok,
hogy betege vagyok a szerelemnek!

Nyoszolyólányok:

Úgy, keresed, úgy kívánod,
oly kiváló tán a párod,

* Az első részletet ezévi júniusi, a másodikat szeptemberi számunkban közöltük.

oly szépséges, oly dicső,
más felett oly ékes ő,
hogy erre megesketsz ? !

Menyasszony:

Fehér, s piros a kedvesem,
túlnő tízezreken !
Fején színarany ék,
s göndör hajfürtjei
hollóként feketék.
Két szeme: vizereknél
játszadozó galambpár,
tejben fürdő galambok
az áradó pataknál ...
Orcái jó füvekkel
illatos balzsamágys,
s liliom-ajakáról
legtisztább mirrha árad.
Kezei: aranyhengerek,
társisz-kövekkel ékesek,
Elefántcsont a teste,
zaffiroktól övezve.
Lábai: arany-talpakon
szökellő márványoszlopok.
Alakja, mint a Libanon,
s pompás, miként a cédrusok !
Az inye: csupa méz,
és ő maga mindenkit megigéz ! —
Ilyen az én szerelmesem,
jeruzsálemi lányok,
ilyen a kedvesem !

Nyoszolyólányok:

Merre jár szerelmed,
vajon merre leljük ?
Szűzek szűze, jer velünk,
hadd keressük együtt !

Menyasszony:

Kertjébe menjünk, tán ott leljük őt,
virágzó balzsamágysai között,
hol ujjongó szíve gyönyörre gerjed,
s liliom-szedve járja be a kertet ...

Övé vagyok én, ő meg az enyém,
ki a liliomok között mulat !

VI.

(1) A vőlegény, valamint a násznép az ara szépségéről énekel. A vőlegény szó szerint megismétli a IV. fejezet néhány sorát. (2) Kisértés, melyben a menyasszonyt egy ismeretlen, négyesfogaton járó nagyúr vőlegénye elhagyására akarja kényszeríteni.

1.

Vőlegény:

Ó, mennyi báj tündöklök testeden !
Szép vagy, mátkám, mint Tirsza városa,

Jeruzsálemként ragyogsz fel nekem !
S félelmes vagy, mint roppant hadsereg:
megigézel sugárzó szép szemeddel; —
fordítsd el tőlem a tekinteted !

Dús fürtjeit hajad elomlón bontva rád,
belep, mint kecskenyáj Gileád oldalát.
Mint fürdetés után nyírásra kész juhok,
olyan nekem fehérlő fogsorod:
minden juhnak iker-baránya van,
és egy se meddő, mind hiánytalan.
Halántékod: gránátalmaszelet,
áttetsző fátyolod megett...

Oldalamon hatvan királynő,
nyolcvan feleség keresi kegyem,
seregnyi szűz szolgál nekem,
de az én lelkem csak érted eped,
makulátlan galambom, kedvesem !
Benned ujjong anyád,
szülőd benned vigad,
magasztalnak királynék, feleségek,
szűzek ajkán téged dicsér az ének,
s hirdeti: te vagy a legboldogabb !

Násznép:

Ki az, ki pirkadatként közeleg:
szép, mint a hold, és tiszta, mint a nap,
s félelmes, mint egy roppant hadsereg ? !

2.

Menyasszony:

Dióskertembe elmegyek,
bejárom a zsendülő völgyeket,
hadd látom: hajt-e már a szőlő,
virul-e a gránátvirág ? ! —

De lelkemet zürzavar fogja el:
Ammi-Nadib kocsijába emel ! —

VII.

(1) A menyasszonytánc. (Bővebb kifejtést ld. a Bevezetésben.) (2) A vőlegény datolyapálmához hasonlítja aráját. Isten vágyódása, végtelen szerelme a kegyelmek teljességében tündöklő lélek iránt. (3) A kitáruló lélek mérhetetlen odaadással hívja egyesülésre mennyei Jegyesét.

1.

Násznép:

Jöszte, Szulamit, jöszte már:
a menyegzős nép táncra vár !

Menyasszony:

Miért, hogy engem látni vágytok,
ha járom a tábori táncot ? ! —

Násznép:

Mily kecsesen lépdelsz, fejedelmi leány, saruidban !
Csípőd hajlata: mesteri kéz alkotta köszöntű,
Köldököd: illatozó borral teli gömbölyű serleg.
Búzarakás a hasad, liliommal körbekerítve.
Emlőd, mint gida-pár: a gazella két kecses ikre.
Síma nyakad: nemes ívű, büszke torony, elefántcsont.
Tükre szemednek, mint két tó Hesebon kapujánál,
s orrod, mint libanoni torony a damaszkuszi lejtőn ! —
Ó, Kármel-hegy ékességeivel koszorús fő !
Mily pompás e kibornlott haj bíbor ragyogása:
omló fürtök láncával a királyt rabul ejti !

2.

Vőlegény:

Báj és gyönyör, és minden, ami szép,
megsokszorozva tündöklék tebenned:
termeted olyan, mint a pálmafa,
és ingerlő datolyafürtje melled.

Szóltam magamban: Hadd kúszom e fára,
és fürtös gyümölcseit megfogom,
mert emléid nekem e drága fürtök,
s almák illata árad orrodon.

Üdíts, szerelmem, csókjaid borával,
hisz nincsen ennél édesebb ital:
mélto rá, hogy szürcsölje kedvesed
tikkadt ajkával és fogaival !

Menyasszony:

Kedvesemé vagyok, s ő utánam eped !

Jer a mezőkre, háljunk a tanyákon,
és járjuk be reggel a kerteket:
hadd lássuk, hajt-e már a szőlő,
ígér-e dús termést az ég,
s virul-e a gránátvirág ? ! —

Ott adom majd neked szerelmemet !

A mandragórák illatoznak,
s kapunk előtt kíváncsú gyümölcsök:
belőlük újat, s régít is
szerelmesemnek őrzök !

— No öreg Ignác, lassan eljön a te szőlőtásod ideje is... Érezted azt a furcsa, öklelő görcsöt, amilyent eddig soha nem éreztél?... Mintha valami idegen erő fészkelte volna magát beléd!... Szegény, beteg kutya vagy... Mégis csak jobb lett volna a ká-té-eszbe beállnod..., akkor most nyugdíjas lehetnél...

— Ejnye anyjuk, szóltál?

— Én? — csodálkozott Orbánné, — egy szót se! Miért? Hallottál valamit? Az öreg mester kissé zavartan nézett föl a kaptafa mellől:

— Valamit hallottam... Azt mondta egy hang, miért nem álltam be a ká-té-eszbe?... Lehet, hogy itt bévül kotonász valami...

A mellére mutatott. A halántékát kiverte a víz.

— Rosszul vagy, apja?

Az asszony arca színt váltott, mint mindig, ha valami ismeretlen véstől fél.

— Á, nem. Semmi... Csak olyan furcsa, olyan szokatlan rándulás...

— Öregek vagyunk már, Nácikám, öregek... Én különben mindig mellett voltam, hogy állj be a ká-té-eszbe! Igaz? De te?

— Csönd! Én nem vagyok áruló! Nem vagyok Hárs Miska!

Konok, kemény öreg! Hárs Miska nála szabadult föl majd harminc éve. Elleste az ortopédia sok finom mesterfogását, aztán mikor a szövetkezet megalakult, hátat fordított a maszek-világnak és beállt a ká-té-eszbe, ahol vezető lett. Mert — Orbán Ignác szerint — az ortopéd-cipész az a susztervilágban egyetemi tanár...

— Büszke voltál, Orbán Ignác, büszke — dohogott az asszony —. Büszke voltál a tudásodra, édes apuskám, valljuk be az igazat!

— Ne rágalmazz, te örök vádlóm, te! Mindig én vagyok a hibás, úgys tudom, mindenben, negyvenöt év óta megtanulhattam volna már! Büszke, büszke! A fene csinálta büszkeségből! De elárulhattam a kuncaftokat? Hát elárulhattam?

Orbán mester nem mondta meg, miért árulta volna el a kuncaftokat, ha beáll. Ezt érteni kell, érzék kell ahhoz, hogy az ember megértse. Ehhez tudni kell, mi az ortopédia?

Hát magyarázza meg ennek a jó asszonynak negyvenöt évi házasság után, hogy az ortopédia az nem suszteráj, hanem művészet? Hogy a rendelő az inkább páciens, mint kuncaft? Hogy ez bizalmi dolog: a mester a lelkét adja abba a cipőbe, aztán a páciens az vagy bízik ebben a lélekben, vagy nem?! Vagy kitapintja a megjavított lábán az Orbán Ignácot, vagy nem. Teszem itt van a Benkő ügyvéd úr. Negyven éve hosszabbítja neki a bal lábát a cipőjével, és emeli a gránáttól lefáradott jobb rüszjtét. „Drága Orbán barátom, maga művész! Maga szárnyakat ad az én szegény lábaimnak, úgy érzem magamat, mint Merkur isten... Így senki se tudja egésszé varázsolni az embert, mint maga!” Hát ez semmi?

Aztán ott van nagy esete a Jakabffy-lánnyal. Addig mindig Pesten csináltatták neki az ortopéd-cipőt, mígnem egyszer ráfanyalodtak öreá. És akkor Orbán Ignác olyat remekelt, hogy Jakabffyké elfelejtették Pestet... Még a helyi lap is megírta a dicsőségét vagy huszonöt éve. Hát lehet ilyen sikereket a szövetkezetbe dugni? Lehet azt mondani, ha jönnek a régi „hívek”, akik csak öbenne látják a megjavított lábukat, hogy: *nem?! Nem vállalom?!...* Majd megcsinálja a szövetkezet?! Ki? Mi? Kik? Mik? A Hárs Mihály cipő-főszerszövő úr, aki nem felel majd semmiért, mert hiszen nem ő csinálja! Nahát!...

Halántékán kidagadtak az erek ebben a belső vívódásban.

Az asszony törte meg a hosszú csendet:

— Megbecsültek volna a szövetkezetben is, apja... én mondom neked... Téged megbecsültek volna... Node hagyjuk ezt. Már késő! Élhetünk majd a gyerekeink nyakán. Kegyelemkenyéren...

A levegő is megkeseredett a vén mester nézésétől ezekre a szavakra. Harogni kéne most, de az erőből nem futja — így csak tompán puffanak le a szavak az erős metszésű szájról:

— Nyakán? Kegyelemkenyéren? Micsoda buta beszéd ez már megint? Hát a hála, az kiskutya? Mit gürcöltem én értük? Mit dolgoztam? Ezt te tudod a legjobban, anyja! A dikics meg a csiriz rabszolgája voltam miattuk! Nahát!

Ezt csak a nagytürelmű asszonynak meg talán annak a *belső illetőnek* meri így megmondani, a gyerekeinek nem igen merne szólni.

„Fiam, a mérnök”, a Berci, Pesten dolgozik, valami hajdani gyáros lányát vette feleségül, saját autója van — neki nem szólna.

„Lányom, a pedagógus”, itt tanít, velünk lakik. Ő a család igavonója. Leány még, nem is törekszik főköthő alá a szülei miatt. Ahogyan az áldozati tűz nem beszél, csak ég, úgy Vera sem szól, csak dolgozik. Ennek miért is szólna az öreg?

„Fiam, a könyvelő” eleven szemrehányás velük szemben:

— Tölem sajnálták az egyetemet, ugye? Csak minden Berci, a mérnök úr! Én vakarhatom a koszos érettségimet!

Éppen tegnap volt jelenet emiatt. Pedig nincs igaza, de ez a gyerek mindig ilyen volt. Sértődötten jött a világra. Csak magára vethet sorsa miatt. Beíratkozott az orvosira, azt mondja, biológus lesz, rákkutató — aztán az első év után megfogta a rákkutatót egy kis halacska, és nem engedte el. Már négyen vannak — egy liliputi kis udvari lakásban. Szimpla kettős könyvelő lett a nagyálmú biológusból, — de az álmok azért megmaradtak. Falja a rák titkát bogozó könyveket és tanulmányokat, kotyvaszt, füveket gyűjt. Az ősszel egész tarisznyára való őszi kikerics-gumót szedett a Bakonyban, aztán magyarázta Verának, hogy neki a mérge miatt kell a gumó, a *kolchicin* miatt, ami bénítja a sejtmagot, tehát a ráksejtek burjánzását is. Persze érzi, hogy ő csak amatőr, lemarad az igazi kutatók, a diplomás szerencsefiak mögött, akik laborban dolgozhatnak — de ki tudja? Hátha?! A könyvelőség lelki elégtelenségét ezzel a kutatási lázzal, a groteszk reménykedés lelki orthopédiájával próbálja kiegészíteni...

Hogy várhat az elhasznált, beteges apa ettől a zátonyra futott élettől támogatást?

— Valami bujkál apádban — húzta meg a vészharangot Orbánné, mikor egyedül volt Döncivel, a „biológussal”.

— Ugyan ne képzelődjének, anyuka. Apa, aki sosem volt beteg?!

Kis izgalom és szemrehányás volt a hangjában. Mindenki egy kicsit a saját élete főpróbájának nézi a szülője életét. Milyen betegséget csillogtat felém? Mi ellen kell résen lennem, hogy ne utánozzam az én előképemet?!...

Nem kellett sokáig bizonytalanságban lenniök. Egy este mentők vitték be a kórházba Ignác mestert óriási görcsökken, és azonnal megoperálták hasnyálmirigy-gyulladással.

Ez volt a fedőnév.

A szövettani vizsgálat nem hagyott kétséget afelől, hogy rákos daganatról van szó. Persze a vaskaptafa! Müvi irritáció és a végén kitör egy sejtforradalom, „és tudjátok, a szteránvázas hormonokból lehasad a negyedik gyűrű, és előáll a háromgyűrűs fenantrén-váz, ami erőlyes rákképző vegyület...”

— Hagyd ezt a nagyképű tudományos halandzsát! — fakadt ki Vera a biológus ellen. — Mit érdekel engem, hogyan lesz. Az érdekel, és az fáj, hogy van!

Sírásba lazultak a szavai.

— No ha áttétel nincs, akkor van még remény! — állapította meg csendesen a rák-lexikon biológus. — Én hiszem, hogy van még segítség.

Megegyeztek abban, hogy még egymásközt sem ejtik ki többé azt a szót, ami magát a kérelhetetlen, leküzdhetetlen halált jelenti. A beteggel szemben pedig felveszik a legártalmasabb optimizmus álarcát. Neki sejtenie sem szabad a kórt.

Mikor Ignác mester a negyedik héten az operáció után lábra állt és sétálni kezdett, „fiam a mérnök” leruccant Pestről vadonatúj Skodájával, feleségével együtt, és valósággal beleimádkozták az autóba. Két óras sétára vittek „fiatalodni”. Betértek egy velencei-tavi eszpresszóba is, Berci különleges narancskrém és tripla feketét hozatott az apjának.

Ó ezek a gyerekek!

Vera csupa derű és optimizmus volt az apja előtt. Anyját is felszárnyalta. Hermin mama még a moziba is elcsábította beteg párját.

— Ó Nácikám, de nagy bolondok voltunk mink, hogy mindig csak dolgoztunk, gürcöltünk, mint az állatok! Elfelejtettünk élni. Hát most meg köll köszönnünk a jó Istennek, hogy ezt a te gyulladásodat küldte, mert végre ráeszüdtünk, hogy más is van az életben, mint robot!

Hősies, hitető mosolygással mondta ezt, de maga is csupa hit volt, csupa csakazértis remény, hátha tévednek a doktorok, hiszen emberek azok is! Aztán meg az ő imádságos lelke tudván tudja, hogy „Istennél semmi sem lehetetlen!” ...

Mintha a mesék manóit is mozgósította volna egy láthatatlan erő: az operáció előtt megkezdett, félig kész ortopédcipő — régi páciensé — egyszerűen készre „csinálódott”, amíg ő a kórházban volt. Az asszonyok tréfásan a manókra fogták a dolgot, akik éjjel dolgoztak, mint az egyszeri csizmadiánál — de végül is meg kellett vallani, hogy — Hárs Mihály, a szövetségi vezérkolomp, az „áruló” volt az éjjeli manó...

Ez sok volt Orbán Ignácnak. Szinte jobban szerette volna, ha a Miska „abban a méretben” maradt volna, ahogyan ő keserűségében, csalódásaiban „kiszabta” magának... Mi van itt, hogy őt mindenki úgy dédelgeti? Hogy őhozzá most mindenki olyan jó?!

Dönci, a biológus, nyugodt derűvel nézett a szemébe:

— Tudja mit, édesapám? Fütyüljön maga azokra a besugárzásokra! A Koltay csak nagyképűsködik. Belebolondul abba a nagybüdös kontrollba... Kinek kell az ilyen besugárzás? — kérdeim én. Akinél rosszindulatú volt a daganat. De magánál szó sincs erről. Azt én tudom. Inkább ezeket a cseppeket veszi be majd, háromszor naponta két csepp egy pohár vízbe...

Ignác mester megcsókolta a „tékozló” fiát. Mennyi jószág szorult bele ebbe is! Biztosan az anyjából. De azért ellenmondott a besugárzásokra vonatkozóan. Ő nem akarja megbántani a Koltayt. Olyan finom ember! Este tízkor operálta. Ő különben nem akar senkit se megbántani ezentúl. Inkább sugározza csak tovább a röntgen! De a cseppeket is beszedi, „mert te, Döncim, te zsebre vágsz a tudásoddal három orvosprofesszort”...

Napról napra kevesebb lett Orbán Ignác („Jobb is, apukám, hogy könnyebb a test, kevesebb a munka a szívnek”), a mája körül nagy, feszítő nyomást érzett („ez jó: védekezik a máj a besugárzások ellen”). Éjjelente verejtékesen ült fel az ágyában, és néha idegen ember beszélt belőle: hol valami régi, kegyetlen mester, aki bambuszpálcával verte inasait, hol meg valami kegyes, öreg pap. Percekig tartott, míg magához tért. Azt mondta az egyik éjjel:

— Mintha itt állna az öreg Bónis Gáspár..., a pap... Azt mondja: ha az Isten megmenti az embert egy halálból, akkor valami terve van vele...

Vera és Hermin mama dermedten hallgatták a kísérteties szavakat. De aztán gyengéden teljesen öntudatra hozták, Herminke még tréfált is:

— Olyan voltál apja, mint egy próféta... Hát persze, hogy valami nagy cél végett mentett meg az Isten az operációval! Még sok hibás lábú embert kell boldoggá tenned a tudásoddal!...

A dunyha alatt aztán sírtak az asszonyok. Ignác mester meg törte a fejét: mi is lehet hát az a szép dolog, amit ő véghez visz? A kíváncsiság melengette és húzta magához, mint az éhes tyúkot a zsinórra fűzött kukorica. A fájdalom is elosont a testben, mint a megrepedt gáton a futamó víz. De ő nem szólt erről. Mosolygott. Erősen, kitartóan mosolygott.

— Apuskám, ha így mosolyogsz, olyan hálás vagyok a jó Istennek — sutogta boldogan az ő öreg Herminkéje. — Énekelni szeretnék örömben.

A vén mester összeszorította protézisát, és tovább mosolygott. Szinte ő is boldog volt, legalább néhány percig.

— Anyuka, gondolnunk kell a papra — súgta Vera egyik este, mikor a beteg nehéz álmait vigyázták.

— De hogyan? — tépelődött Orbánné. — Mindjárt rosszra gondol! Mit is fogadtunk, Verkám? Hogy nem sejtetünk vele semmit!

Nem kellett hívni, maga jött el a pap. Ortopéd cipő-ügy. Régen ismeri a mestert, nem tudta, hogy beteg. Jó ötvenes volt, duzzadt az erőtől, sokért nem adta volna, ha betegágyánál esetlegnek látszana.

A két asszony szépen kiment a szobából, az új páciens pedig elkezdett beszélni Orbán Ignácnak a „beépített” betét áldásairól. Mennyivel jobb ez a kivethető ludtálpbetétnél! Beszélt, beszélt tapasztalt, érlelő hangon — aztán eljutottak a vallomásig.

Ez úgy történt, hogy Ignác mester hirtelen megfogta a pap csuklóját, és fájdalmait lepezve, szinte ravasz mosollyal mondta neki:

— Tisztelendő úr, ezek azt hiszik ám, hogy én nem tudom!

— Mit nem tud, Orbán bácsi?

— Azt, hogy nekem rákom van. Ők tudják... de takarják... az áldottak. azt hiszik, hogy én nem tudom!

— De hiszen nincs magának rákja!

— Ehhh! Hagyjuk ezt! Tudtam már az operáció előtt. De ők abban a hitben vannak, hogy én nem tudom. A világért ne áruljon el! Borzalmas volna nekem, ha megtudnák...

A pap döbbenten hallgatott.

— Aztán miért volna borzalmas? — kérdezte kisvártatva.

— Miért? Mert családodtnak éreznék magukat jóságukban... Tessék elképzelni: gyógyíthatatlan beteg! Halál fia az ágyban!... Ezt nem, soha! Hadd higgyék, hogy én nem tudom... Abban a hitben vannak, hogy én így — nem tudva — nem szenvedek annyit!

Megint mosolygott. Ez a mosolyárva már külön vendég-arc volt rajta, talán el is szakadt már az érző arc vérközségétől.

A pap nem szólt, és nem mozdult egy darabig. Mit is mondhat? De aztán halkán illesztgetni kezdte az örök vigasztalás igéit:

— Nézze, Ignác testvér, a szenvedés az a mi földi tisztítótűzünk. Ez érlel meg bennünket igazán testvérekké a szeretetben és a megértésben... Aki nem szenvedett igazán, az nem is ember!...

— Ugyan hagyja már, tisztelendő úr — legyintett türelmetlenül a beteg. — Érti maga ezt? Mert én nem értem! Én egész életemben becsülettel dolgoztam, javítottam a mások életét... nem mulattam, nem züllöttem..., egyszer se csaltam meg a feleségemet..., és énnekem itt kell szenvednem, mint a tűzbe

dobott féregnek... Kuldúsként kell elpusztolnom, még rendes temetésre is alig telik... A másik, az csalt, cigánykodott, fajtalanzkodott... aztán egyszer majd kap egy kis szelet, ... nyekk — nem is szenved, aztán vége! megy a szép, jól szigetelt kriptába... Hol itt az igazság?! Meg lehet ezt érteni?!...

Könnyeik serkedtek ki a hamuszín arcra. A mosolylárva pörölő, lázadó latorarcnak adott helyet.

A pap olyan lett, mint egy kisfiú, aki nem készült a leckéből. De csak egy percig. Aztán lassan leszedegette emlékezete mestergerendáiról a gondolatok tekercseit:

— Nem, én se értem, Ignác bácsi. Hogyan érteném? De nézze, aki egyszer embernek születik, annak ez a sorsa. Az Isten fölvette az embertestet, hát keresztfán kellett meghalnia... Vonaglott, és fulladt, mint a legbűnösebb lator... mint egy féreg... Lássa, szemére is hányt a mennyei Atyjának, hogy miért is hagyta el?! Az édes Üdvözítőnek kellett a legtöbbet szenvednie az emberek között meg lelkiileg a Szűzanyának — pedig a legártatlanabb, leg-szentebb lények voltak.

Aztán még szép zsongással beszélt a jó emberek engesztelő szenvedéséről, arról, hogy csak ez a plusz, ez a fölös szenvedés engesztelheti az Istent a bűnösök durva bűneiért...

Orbán Ignác keserűen legyintett. Szólni akart, de még se merte kimondani. Csak a lelkében kavargott a tompa tiltakozás; ezek a szent példák arra jók, hogy agyonnyomják velük a szenvedő, nyomorult embert. Hát ha azért végezték ki Jézust, azért engedték meg *odafele*, hogy fára szegezzék — hogy később majd *letromfoljanak* az ő példájával minden szenvedőt, akik nem tudják megérteni ezt a... ezt a fordított igazságtéveszt: hogy a jóknak többet kell szenvedniök, mint a rosszaknak...

Aztán valahogy elszégyelte magát.

Hirtelen valami sírós, reszkető szeretethullám borította el. A saját fájdalmain keresztül megsajnálta a *Másikat*. A még ártatlanabbat. A legártatlanabbat. Aki csak szeretett. Nem úgy, mint ő, aki gyűlölt is. Hárs Miskát meg másokat is.

Arcán átcikázott a fájdalom villáma. Még jobban eltorzult.

A pap szinte bátortalanul tartotta eléje a feszületet. Ignác mester megfogta izzadt kezével, aztán görcsösen megcsókolta. A *Másikat*. A még ártatlanabbul szenvedőt. A pap feltett néhány kérdést, Ignác mester bólintott, vagy tagadóan rázta a fejét.

— Csak egyet, ... egyet szeretnék kérdezni — sóhajtott nyugodtabban, a feloldozás után.

— Mit szeretne, Ignác bácsi!?

A beteg egy pontra meredt. Még sem kérdezi meg. Ki is tudna megfelelni arra, mi szépet akar vele az Úr, amiért nem engedte elpusztítani az első rohamban?

Kérdés helyett megint ráerőltette szenvedő arcára a mosoly láróját, mert bejöttek az asszonyok. Még a morfium-injekciók kábulata sem tudta teljesen elhessegetni az arcáról ezt a biztató, emberfeletti mosolyt.

A halál pecsétje sem bírta vele. Ott maradt az arcára fagyva. Csak akkor már nem kérdést fejezett ki, hanem talán maga volt a felelet.

Folyóiratunk májusi számában a „koegzisztenciának”, a különböző társadalmi rendszerek békés együttélésének szükségéről szólva megpróbáltam felvázolni a pozitív feladatait is ennek az együttélésnek, amelyet a fegyverkezési verseny megszüntetése, az általános leszerelés biztosíthat számunkra. Ami ezeket a feladatokat illeti, rámutattam arra, hogy katolikus gondolkodók is a legsürgősebbnek ítélik a gazdaságilag elmaradt országok felfejlesztését, mert az emberiség nagyobb hányadának nyomora — M. D. *Chenu*, a kiváló domonkos teológus és szociológus szavaival élve — „nemcsak botránya a modern világnak, hanem a fennmaradását fenyegető veszedelem is”. S ugyancsak tőle idéztem a következőket: „Törvény, amelyet mi, keresztények hirdetünk, hogy a földi javak — természetiek vagy termeltek — egészen elsőbbsen az emberek összessége számára vannak rendelkezve, az embereknek egy olyan közösségében, amelynek joga fölötté áll minden egyéni vagy csoportos kisajátításnak.”

Míg azonban akkor csak egyes „gondolkodókra” hivatkozhattam a katolikus oldalon, azóta egy jelentősnek érzett, mondhatni hivatalos jellegű megmozdulás is történt. Mint az *Universe* közölte, szeptember 4-én, a „szociális igazságosság vasárnapján”, az ausztráliai püspökök együttes pásztorlevelet adtak ki, amelyben „harca” szólítják az összes nemzeteket az inség és a nélkülözés ellen. Megállapítják, hogy embertelen körülmények teszik elviselhetetlenné az emberek zömének életét, de korántsem azért, mintha ez természeti kényszerűség lenne. „Nincsenek leküzdhetetlen fizikai akadályai a szegénység és nyomor megszüntetésének — jelentik ki a püspökök. Az idejét múlt társadalmi és gazdasági intézmények halott terhe az, ami nem engedi, hogy alkalmazkodjunk az új szükségletekhez.”

Ebből a szemszögből nézve a nemzetközi politika eseményeit, csak a legnagyobb figyelemmel kísérhetjük az Egyesült Nemzetek Szervezetének most folyó közgyűlését, amelyen a szocialista és a tömbökön kívül álló semleges országok erőteljes akciót indítottak a leszerelés ügyének előbbre-

vitele, a még gyarmati sorban levő népek felszabadítása és a fejlődésben elmaradt országok megsegítése érdekében. Egy dolog máris bizonyos. Az, hogy nincs többé hatalom, amely ezeket a kérdéseket valami elfogadható megoldás nélkül levehetné a világfórum napirendjéről. A közgyűlés szeptember 23-i teljes ülésén az egyes országok sok évszázados elmaradottságának leküzdéséről beszélve *Hruscsov*, a Szovjetunió miniszterelnöke ekként nyilatkozott: „Ha azoknak az összegeknek, amelyeket a nagyhatalmak jelenleg katonai szükségletekre fordítanak, mindössze egytizedét használnák fel erre a célra, akkor a gazdaságilag elmaradt országoknak nyújtott segély összege egy évben tízmilliárd dollárral növekednék.”

Úgy vélem, hasznos lesz számunkra, ha közelebbről is megvizsgáljuk ezt a problémát, elsősorban annak a tanulmányának nyomán, amelyet *Emile Rideau* tollából tett közzé a *Dokumen-*

*

A rendkívüli technikai haladás mellett korunknak talán legszembetűnőbb jelensége, hogy az emberek száma egészen hirtelen emelkedésnek indult. A világ népessége 1650-ben körülbelül 545 millió lelket tett, 1800-ban 907 milliót, 1850-ben már 1.175 milliót, 1900-ban 1.620 milliót, 1950-ben 2.476 milliót s rá nem is tűz évre, 1959-ben 2.880 milliót. Az Egyesült Nemzetek 1957. évi előzetes számítása szerint 1980-ban hozzávetőleg 4 milliárd, 2000-ben 6 milliárd ember lesz a földön. Az évi szaporodási ráta, amely 1750-ben csupán 0.3 százalék volt, 1940-ben 1 százalékra, 1955-ben 1.67 százalékra emelkedett. Ez természetesen csak átlagérték: a 300 millió európai ezidő szerint 0.7 százalékos ütemben szaporodik, míg a világ más tájai túllépik a 2, sőt 3 százalékot. India például 2, Kína és Indonézia 2.5, Algéria, Tunézia, Marokkó, Brazília 2.5—3, Egyiptom 2.5, Ceylon és Chile 2.7, Fülöp-szigetek 2.8, Mexikó, Venezuela, Malaya 3 százalékkal szerepel a kimutatásban. Már az évi 2.5 százalékos ráta azt jelenti, hogy a népesség nem is egészen ötven év alatt, vagyis egyetlen nemzedék életében megkétszere-

zódik, száz év alatt pedig tizenkétszeresére nő.

Ezt a sajátos új jelenséget a gyermekhalandóság csökkenése s az átlagos életkor meghosszabodása magyarázza. Egészen az ujkorig a „természetes” népszaporodást, amely évi 1.5—2 százalék volt, a nagy halálozás fékezte, amit főleg az éhínségek, járványok és az általános nyomor okoztak. Gazdasági forradalmakkal karöltve az újabkori egészségügyi forradalom hátrította el ezeket az akadályokat s tette lehetővé, hogy az emberek normális ütemben szaporodjanak.

A lakott föld több mint felén a szaporodás nagyjában a természetes keretében maradt — 45 születés ezer lakóra —, a halálozás azonban mindeütt erősen csökkent s gyakran 20 ezreléknél is kisebb. Nem is egy nemzedék alatt a fejlődésben elmaradt országok ugyanazt az utat futották be, amelyet a Nyugat országai legalább egy század alatt tettek meg. Azoknak az embereknek hányada, akik elérik felnőtt korukat, 50 százalékról 95-re emelkedett. Ceylonban például az újszülöttek életkilátása oly gyorsan megjavult, hogy ma már ugyanakkora, mint a húsz év előtti Franciaországban, jöllehet a ceyloni életszínvonal nem is egyharmada a franciának. A kevésbé fejlett nemzetek ma gyorsabban szaporodnak, mint a nyugati népek a XIX. században. A francia születési szám például 25 ezrelék volt akkor, a fejlődés előtt álló országokban viszont felülmúlja ma a 40 ezreléket.

A legfőbb tényező ebben az orvosi-egészségügyi haladás, amelynek kihatásai túlszárnyalják a gazdasági haladás kihatásait. Manapság az embernek alacsonyabb életszínvonal mellett is hosszabb az élettartama. A második világháború rendkívül felfokozta az orvosi haladást s ezzel nagy mértékben előbbre vitte a harcot a halál ellen. Mint A. Sauvy írja „Malthustól Mao-Ce-Tungig” című könyvében: „Csodálatos paradoxon: a háború benépesítette a földet.” A demográfiai növekvés azonban nagyon egyenlőtlenül oszlik meg a különböző országok között. Ázsiában általában erősebb, mint Európában, s még erősebb a mohamedán Északafrikában, stagnál viszont a fekete Afrikában.

Bár érthető, mégis sajnálatos tény

azonban, hogy a népesség növekedésével együtt növekszik az emberiség létfenntartási gondja is. A helyzetet a rendelkezésre álló eszközök mind nagyobb hiánya és eloszlásuk tragikus egyenlőtlensége jellemzi. „Századunk elején az 1.5 milliárd ember körülbelül annyit termelt, amennyire globálisan szüksége volt — írja L. Estrangin. A háború kitörésekor, 1939-ben a 2 milliárd ember 8 százalékos hiánnyal állt szemben. Ma a 2.8 milliárd ember 10 százalékos hiánnyal küszködik.” Ugyanakkor — mint J. Meraud és L. J. Lebreton számítják — az emberiség 14 százaléka rendelkezik a világlétfenntartás 55 százalékaival, míg az emberiség 64 százaléka csupán 20 százalék jut ebből a jövedelemből. A XIX. század elején még kevésbé ugrott ki az egyenlőtlenség a népek között. A magasan fejlett országokban az élelmiszerfogyasztás 2.750 és 3280 kalória között mozog; 1938-ban a föld népességének 38.6 százaléka sem érte el a 2.200 kalóriát; 1948-ra ez az utóbbi hányad 59.5 százalékra szűkölt, s fel sem tételezhető, hogy mára alább szállt volna. Ezt a mennyiségi hiányt csak kielezi a minőségi hiány: a táplálkozás szegénysége fehérjékben, jód- és mészben; az állati fehérjéknél a hiány legalább 15 százalékos. Következménye ennek a rosszabb egészségi állapot és a csekélyebb védettség betegségek ellenében.

Táplálkozás tekintetében tehát kritikusnak kell mondanunk a helyzetet — jelenti ki Rideau. Vannak országok, ahol a fogyasztási színvonal alacsonyabb ma, mint 1939 előtt. Tartani kell attól, hogy Afrikában, amely fejlődése okából nagyarányú kivételre kényszerül, további romlás áll be. Japánban folyamatosan csökken a fejenkénti fogyasztás. Az igazság az, hogy az emberiség háromnegyede általában alultáplált, minőségileg is rosszul táplált, s ki van szolgáltatva betegségeknek. Míg a kiváltságos államok aggodva nézik termelési fölöslegeiket, addig a fejlődésben elmaradt államokban a lakosság jelentős részének egyre rosszabbul megy. S ez az állandóan táguló szakadék a létfenntartási eszközök eloszlásának terén egyik legnyugtalanítóbb oldala a világhelyzetnek.

*

Elvben megvan a lehetőség arra, hogy csökkentjük, esetleg meg is szüntessük az ellentétet a népesség szaporodása és a létbiztosítás eszközeinek elégtelensége között. Amire szükség lenne: a mezőgazdasági termelés fokozása, a lakosság egészségének javítása — ez az utóbbi egyik fontos feltétele a termelés fokozásának is —, új technikák kidolgozása és új élelmi források feltárása, s mindezekhez járulóan nemzetközi szolidaritás és együttműködés. Nyilvánvaló azonban, hogy minden tervezésnek mezőgazdasági, ipari, pénzügyi, szociális, politikai és pszichológiai természetű akadályok tömegével kell megbirkóznia.

Nehézzíti a tervezést már az a körülmény is, hogy mivel nem tudjuk meghatározni sem a szükséges legkisebb élelmiszer-adag mértékét, sem földünk termelő képességét, nem mondhatjuk meg azt sem pontosan, hogy bolygónk egyáltalán hány embert tarthat el. Jellemző erre a bizonytalanságra, hogy optimisták 16, pesszimisták 5 milliárdról beszélnek. Méltán feltehető azonban, hogy van egy felső határ, amelyet annál gyorsabban fogunk elérni, minél jobban megnövekednek a civilizálódás nyomán a szükségletek. Az anyagi és szellemi kultúra eltérései egymagukban is arra kényszerítenek, hogy az ellátottság problémáját nagy tájegységek, esetleg országok szerint külön-külön vegyük fontolóra. Semmiképpen sem tehetjük meg a Nyugat normáit általános zsinórmértékké. Azt az eszmét pedig, hogy valamennyi nép a jólét azonos fokára azonos ütemben juthat el, minden bizonnyal el kell ejtenünk.

Ami a kérdés mezőgazdasági oldalát illeti, kétségtelen, hogy a technikai haladás lényegesen emelheti az élelmiszer-termelést. Az ember művelés alá foghatja a parlagon fekvő területeket, jobban trágyázhatja és öntözheti a talajt, fejlesztheti a növény- és állat-tenyésztést, javíthatja a művelési eljárásokat. Mindez azonban igen nagy pénzügyi és társadalmi erőfeszítést követel. Számolni kell azonkívül egész sor ellenhatású tényezővel. Ilyen a talaj kilugozódása, trágyaszerek hiánya, elégtelen gépesítés, terméketlen vagy sivatagi területek, meggyökerezett ésszerűtlenségek a művelésben, a földgazdaságok felaprózottsága, cse-

kély beruházó képesség, földspekuláció. Hogy bolygónk lakosságát legalább negyven év multán kielégítően táplálhassuk, még kellene háromszorozni az egész mezőgazdasági termelést. Ezt azonban nem érhetjük el csupán a művelési terület vagy a helvi hozadékok növelésével, mert vannak máris túlnépesült vidékek s vannak tájak, ahol kimerült a talaj és folyvást csökken a hozamképessége. A különböző irányú erőfeszítéseket tehát egymáshoz kell hangolni és megfelelően megtervezni.

A fejlődésben elmaradt országok iparosítása is számos akadályba ütközik: alkalmas felszerelések, energia, szállítóeszközök, belső piacok hiánya, feszültségek egy régi, autark gazdaság között, amely csak a saját létfenntartást célozza, és egy modern gazdaság között, amely a cserén nyugszik, továbbá vezető káderek és szakmunkások hiánya.

A pénzügyi nehézségek között Rideau főleg a tőkehiányt, a hazai vállalkozók gyenge kapacitását, az infláció veszélyét említi, továbbá a beruházásra egyébként hajlandó külföldi tőkések félelmét a szerződések megszegésétől és az államosítástól. Szociális akadályoknak mondja a következtetéseket: a mezőgazdasági termelők tudatlansága, iskolák és szakoktatók hiánya, akik továbbképezhetnék őket; vallási tabuk, mint például Indiában a szarvasmarha fogyasztásának tilalma; a feudális nagybirtok-rendszert megszüntető földreform nehézségei; az egész társadalmi struktúra mozdulatlansága. Sok elmaradt ország politikai intézményei sem felelnek meg az új követelményeknek. Gondol itt Rideau elsősorban a feudális szervezetre s részben ebből kifolyóan arra a tényre, hogy a közeleti vezetők hajlanak a presztízs-politikára és pazarlásra, a tisztviselők pedig gyakran megvesztegethetők.

De még a legkedvezőbb helyi viszonyok között sem nélkülözhető a külső segítség — hangoztatja Rideau —, mert azok az erőfeszítések, amelyeket a gyors felfejlődés követel, meghaladják az elmaradt népek normális lehetőségeit. A számítások szerint egy magasan fejlett ipari országnak, hogy el-lensúlyozza lakosságának 1 százalékos növekvését, nemzeti jövedelme 3.5 százalékat kell beruházásokra fordítania.

Nem kevés elmaradt országnak viszont 12 százalékos beruházásra is szüksége lenne csupán ahhoz, hogy népszaporulata az eddigi szinten ne tegye még szegényebbé. *Sauvy* oda következtet, hogy annak a népnek, amely évi 2.5 százalékkal növekszik, nemzeti jövedelmének 45 százalékát kellene beruháznia ahhoz, hogy az életszínvonalát egyidejűen 2 százalékkal megjavítsa, ez pedig azt jelentené, hogy a termelt javaknak csupán 55 százaléka állna szabad rendelkezésre.

A fejlődésben elmaradt országok tehát elengedhetetlenül és sürgősen rászorulnak a fejlett országok igen tette-
mes támogatására. S mint sok más szakértő, Rideau is hangsúlyozza, hogy a probléma gyors megoldását nem zárólag az anyagi inség követeli, hanem az a körülmény is, hogy a kiáltó egyenlőtlenség mind nagyobb fokban mérgezi meg az emberközi és a nemzetközi viszonyokat. Bízást állíthatjuk: a világ békéje forog kockán.

*

Saját boldogulásáért persze elsősorban magának az érdekelt népnek kell küzdenie. Neki kell kialakítania azt a társadalmi berendezkedést is, amely jólétének növelésére a legalkalmasabbnak látszik. S mint Rideau hozzáfűzi: ennek az igazságnak általános elismerésre kell találnia, ha tiszteltben akarjuk tartani minden egyes népméltóságát és függetlenségét. Nem vitás azonban, hogy az elmaradt országok gazdasági gyöngesége és gyors fejlődésük szüksége mindenképpen megkívánja a külső segítséget.

Az Egyesült Nemzetek szakértői 1951-ben úgy számították, hogy hozzávetőleg évi 20 milliárd dollárral érhetnénk el évi 2 százalékos haladást azokban az országokban, ahol a fejenkénti jövedelem évi 100 dollár alatt mozog. Ugyanezen az alapon L. Tabah 1956-ban kiszámította, hogy tekintettel a népszaporodásra, a kezdetben elegendőnek látszó 50 milliárd dollárt 35 év alatt fokozatosan 250 milliárdra kellene emelni. Pierre Moussa a fejlődésben elmaradt összes országok egész nemzeti termelését ezidőszereint valamivel több mint évi 100 milliárd dollárra becsüli, azt az összeget pedig, amelynek beruházásával a fejenkénti bevételt 4—5 szá-

zalékkal emelhetnők ezekben az országokban, évi 30 milliárd dollárra.

A segítségnyújtásban ma már mind a fejlett kapitalista, mind a szocialista országok — főleg a Szovjetunió — résztvesznek. A nyugati segélyezés kölcsönök vagy ajándékok formájában történik, vagy közvetlenül, vagy a „nemzetközi ujjaépítési és fejlesztési bank” útján. A Szovjetunió közvetlenül vagy kétoldalú megállapodások keretében nyújtja a segítséget, amely — mint Rideau írja — természetesebb a nyugatinál és erősebben az iparfejlesztésre irányul, s „tendenciája is az, hogy gyorsabban emelkedik, mint a nyugati segély”.

A jelenleg nyújtott segítség azonban korántsem elegendő. Rideau szerint alig egy ötödét, valószínű azonban, egy tizedét sem teszi az elengedhetetlenül szükségesnek. Amellett a nyugati segély olyan többé-kevésbé terhes feltételekhez van kötve, amelyek lerontják hatását. Ezek a kikötések nem is magyarázhatók mással, mint hogy valójában eszközül szolgálnak a politikai, katonai és ideológiai harchoz. „A Nyugatot — állapítja meg Rideau — ilyen módon is igyekszik biztosítani azokat a nyersanyagokat és piacokat, amelyeket a saját gyarapodására fordíthat; szeretné megszilárdítani saját pozícióját és szeretne bizonyos államokat megtartani a maga befolyási körében.”

*

Szó lehet-e azonban egyáltalán arról, hogy megemeljék a segítséget? Ha az Egyesült Nemzetek által megnevezett minimális számokat vesszük alapul és párhuzamba állítjuk velük a magasban fejlett államok gazdasági vitalitását, akkor az emelést teljességgel lehetőségre kell tartanunk — feleli Rideau. Nem kétséges, hogy ez bizonyos áldozatokkal járna, a kívánt többletet azonban Rideau szerint is könnyűszerrel elvonhatnák a honvédelmi költségvetésből. Gunnar Myrdal állapította meg, hogy egy olyan alap útján, amelybe a fegyverkezési kiadásoknak csupán 10 százalékát fizetnék be, 2 százalékkal lehetne emelni a fejlődésben elmaradt országok nemzeti jövedelmét. A már idézett Hruscsov-beszédben is erre az adatra történt utalás.

Ami a gyakorlati eljárást illeti,

Rideau úgy véli, hogy a jelen helyzetben a mérsékelt kamatozású kölcsönöket előnyben kellene részesíteni az ajándékokkal és szubvenciókkal szemben, már csak azért is, mert a hitelnyújtás inkább összhangban van az elfogadók méltóságával. A kényes problémák miatt, amelyeket a felhasználás ellenőrzése vet fel, Rideau a technikai segítséget tartja a legcélszerűbbnek és hatásosabbnak, s példaként hozza fel rá azt a gyakorlatot, amelyet a Szovjetunió folytat a kínai népköztársaság irányában. A fejletlen népeknek ugyanis — mondja — ma még a tökehiánynál is nagyobb gondot okoz a képzett szakemberek szűkössége; amire elsősorban szükség van, hogy legyenek saját kvalifikált szakembereik, akik fokozatosan magukra vehetik a felelősséget hazájuk további fejlődéséért. Ilyenek képését gyorsítaná meg oktatók és technikusok odaküldése. S ha magától értetődik is, hogy a világ-egység csak idővel jöhet létre, a felzárkózások és közösségek olyan új formáit kellene mielőbb megteremteni, amelyekben a fejlett államok együttesen vállalják a felelősséget a fiatal államok boldogulásáért.

A fejlődésben való elmaradás okai és tényezői oly számosak és annyira szorosan összefüggenek egymással, hogy a segítő akciók tudományos alapossággal kidolgozott programot és egybehangolt politikát követelnek. Valóban megoldani tehát az elmaradottság problémáját mindenképpen csak nemzetközi síkon lehet — hangsúlyozza Rideau —, olyan új intézményeken keresztül, amelyek a föld egész hozadékát igazságosan osztanak el. A nemzetközi összefogás ebből a célból ki-
fejlesztésre juttatná az emberiség szo-

lidaritását ebben a táguló s ugyanakkor egységesülő világban. Megmentene minket a nacionalista sorompóktól és a gazdasági hatalmi igényektől is. A föld népeinek ez az új kapcsolata akkor egy új és nemesebb civilizációnak nyitná meg a kaput.

Mindezek a megoldási törekvések azonban, amelyeknek messzemenő szervezési és jogi vonatkozásai vannak, elsősorban egy új mentalitást tételeznek fel: az egyetemesség és az önzetlenség szellemét. S nem kétséges, hogy ez az a mentalitás, amelynek munkálásában találkozhatik egymással a nemzetközi politikai síkján is a kereszténység és a szocializmus. Ugyanígy bizonyos az is, hogy a leg-sürgetőbb feladat, amelyet ebben az „összetalálkozásban” együttes feladatnak kell tekinteni, a *magfegyverek ellenőrzött megsemmisítése és az általános leszerelés*. „Az emberiség — írja Rideau — drámai helyzetben van. Nem kevesebről van szó, mint jövőjéről vagy pusztulásáról. Úgy, ahogy eddig ment, sokáig már nem mehet tovább, különben mindannyiunkat egyazon katasztrófa fenyeget.” S hozzászól: „Megértik-e a keresztények végre az evangéliumból folyó kötelességeiket, hajlandók-e eszméikkel összhangba hozni a magatartásukat és a cselekvésüket? Az ő kezdeményezésük s az ő példaadásuk is fontos a világ sorsára. Világos, hogy nekik is azon kell fáradozniuk, hogy egyre nagyobb igazságosság uralkodjék a földön. Éppen ezért azonban a legkövetlenebb kötelességük a harc a fegyverkezési verseny örülete ellen. El kell érünk, hogy a katonai kiadások mind nagyobb hányadát a fejlődő országok kapják — bármiféle ellenszolgáltatás nélkül.”

A KIS ÚT

Hónapokkal ezelőtt olvastam Maeterlink kis könyvét a halálról, s azóta sem tudok egyik-másik mondata fölött napirendre térni. Különösen egy gondolat kavart fel. A szerző azt írja benne, hogy ha mégis a katolikus egyháznak lenne igaza és az Isten valóban örök kárhózzal sújtaná azokat, akik súlyos bűnben halnak meg, akkor ő — Maeterlink — még mindég inkább vállalná az örök szenvedést, mint annak a Lénynek örök jelenlétét, aki képes embereket gyengeségből, tudatlanságból, gyerekeségből, stb. elkövetett bűnökért, irgalmat nem ismerve évmilliókon át az időtlenség végtelenségében gyötörni. Látam az életben elég sok mindent és úgy gondolom, hogy ha a „halálos bűn” iskolában tanult fogalma következetesen érvényes, vajmi kevés ember juthat el az örök üdvösségre, akkor pedig hogyan állíthatjuk, hogy Isten végtelen jó és végtelen irgalmas, hiszen mindenki felháborodna, ha pl. egy-egy misemulasztást akár csak hónapokig tartó börtönnel büntetnének. Hogyan fogadtatjuk el a modern emberrel, hogy Isten mindörökké eltasztja magától a bűnöst...?

A levélíró esetében is igaz az a megállapítás, hogy az Isten büntetésétől rendszerint az fél, akinek semmi oka sincs rá, akinek pedig lenne, az nem törődik vele. Maeterlink idézett megállapításának a helyes értelemben felfogott erkölchöz semmi köze sincsen. Súlyos bűn esete nem oly gyakori, mint azt a felületes erkölcsi szemlélésből következtetni lehetne. Felületes a szemlélet, ha az egésznek csak egy részletét látjuk, csak bizonyos igazságokat, másokat pedig elhanyagolunk. A súlyos, vagy halálos bűn jellemzői közé éppen nem tartozik a gyengeségből, tudatlanságból vagy gyerekeségből elkövetett tett.

Tárgyilag bűn esete akkor áll fenn, ha valaki súlyos parancsban hágja át az erkölcsi törvényt, alanyilag azonban akkor beszámítható, ha ez az áthágás világos tudattal és a szabad akarat birtokában történik. Mindaz, ami a tudatot vagy az akarat szabadságát csökkenti, olyan mértékben csökkenti a beszámíthatóságot is. A beszámíthatóság csökkentésére átfogó és minden esetet felölő szabályt nem is lehet adni, az egyéni adottságok, az élet szünet nélkül változó körülményei miatt ez még akkor sem lenne lehetséges, ha eltekinténénk a legfontosabbtól: az egyéni lelkiismeret emberi szem számára kifürkészhetetlen döntésétől.

Súlyos bűnbe valóban nem olyan könnyen csúszik az ember, a büntől megszabadulni viszont nem olyan nehéz. Isten szeretetéből folyó őszinte bánat visszaállítja a kapcsolatot, mely a bűnben megszakadt, a lélek újra él, a megszentelő kegyelem ismét termé-

szetfölötti életre támasztotta. A teológusok nagy többségének az a véleménye, hogy a halál percében az Isten minden léleknek megadja a végső megtérés lehetőségét. Ez azonban a mi emberi felfogásunk számára szinte kifürkészhetetlen. Néha-néha egy-egy szenten keresztül felvillan előttünk az isteni irgalomnak nagysága. Történelmi tény, hogy az arsi plébános egy alkalommal határozott léptekkel ment egy feketeruhás asszonyhoz, aki előtte teljesen ismeretlen volt a nagy tömeg közepén. A nő legnagyobb csodálkozására — és vigasztalására — a plébános azzal fordult hozzá, hogy ne szomorkodjék, a férje nem veszett el, s bár öngyilkos lett, mégis utolsó pillanatban megkapta a megtérés kegyelmét. A Boldogságos Szűz járt közbe érte, mert jöllehet élete utolsó esztendeiben teljesen a bűn rabságába került, fiatal korában a Szűzanya tisztelői közé tartozott. A plébános az asszonyt sohasem látta, férje öngyilkosságáról emberi tudása nem lehetett. Látomása a csüggedőket megvigasztalhatja: a végtelen isteni irgalom olyan esetekben is, amelyek emberi szem számára reménytelennek látszanak, meg tudja a lelket menteni. Maguk az apostolok is aggódalmasan fordultak az Úr Jézushoz az örök nagy kérdéssel: hát akkor kik üdvözülnek? Az Úr ezt válaszolta: ami embereknél lehetetlen, az nem lehetetlen az Istennél.

Mikor az egész erkölcsi rendet tanulmányozzuk, semmiképpen sem felejtkezhetünk el a Szentírás szelleméről. Itt ismét főleg arra kell vigyáznunk, hogy kiragadott vagy rosszul

alkalmazott idézetekkel meg ne hamisítsuk az Üdvözítő tanítását. Közismerten hibás például a „sokan vannak a hivatalosak — kevesen a választottak” mondatot úgy értelmezni, mintha ez az üdvösségre jutók csekély számára vonatkoznék. Az Úr Jézus ebben a példabeszédében a zsidó népről mond jövődölést. Az egész nép hivatalos volt — elsősorban — arra, hogy a megváltást befogadja, hiszen Jézus nem is foglalkozott a pogányokkal, hanem Izraellel, ahová „küldetése” szólt. A hivatalosak mégsem lettek választottak, mert csak kis részük fogadta be a Megváltót. A fenti állítást tehát minden további nélkül az üdvözültek számának arányára vonatkoztatni nem lehet. Az Üdvözítő tanításából éppen azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Isten komolyan akarja az emberek üdvösségét, tehát mondhatni, magával az isteni akaratral kell szembezállania annak, aki elkarhozik. Az Úr Jézus határozottan állítja, nem azért jött, hogy a világot megítélje, hanem, hogy a világ üdvözüljön általa. A tékozló fiúról szóló felsőges példabeszéd, a hóhéraiért Isten elé szálló imádság mind az örök és kimeríthetetlen irgalomról szólnak. Szó sincs arról, hogy a gyengék, tudatlanok, gyermekek megítélése irgalmatlan és elviselhetetlenül kemény lenne. A Megváltó a „gyenge nádat nem töri le és a füstölő mécsbelet nem oltja ki”, feloldozza azokat, akiket a „sátán megkötözött”, és még a házasságtörő asszonyt sem vádolja, mert látja a bűnbánatát, és ezért csak ennyit mond: „menj és többé ne vétkezzél”.

Igen, vannak bűnők, akik súlyos veszedelembé ránthatják a lelket. Az Úr Jézus irgalmasan fordul a bűnösökhöz, ha a jóakaratsnak valami jelet is mutatják. „Minden bűn megbocsátatik”, csak a Szentlélek elleni bűn nem. Elsősorban a megátalkodottságra kell gondolnunk. Az Isten újra és újra kísérletezik a lélekkel; kegyelmeket, kiábrándító és ébresztő szenvedéseket küld, hogy a lélek észreterjen. A kertész újra és újra elkezd munkáját, hogy a gyümölcstelen fából lehessen valami. S mikor már úgy látszik, hogy minden hiábavaló, akkor is kikönyörög még egy esztendő.

Ami pedig az egyház parancsait érinti, egészen nyilvánvaló, hogy annak a legfelsőbb erkölcsi testületnek,

amelyikre maga Jézus bízta az emberek tanítását, megszentelését és a megváltói működés kegyelmeinek szétosztását, *joga* van súlyos bűn terhe alatt is parancsokat adni. „Bármit megkötök a földön, meg lesz kötve a mennyben is, és bármit feloldotok a földön, fel lesz oldva a mennyben is.” „Aki titeket megvet, engem vet meg, aki engem megvet, megveti az Atyát, aki engem küldött.”

Égészen más elbírálás alá kerül, ha valaki az egyház törvényeit — vasárnapi misehallgatás, böjt, fegyelmi intézkedések, stb. — megvetésből hágya át, mintha csak gyarlóságból vagy könnyelműségből vtel ellenük. Különbben is maga az egyház sokkal több könnyítést és felmentést ad, mint az a köztudatban él. Ezek a jogban magában biztosított felmentések nem vezetnek lazaságra, hiszen az élet tapasztalatából származnak, s mivel az engedelmesség szellemének megfelelőnek, minden bűn nélkül élhetünk ezekkel. Egyes esetekben még a plébánosok is adhatnak felmentést, tehát aki valamit is törődik az egyház parancsaival, az a kívánt minimumot minden nehézség nélkül megtarthatja.

Vannak persze tragikus esetek is, amikor — bár saját hibájából — úgy sodródik bűnbe valaki, hogy később helyzetét rendezni nem tudja, mint akik rendezetlen házasságban élnek, szétválni azonban nem akarnak, mert a gyermekek miatt ez még nagyobb bajt jelentene. Nem titok a lelkipásztorok előtt, hogy az ilyen helyzet mennyi keserűség forrása, s hogy milyen sokan vágyódnak a szentségek után, akik állapotbeli bűneik miatt fel nem oldozhatók. Az ilyeneknek csak azt lehet mondani, hogy állapotukat ne súlyosbítsák kétségbeeséssel vagy az egyház ellen fordulással. Végezzék katolikus kötelességüket, ahogy lehet, járjanak misére, neveljék gyermekeiket a hitben, imádkozzanak, bánattal szívéükben kérjék Istentől állapotuk rendezését, és ha feloldozást nem is kapnak, keressék fel lelkipásztorukat, kérjék az áldását, útbaigazítását és törekedjenek arra, hogy helyzetüket adott alkalommal megoldhassák. Súlyos betegségben, halálos veszedelemben mindenkit fel lehet oldozni, ezért különösen vigyázzanak arra, hogy a betegágyhoz papot hívasanak.

Határozott tanítása az egyháznak, hogy aki súlyos bűn állapotában hal meg, az elveszíti örök életét. Azt azonban ne felejtjük el, hogy az emberi gyarlóságot messze felülmúlja Isten üdvözítő akarata és uralma. Akik

nem megrögzöttek, másokhoz sem irgalmatlanok, ha botlanak is, de alapjában komolyan törődnek lelkük üdvösségével, és megbánva bűnüket halnak meg, számíthatnak a Jézus vére árán kiérdemelt irgalomra.

Egls István

NAPLÓ

† AISTLEITNER JÓZSEF (1883–1960)

Szeptember 12-én szomorú gyászjelentést kézbesített a posta. Tudtúl adta azt, hogy a keleti nyelvészet magyar kutatóinak oszlopa és világhírű tudósa kidőlt a sorból: szeptember 9-én meghalt. A gyászjelentés felsorolja, hogy „győregyházmegyei áldozópap, pápai prelátus, bölcsészdoktor, a hittudományok bekebelezett doktora, a bibliai keleti nyelvi tanszék nyugalmazott nyilvános rendes tanára, a Pázmány Péter-tudományegyetem volt Rector Magnificusa, a Hittudományi Karnak három ízben dékánja, a lipcsei Szász Tudományos Akadémia tagja” volt az elhunyt professzor, de mindezek a címek is csak halványan érzékeltethetik annak a tudományos és papi életnek gazdagságát, mélységét és értékét, amely *Aistleitner József*ben testesült meg.

Harmincnégy évvel ezelőtt lett „egyetemi polgár” e sorok írója és kezdte meg tanulmányait a Pázmány Péter-tudományegyetem hittudományi karán, ahol a keleti nyelvészeti katedrát egy fiatal, igénytelen külsejű, halkszavú professzor töltötte be: Aistleitner József. Még csak egy éve volt tanár, de már nemcsak a növendékek és a hallgatók, hanem a kollegák előtt is nagy tekintélye volt. Ugyanakkor azonban Aistleitner két éven keresztül ellátta az üresedésben lévő ószövetségi szentírástudományi tanszéket is (heti 14 és 18 órát adott le, ami egyetemi katedrán hallatlan megterhelést jelent), s előadásaiban csodálatos mélységeket tárt föl az Ószövetség és a rég eltűnt kultúrák világából. Hogy e nekrológ írója biblikus lett s tanulmányai kezdetétől fogva ez a tudományszak volt kedvence, s hogy a biblikus katedra mellett a keleti nyelvészet oktatásában is méltatlan utód lehetett, azt annak a felejtethetlen professzorának köszönheti, akiben nem „egy” tudóst, hanem „a” tudóst ismerte meg diák korában. Azt a férfit, akire tökéletesen ráillenek Jézus, Sirák fiának szavai: „Az összes régiek bölcsességét kutatja a bölcs, és a prófétákkal tölti idejét; megjegyzi magának neves férfiak elbeszélését, és behatol a példabeszédek fordulataiba. A bölcs mondások titkait fűrkészi, s a példabeszédek talályaival foglalkozik...” (39, 1–3.)

Aistleitnert 1925-ben nevezték ki egyetemi tanárnak, de már ugyanabban az évben saját litografált jegyzeteiből tanította a keleti nyelveket. Ezek a nyelvtanok nem jelentek meg nyomtatásban soha, de jobbak, értékesebbek a külföldi tankönyvek zöménél. Ezt először akkor tapasztaltam, amikor éppen Aistleitner professzor ajánlására és támogatásával négy éven keresztül állami ösztöndíjjal Rómában folytattam szentírástudományi tanulmányaimat. A világ minden részéből származó hallgatóságnak nem egyszer feltűntek nyelvészeti ismereteim, amelyeket én Aistleitner professzortól és az ő könyveiből tanultam.

A század harmincas éveiben folyt az Ószövetség könyveinek új magyar fordítása s azoknak komoly, korszerű magyarázó jegyzetekkel való ellátása. Ebben a munkában orszolánrésze volt Aistleitner professzornak, akinek fordításai és jegyzetei minden tekintetben a legnagyobb szintet képviselik. *Jób, Pélábészédek, Prédikátor, Énekek éneke, Bölcsesség és Jézus, Sirák fiának könyvét* vállalta magára s mindenkor az egyes könyvek eredeti szövegét, a másolók hibáitól a szövegkritika szigorú törvényei alapján megtisztított szöveget tette a magyarázat és a fordítás alapjává. Ő már akkor vallotta és alkal-

mazta azt a módszert, amit egy negyedszázaddal később a „*Divino afflante Spiritu*” pápai körlevél hivatalosan is szentesített és előírt: „... igen helyén való dolog magát az eredeti szöveget tenni a magyarázat alapjául, mert az — minthogy a szent szerző maga írta — sokkal nagyobb tekintélyű és súlyú, mint bármilyen régi vagy mai fordítás, ha még olyan jól sikerült is.” S ugyanez a körlevél követeli a szövegkritika alkalmazását, „hogy a szent szöveg minél nagyobb tiszteletével párosuljon a kritika törvényeinek minél pontosabb követése”.

A nyelvészet tehát nem volt kizárólagos és öncélú Aistleitner professzor munkásságában. Ő nagyon jól tudta, hogy az Ószövetség évezredes könyveit nem lehet megérteni annak a világnak pontos ismerete nélkül, melyben az Ószövetség írói éltek; ama kor kultúrájának föltárása nélkül, melynek egy része volt csupán a választott nép irodalma. Ő ebben is megelőzte korát, hiszen több mint 25 évvel később döntötte el legfőbb tekintélyével XII. Pius pápa a már idézett körlevelében: „A keleti nyelvek elsajátítására manapság annyi segédességgel áll rendelkezésre, hogy az a szentírásmagyarázó, aki elutasítja magától e nyelveket, nem kerülheti el a könnyelműséggel való megbélyegzést!” Mert a Szentírás megértéséhez szükséges az, hogy „a magyarázó lélekben visszatérjen a távoli évszázadokhoz, és a történelem, régiségtan, néprajz és más tudományok segítségével pontosan meg kell határoznia, hogy e régi kor írói milyen irodalmi formákat alkalmaztak és használtak...”

1928 március 19-én a nagy professzor névnapját ülte. Harmadmagammal hallgatója voltam az asszír nyelvészeti szemináriumnak, melynek egyik órája éppen arra a napra esett. Ő az egyetemi szokás ellenére megtartotta előadását, s mikor bejött, az asztalra tett egy dobózt: „Egy kis névnapi meglepetést hoztam” — mondotta. Óvatosan látott hozzá a kicsomagoláshoz... A doboz felnyitásakor finom selyempapír tűnt elő, s a vérmesebb képzelet már-már látni vélte a papírból kibontakozó dobostortát, amikor finom mosollyal kiemelt egy ékíratos téglát... „Uraim, ez a téglá *Assurbanipal* asszír király (Kr. e. 668—633) ninivei könyvtárából való, parancsoljanak elolvasni és lefordítani...” Első pillanatban csalódás ült arcunkra, de annál nagyobb volt az öröm, amikor — persze az ő segítségével — sikerült megfejtenünk az ékíratok értelmét. Akkor még nem értettük, ma már tudom, hogy ez tényleg névnapi ajándék volt, a legszebb és legértékesebb, mert hiszen Aistleitner ekkor egy darabot mutatott be és adott az ő életéből... Ő egy életen keresztül példázta a *Bölcsesség könyvének* szavait: „Ezért könyörögtem, és értelem adatott nekem, imádkoztam és eljött hozzám a bölcsesség lelke. Többre becsültem azt országnál és trónnál, s gazdagságot hozza mérve semminek tartottam. Nem tettem vele egy sorba drágakövet, mert minden arany hozzá képest csak kevés homok, s az ezüst mellette csupán sárnak számít!” (7, 7—9).

Óriási történelmi, nyelvészeti és archeológiai tudása akkor bontakozott ki a maga teljességében nemzetközi viszonylatban, amikor az 1929 óta a mai Rasz Samra területén folyó ásátások napvilágra hoztak kb. 20 ékíratos táblát, melyeknek csak elenyésző részén szerepel az eddig ismert akkád ékírás, egyébként ismeretlen „ABC”-vel írt ismeretlen nyelvű emlékekkel kerültek szembe a tudósok. Mivel Rasz Samra a szíriai partvidék északi részén fekszik, s a leletek kora a Kr. e. 15. századba nyúlik vissza, érthető volt a tudósok érdeklődése a Rasz Samra-i ásátások eredményeinek kiértékelése és az ékíratos táblák megfejtése iránt. Ebben a hihetetlenül nehéz munkában végzett döntő kutatásokat Aistleitner professzor, mégpedig mind az ékíratok kibetűzésében, mind azok nyelvi megfejtésében, nyelvtanának meghatározásában és szótárának elkészítésében. A mai Rasz Samra az egykori *Ugarit* sémi királyság fővárosának romjait takarja, s a napvilágra került táblák nyelve az ún. ugariti nyelv, melynek ismerete rendkívüli fontosságú az összehasonlító keleti nyelvészettől, a héber nyelvtől, s az Ószövetség világa szempontjából.

Aistleitner professzor bel- és külföldi folyóiratokban (*Theologia, Biblische Zeitschrift, Syria, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Acta Orientalia* stb.) egyik értekezést a másik után jelentette meg. Ezek az értekezések kivétel nélkül szüksézuak; adatok és eredmények nagy tömegét nyújtják, melyet igazán csak a szaktudós érthet meg, s amely külföldi nagy-

nevű tudósok előtt is revelációként hat nem egyszer, s általánosan elfogadott nézeteket, elveket dönt meg végérvényesen. Ezek a tanulmányok világszerte tekintélyt tettek őt az „ugaritologia” terén olyannyira, hogy a lipcsei Szász Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, alapvető munkáját pedig — „*Untersuchungen zur Grammatik des Ugaritischen*” — saját hivatalos kiadványai között jelentette 1954-ben; neki és egy másik világhírű tudosnak: Otto Eissfeldt-nek megbízást adott az ugariti szótár elkészítésére. Ezt a megbízást később Eissfeldt ajánlására az Akadémia teljesen Aistleitner professzorra bízta, aki szegénységben és betegen is elkészítette ezt a hatalmas, üttörő munkát — mely azonban csak a közeljövőben, halála után fog nyomtatásban megjelenni a Szász Tudományos Akadémia kiadásában.

Szeptember 9-én, amikor még reggel elimádkozta a papi zsolozsmának azt a részét, melynek magyar fordítását éppen ő készítette el kiváló szépségben: „*Katonasor az ember élete a földön és napjai olyanok, mint a napszámos napjai...*” (Jób 7, 1), este az Isten fölmentette a további „katonai szolgálat” alól, a tudományos munkának „napszámostsága” alól... Súlyos beteg volt már régóta, de az ágyban fekve is újabb tudományos kutatásainak „céduláit” rendezgette, amikor szép csendesén, ahogy élt, úgy „obdormivit in Domino”, a szó szoros értelmében elaludt az Űrban.

Nem mondhatjuk, hogy idő előtt halt meg, hogy élete „befejezetlen szimfónia” volna. De életének, munkásságának értékét nem az a 78 év szabja meg, mely fejfájára van vésvé, hanem ezek a szentírási szavak, amelyeket szintén ő fordított a Szent István Társulat kiadásában magyarra: „*A tisztaságkor nem a hosszú élet adja és nem az évek száma méri, ellenkezőleg: az ember bölcsessége az igazi ősz haj, s a szeplőtelen élet az igazi aggkor!*” (Bölcs. 4, 8—9). Ahogy ravatalánál Görgényi Béla professzor kiemelte: „Tudományos elmélyültsége, nemzetközi tekintélyének súlya nem nehezédett rá a vele érintkezőre. Egyéniségének szerénysége, kedves és közvetlen modora, mindenkivel szembeni szolgálatkészsége, lelkiületének mély jámborsága, tudásának bőséges ajándékozása bizonyítja, hogy jellemében egygyéforrt szülővárosának (Sopronnak) gótikus magasbaívelése a barokk formagazdag finomságával.”

Huszonöt évet töltött el egyetemi katedrán, de nyugdíjazása után is tíz éven keresztül tovább dolgozott és tovább is tanította a régi Hittudományi Kar jogutódján, a Központi Hittudományi Akadémián, megbízott előadóként, a keleti nyelveket. Generációkat tanított ő és nevelt is. Nevelt pedig azzal, hogy őbenne a tudomány élet volt s az élete tudomány volt... Amikor búcsúznunk tőle, Jézus, Sirák fiának szavait idézzük föl, írjuk föl epitaphiumként sírjára: „*Sokan magasztalják bölcsességét s az nem múlik el sohasem. Nem megy feledésbe emléke és neve él nemzedékről nemzedékre!*” (39, 12—13.)

(Szörényi Andor)

KI VOLT ANONYMUS? Az első magyar historikusnak, a Gesta Hungarorum szerzőjének kiléte a magyar történetírásnak idestova kétszázötven esztendő óta egyik legtöbbször ostromlott rejtélye: A Gesta szinte csábítja a történészeinket, hogy újra meg újra nekiinduljanak megfejteni a titkot. Anonymus ugyanis féligmeddig megnevezi magát művének első soraiban, ugyancsak ismeretlen barátjához írott ajánlásában: „*P dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius*”-ként — tehát „a mondott P. mester, hajdan dicső és jó emlékezelő Béla király jegyzője-ként emlegeti magát.

Sok szorgos kutatómunkával számos elmélet keletkezett a Névtelen Jegyző körül — végső soron azonban történettudásaink még abban sem tudtak meg egyezni, melyik Béla királyunknak volt notáriusa? Marczali Henrik IV., Jakubovich Emil II., Szilágyi Lóránt III. Béla jegyzőjének tartotta.

A különböző elméletek csupán egyben egyeztek meg, úgyszólván kivétel nélkül a mű tartalmából indultak ki, írásbeli sajátosságai, az előforduló személyi és helynevek, köztintézmények, a stílus, a nyelvezet — történész szakkifejezéssel: a belső korhatározó adatok alapján akarták megállapítani a mű keletkezési idejét, körülményeit s azokból íróját személyét. A névtelen barát azonban mindaddig nem adta ki titkát, makacsul hallgatott az örökkévalóság

kámzsája alatt. Az írástörténet segítségével csak annyit lehetett eddig vitathatatlannul megállapítani, hogy a Gesta egyetlen fennmaradt kézírata: másolat és hogy a XIII.—XIV. század fordulóján keletkezett.

Kitűnő bencés történészünk, Karsai Géza idestova egy évtizede új oldalról indult neki, hogy megfejtse Névtelenünk titkát: magának a kéziratnak, külső jegyeinek új, alapos átvizsgálásából. Régebbi történészeink közül az eredeti kézirrattal behatóbban csak Jakubovich Emil foglalkozott. A többiek legnagyobb része nem jutott el az eredeti műhöz, beérték Fejérfpataky László 1892-es hasonmás kiadásával, amely nem is tükrözte vissza hiven az eredeti hártya-kéziratot.

Karsai két vonalon indult el kutatásaiban. Az egyik vonala eredményeit a Magyar Könyvszemle 1960. évi 2. számában tette közzé „Az Anonymus kódex keletkezéséhez” című tanulmányában. A másik kutatási irányának eredményeiből néhány adatot szóbelileg közölt velünk, midőn a tanulmányának érdekes megállapításai nyomán felkerestük pannonnalmi cellájában.

A Gesta egyébként szerény, sőt gondatlan kiállítású kéziratának legfőbb ékessége inicialéja, az élénkzöld színben pompázó hatalmas szövegkezdő P betű. Alsó végéhez ugyancsak zöld színű meghosszabbítás csatlakozik, egyébként rendkívül pontos kivitelű vörös színű díszítmények veszik körül, melyek a kézirat 1 b jelzésű levelének szövegét felül fejlécként, oldalát oldallécként végig bekeretezik.

Karsai abból a meggondolásból kiindulva, hogy a középkor embere semmiben nem ismerte az üres elmejátékokat és mindenbe értelmet, jelentőséget és jelképet vitt bele, azt kezdte vizsgálni, mit ábrázolhatnak a Gesta hatalmas kezdőbetűjének díszítményei. Ugyanakkor vizsgálat alá vette az Országos Levéltárban található középkori okleveink inicialisait is, egybevetve az Anonymus kéziratával.

Vizsgálatai valóban azt mutatták, hogy az inicialisok díszítése nem egyéni, szeszélyes, pillanatnyi játék eredménye. A betűrajzolók, az iniciátorok, illuminátorok, ugyanúgy alkalmazták és nyilván adták át tanítványaiknak díszítő-művészetük elemeit, ahogyan például a kézimunkázó asszonyaink teszik a különböző „írást” mintáikkal, „mesterkéikkel”, amelyekben erősen stilizálva nem egyszerű állatok, fák, virágok és más, a középkorban nyilván szimbolikus jelentőségű alakok ismerhetők fel.

A középkori okleveleket és kódexeket szerzetesek írták, másolták, díszítették. Egész íróműhelyek működtek egyes kolostorokban, különösen a királyi székhelyek közelében. A királyi hivatalok író és másoló diákjai is ezekből kerültek ki. Kézenfekvő a feltevés, hogy a szerzetes íródeák akaratlanul is vagy tudatosan a maga szerzetének, rendalapítójának és példaképének jelvényeit, életének, legendájának mozzanatait és motívumait beleviszi az általa készített inicialék látszólag szeszélyes kacskaringóiba.

Ezen az alapon vizsgálva a Gesta hatalmas kezdőbetűjének díseit Karsai, amint tanulmányában beszámol róla, érdekes eredményekre jutott. A P kacskaringóiban — természetesen: erősen stilizálva — tűzből kirepülő könyvet, liliomot, csillagot világtérképpel, kutyát fáklyával, létrát, gyertyát tartó majmot, kétfejű óriásfigyot, macskához hasonló szörnyeteget, könyvet és botot, magvakat, pogányfejeket, szerzetesfejeket, csillagokat lehet kivenni. Mindezek a szimbólumok pedig Szent Domonkos életére és legendájára utalnak. A kutya például szájában a lángoló fáklyával, a csillag benne van máig is a dominiánus rend jelvényében. (Domini canes — az úr kutyái, mondotta a középkori szimbolikus szómagyarázat, a domonkosok hitvédő szerepére utalva.) De elmaradhatatlan jelkép Szent Domonkos ikonográfiájában a könyv, a liliom is. A gyertyát tartó majom és a kétfejű sárkány, a Szent legendájának egy-egy eseményére utal, mind a kettőben a különböző alakban támadó ördögöt szegyeníti meg.

Ezek alapján Karsai megállapítja tanulmányában: P. mester Gestájának díszes inicialéját domonkos illuminátor készítette a XIII.—XIV. század fordulóján, valószínűleg egyik hazai domonkos kolostorunkban. A tíz Domonkos-jelkép arra utal, hogy kitűnően ismerte alapítója életének legapróbb eseményeit is. Mestere volt a jelképes ábrázolásnak. Hosszú gyakorlatot tételez fel

az egyes vonalas rajzú jelképek kiformalása a könyv és oklevél-iniciálék hagyományos díszéből, azok logikus, mégis tetszetős elhelyezése egy függőleges tengely körül. Rajzai hasonlatosságot mutatnak IV. Béla király egyes okleveleinek iniciálé-díszivel.

A tíz Domonkos-jelkép és a „P. dictus magister”- a „mondott, említett P. mester” formula azt sejteti, hogy a Gesta szerzője a másolónak, vagy megbízójának tudomása szerint domonkos magiszter vagy a rendhez közelálló, érdemeivel és tudományával kimagasló férfi volt. Idegen vagy jelentéktelen szerző művét nem ékesítették volna fel Szent Domonkos életét, rendje törekvéseit oly erősen hangsúlyozó tíz jelképből álló ciklussal.

Karsai nem elégedett meg ezekkel a megállapításokkal. Kutatásainak másik vonalán a legmodernebb módszerek egyikét vette igénybe, amely a mai történész számára sok olyan titkot feltár, amit a régebbi historikusok nem is sejtettek. Ez a módszer az úgy nevezett palimpszeszt fényképezés, amely abból áll, hogy a régi hártákat ibolyántúli sugarakkal világítják át. Az ultra-violet fényben előtűnnek a régi hártákon a levakart szövegrészek is. A középkorban ugyanis, minthogy a hártya beszerzése nem volt könnyű és olcsó feladat, gyakran vakarták le a régebbi írást kódexek és oklevelek lapjairól. Vajon milyen titkot árul el a Gesta újabb átvilágítása ibolyántúli fényben? — ez a második kérdés, amelyre Karsai feleletet kíván adni. Eredményeiből — mint említettük — néhányat közölt velünk, megmutatva a Gesta kérdéses lapjának az Országos Levéltár gépén készült felvételeit és nagyításait.

Fentebb jeleztük, hogy a Gesta szövege az 1 b lapon kezdődik. Ez a mi könyveink lapszámozására átfordítva annyit jelent, hogy a szöveg a második oldalon kezdődik. Jakubovich vizsgálata alapján megállapította, hogy az első oldalon — a kódex-számozás szerint az 1 a lapon is szöveg volt, de letörölték, levakarták. Felvételeit nem tette közzé, csupán cikkeiben számolt be a tényről, s arról, hogy az első oldalon ugyanaz a szöveg volt, mint ami most, a másodikon olvasható.

Amikor most áprilisban az Országos Levéltár modernebb készülékén Hajdú Helga, a Magyar Nemzeti Múzeum főosztályvezetője által Karsainak sikerült új palimpszeszt felvételeket készíttetnie, néhány meglepő tényt állapított meg. Először is azt, hogy a levélen több szövegréteg volt, azaz már előzőleg is törölték rajta, mielőtt a Gesta első, később levakart szövegét ráírták volna. A legfelső és a legkésőbbi ráírás valóban a Gesta előszavát tartalmazza az 1 b levélről ismert alakjában. A szövegkezdő „dictus magister” szavak helyett azonban más volt ott eredetileg. Minden valószínűség szerint: az ausa és az episcopus szavak. Hozzáadva az iniciáléba szánt, de ki nem írt P kezdőbetűt: PAUSA EPISCOPUS-nak kellett eredetileg a szöveg élén állnia. Miután a két szót „dictus magister”-re átjavították, utólag többször odaírták az iniciálénak szánt helyre az aus, ausa, eps betűket is. Később azonban úgy határoztak, hogy az egész oldalt törölni kell s az 1 b levélen megismételt szöveg élére név helyett csak a P kezdőbetűt, a püspöki cím helyett pedig a „dictus magister” alázatossági formula kerüljön.

Ki volt ez a Pausa (Pósa, Pócs) püspök? Az 1 b levél iniciáléjának jelképei szerint domonkosnak kellett lennie. Ilyen pedig csak egy volt a XIII. században: Pousa boszniai missziós püspök, aki 1238—1270 között kormányozta a boszniai, a későbbi diakovári egyházmegyét. 1272-ben már Rolandus a püspök, aki szintén domonkos volt.

Pósa püspök neve nem először merül fel az Anonymus körül folyó két és fél évszázados vitában. Marczali Henrik 1877-től kezdve egészen haláláig számos súlyos érvet vonultatott fel amellett, hogy a Gesta „Béla király”-a: IV. Béla volt és névtelen notáriusa: Pósa püspök. A többi történészünk azonban, aki a kérdéssel foglalkozott, kizárta a lehetőségek köréből, pedig a mű földrajzi és néprajzi adatai határozottan a XIII. század utolsó negyedére utalnak. Marczali képességeit és tudását jellemzi, hogy hiányos eszközökkel ugyanarra a következtetésre tudott jutni, mint amit később a tökéletesebb kutatási technika mutat.

A beuroni bencés főapátság palimpszeszt intézete, mondotta látogatásunk végén Karsai Géza, világraszóló sikereket ért el Alban Dold vezetése alatt a

kitörölt és később újraírt kéziratok régi szövegrétegeinek helyreállításával. Kíváncsú volna, ha nálunk is sikerülne elérni valamit az alig négy évtizedes kutatómódszer alkalmazásával. A biztató jelek ugyanis arra vallanak, hogy nem csak épületeink rejtenek későbbi vakolatuk alatt gót, román részleteket, képeket, hanem hártýakézírataink és okleveleink ismert szövegei alól is még régebbi latin, magyar és más nyelvű szövegeket, képeket lehet előhozni, a magyar kultúra közkincsévé tenni. (*Sinkó Ferenc*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Baudelaire után a mult század második felének másik nagyhatású francia költőjéből, Verlaine-ből is kitűnő kétnyelvű antológiát állított össze Szegzárdy-Csengery József (*Verlaine Válogatott Versei*). Utószavában három példás verselemzéssel vezet be Verlaine költészetébe, jegyzeteiben pedig a filológiai, irodalomtörténeti tudnivalók s a magyar vonatkozások ismertetése mellett sok finom és találó esztétikai megjegyzést is rejt el.

Ez a legbőségesebb magyar Verlaine-antológia. A költőről többé-kevésbé teljes képet ad; valamennyi színét megmutatja, valamennyi hangját megcsendíti, az impresszionista-szimbolista zeneiségtől az ironikus lírai naturalizmusig, a füledt erotikától a megtérő áhítatig, az őszinte meghatottságtól a mindenmindegy cinizmusig. Ez a „szegény Lélian”, ez a „modern Villon” nagyon sokat írt, mindenre azonnal rezonált, és majdnem mindenre túl könnyen, nagy daltam-gazdagsággal és ritka verselési készséggel, s majdnem minden hangnemben egyforma odaadással, úgyhogy nem oktanul merültek föl újra meg újra kétségek őszintesége felől. Pedig minden bizonyos őszinte volt; ez volt ő igazában, ez a mindenre-rezonálás, ez a puhaság, ez az örökös engedékenységgel s állandó maga-föladás egyik érzelmi állapotából a másikba, olyan világról-lehulltan, helyéből-kiesetten, ahogy ő maga vallja: „S megyek, megint — hánynódni, mint — az elárvult — zörgő levél, mellyel a szél — tovaszáguld.”

Nem volt olyan szilárd, szervesen egységes világképe, mint Baudelaire-nak, sem olyan megabazárult belső világa, mint Nervalnak; egy percre sem élt a társadalom életfolyamának a sodrában úgy, mint Hugo, s nem ismerte a természet-élménynek azt a lendületét, ami Lamartine-t jellemzi. Impresszionista volt, pillanatnyi benyomások költője és mindig éppen csak átmeneti jellegű élményeké; ezeket mind egyformán őszintén vállalta és átélte, minden végtet és minden ellentétet, úgyhogy lelkében a végén szükségképpen megsemmisítették egymást, s végül egyetlen valóságnak nem maradt más, mint a pillanatnyi benyomásnak már nem is a tartalma, hanem csak a zenéje: mint egy húr állandó rezdülése, mindenféle fuvalomra.

Baudelaire igézetében indult; s abban, amiben utóbb őt igyekezett követni, vagy utánozni, minden tehetsége és ügyessége ellenére Baudelaire alatt maradt. Nem mintha egy-egy erotikus képet nem tudott volna legalább olyan „szépen” megrajzolni, mint Baudelaire, vagy mintha a bűn varázsát kevésbé ismerte volna. De hiányzik belőle, egy-egy ritka hangjától eltekintve, Baudelaire pokoli világítású tragikuma, s az a félelmes megrendültség, ami oly mélyen megragadja az embert az „öreg” Baudelaire arcképén; hozzá képest Verlaine erotikája inkább csak pajzánkodás, vagy rosszabb esetben kujonkodás, sőt malackodás.

A „katolikus” Verlaine, a *Sagesse*, a *Jóság*, a bűnbánat és a bizalom költője is meglehetősen problematikus. Az egyik percben megragad mély áhítattal, hogy a másikban már éppen az áhítat kifejezésének rutinjával keltsen gyanút. Szép versek ezek, s mélyek is nem egyszer; de nem úgy hatnak-e olykor, mintha valaki tud egy nagyon szép dallamot, s arra tetszés szerint — párhuzamosan — bármit elénekel: szent szöveget épp úgy, s épp oly megvesztegetően, mint pajzánságot vagy blaszfémiát?

Dehát örök vita ez Verlaine őszintesége körül, s ki vállalkozhatik rá, hogy egy lélek legbensőbb ügyeinek bírója legyen? Valószínű, hogy az esetek többségében *pillanatnyilag* mindig őszinte volt, akár a rossznak adta oda magát, akár a jónak; s éppen itt lehetett valami a *tehetsége* moráljában, valami hiány, vagy könnyelműség, ami aztán költészetének a fajsúlyában bosszulta meg magát: abban, hogy nem tudott, egyre kevésbé tudott „föltöltődni”, élményvilága egyre kopárodott, hangja egyre egyszínűbbé vált, s lírája mind-

inkább elvértelenedett. De lehet, hogy ez a veszély eleve benne rejlik az efajta impresszionizmusban.

A költészet határait kétségkívül messze kitágította a zene felé. Muzikális eszközökkel addig alig-alig megközelített hangulatokat és benyomásokat tudott visszaadni — mert nem a szavak jelentésével, gondolati tartalmával igyekezett kifejezni, hanem hangulatával és hanghatásával. Mindebben az impresszionizmusban messi francia hagyományok éledtek föl új változatban: egy-egy ilyen kis Verlaine-vers mintha csak egy-egy Couperin-darab modern visszhangja volna.

Ez az impresszionista muzikalitása keltette Európa-szerte a legnagyobb hatást. Nálunk is. Vannak költeményei, melyek költészetünk szervesen saját kincsévé lettek egy-egy jól eltalált fordításban. Így Babitséban például a *Clymène-hez* („Rejtelmes régi táncok, — szövegtelen románcok”) vagy a *Nagy fekete éj*, és Tóth Árpádéban az *Őszi chanson*. Ez zseniális találatok és majdnem dadogó ügyetlenségek varázsos vegyülete. Az eredeti vers egyetlen akkord, melynek hangulatát könnyen földézhetik más, nem tökéletesen azonosan leütött akkordok is. Tóth Árpád fordítása nem teljesen formahű, a strofák harmadik és hatodik sorában elnyel egy-egy szótagot; a második szakaszt az eredetihez képest túl dekadensre formálja, és a strofa két íze közt kinos átvonással törli el a nyugvópontot, a harmadik szakasz harmadik sorában, s ráadásul nyomatékos rímbe, az iktelen ige ikés használata meghatóan ügyefogyott; az egész mégis felejtethetetlen. Talán mert Verlaine-en keresztül Tóth Árpád egy jellegzetes lelki gesztusát örökíti meg, s egy sóhajnyi kis dalba tömörítve a rendeltetésszerű elesettségné, elhagyatottságnak azt az élményét, amely a *Hajnali szerenád*nak, Tóth Árpád első verseskötetének egyik alaphangja és alapélménye.

A verset, többek között, Szabó Lőrinc is lefordította (a jegyzetekben olvasható), ő formahíven, és bizonyos szempontból mégis kevésbé hűen. Az eredetiben az egész vers alaptónusát megadja a már első sorát melankólikus megadással a végtelenbe oldó nazális hang, Debussy-tónusa („les sanglots longs”) s a folyékony l hangok olvadékonyan ömlő muzsikája. Ezt Tóth Árpád meszerien eltalálta a *zsong* szóval, meg az eredeti l-jeinek hatását megközelítő olvatag mássalhangzó-zenéjével (ősz húrja zsong); Szabó Lőrinc viszont elejti, s az ő intonálása teljességgel hűjával van az említett debussys csengésnek: „Zokog, zokog — az ősz kopott — hegedűje”. Ő kopárabb, keményebb; azt lehetne mondani: Tóth Árpád megadja magát a sorsnak, Szabó Lőrinc lázad ellene. Verlaine-élményükben egyéniségük különbsége tükröződik.

Ezek a közmért, híres, minden versolvasóban ott szongó Verlaine-versek mind megtalálhatók a kötetben. Száz költemény van benne, tizenkét fordító tolmácsolásában. A legtöbb természetesen két legigazabb Verlaine-fordítónk, Szabó Lőrinc és Kálnoky László munkája; s így aztán a gyűjteménynek nagyjában egységes hangja van (ami, sajnos, nem minden hasonló antológiáról mondható el).

Sükösd Mihály fiatalabb esszéistáink között egyike a legképzettebbeknek; az *Ólomketrec* azt mutatja, hogy elbeszélőnek is figyelemre méltó. A kis híján kétszáz lapos kötetben négy novella van; köztük a negyedik, a címadó kelti a legvegyesebb érzést az olvasóban. Különös, karikatúrisztikus-szatirikus ábrázolása még akkor sem győz meg eléggé, ha értjük — vagy érteni véljük — az író szándékát: torzult figurákat torzítva rajzolni, egy „ólomketrec” valóságát — a valóságában, s megmutatni panoptikumi beállításban egy emberi bábszínház figuráit, amint a történelem rángatására groteszk pojácatáncukat járják. De mintha a bábok kifáradása, maszkírozása nem sikerült volna eléggé, s a szatíra hol innét maradna a kellő mértéken, hol meg túlcsapna rajta.

A másik három novellából a legjobb alighanem az első és legterjedelmesebb: *A hetedik pecsét*. Hőse egy orvos, aki „nem akar kikapcsolódni, csak éppen vállalni sem akarja a részét”: küzd is a maga humanista módján a faszizmus ellen, meg félelmében cserben is hagyja azt a közösséget, amelybe küzdeni beáll. „Azt hitted — gondolja börtönében —, egyensúlyozhatsz a szakadék felett, mint valami kötéltáncos. A félelem volt a köteled, meg a gyáva-

ságod. Vékony kötél volt és hitvány anyagból való, és persze hogy lebuktál róla.” S később így foglalja össze útját: „Mindig úgy akartam élni, hogy senkinek ne legyen baja velem, és nekem se legyen senkivel. De egy idő után nem ment, és azt hiszem, tulajdonképpen sosem volt ez így. Mert mindig történt velem valami, és a sok történebből aztán valami egész kerekedett. És az emberek, akikkel találkoztam, nem tűntek el, hanem mellettem voltak, amikor valami fontos történt velem. Rajtam hagyták a kezük nyomát, mint valami pecsétet, és olyankor mindig meg kellett tanulnom valamit. Válaszolnom kellett, és én igyekeztem jól válaszolni, és így kerültem ide. Ennyi az egész.”

Mindez a kissé lazán — s egy félhalálra vert fogoly állapotában joggal lazán — fogalmazott „tanulság” egy rost, egy élet summája volna, s a történet igazolja is, csak nem elég művészi egyértelmű világossággal. A hős alakja talán nem elég markáns, még akkor sem, ha tudjuk, hogy éppen az a baja, hogy nem elég markáns a jelleme. Nem az ő minőségében van a hiba, hanem — úgy érezzük — az ábrázolás céltudatos ökonómiájában, s talán abban, hogy a novellának egy belső vonala helyett két vonala volna; valahogyan két gerinccel született, s egyik a másikat zavarja a kifejlődésben. „Adva van” a humanista orvos problémája, úgy, ahogyan az iménti idézetek összefoglalják, s egyáltalán a jóakarató magányos humanizmus meg a szervezett mozgalmi harc viszonyának a problémája; és adva van egy másik, született fasizta szadistáé, aki diákkorában följelenti a társát és később, jelleme logikus következetességével, hóhérlégény lesz és börtönben kínozza ugyanazt a társát. A kettőnek az egybeszerkesztése még nem elég tökéletes; s lehet, hogy így együtt ez a két probléma sok is egy elbeszélésnek, vagy kisregénynek; nagyobb kerek kellene neki, részletesebb ábrázolás ahhoz, hogy életszerűbben hasson, és kevésbé az élet egy nagy erkölcsi és társadalmi fontosságú preparátumának, de mégiscsak preparátumának.

S lényegében ezt a kifogást hozhatjuk föl a másik két novella, *A kisfiú és az orvos*, meg a *Vallomás* ellen is. Mintha az íróban nem lett volna kellő világossággal kitisztázva a vonaluk, mielőtt nekiült megírásuknak; vagy mintha írás közben engedne az elbeszélés medrét ki-kitágító mozzanatoknak. Mind-egyikben úgy érezzük, hogy helyenkint egy kicsit több van a kelleténél, helyenkint azonban, ott, ahol élesebben kellene exponálni, talán valamicskével kevesebb.

De az *Ölömketrec* első kötet; igazságtalanság volna írójával szemben, ha műfajának olyan gyakorlatát kérnénk számon rajta, amire csak novellák hosszú sorával lehet szert tenni. S az is természetes, hogy az író szeme egyelőre inkább keresi a kirívót, az éles színeket; ahhoz is nagy gyakorlat és tapasztalat kell — nem utolsósorban élettapasztalat —, hogy fölfedezzük Csehov és Mansfield igazságát: hogy a legszebb és legváltozatosabb színek egyike — a szürke.

Az *Ölömketrec* novelláinak fegyelmezett, tárgyiasan puritán stílusa, mindenféle stíliromantika kerülése, s az, hogy a szavak sosem lepezik el az író figyelő szeme elől a dolgot: — ez egyik legkomolyabb ígérete a jövőre ennek a kötetnek, mely igényességével is, erényeivel is új elbeszélőink legkomolyabbjai közé emeli szerzőjét. (*)

SZÍNHÁZI ÖRJÁRAT: *Lucia Sturdza Bulandra*. A román színjátszásnak még a miénknél is kissé későbbi kialakulását a hatványozott nehézségek okozták. Széchenyi István már lerakta a Magyar Tudományos Akadémia alapjait és lázas álmaiban a pesti Dunaparttra tervezte a nemzet színházát, amikor Bukarest, Jassy és a román fejedelemségek még török fennhatóság alatt álltak. Társadalmi élet nem volt, csak fanarióta kizsákmányolók, akik görög létükre annyira hasonlítottak kenyéradó gazdájuk erkölcsiéhez, hogy feleségüket, leányaikat háremszerű elzártágban tartották, férfi és nő között a társadalmi érintkezés is lehetetlen volt és így természetesen nyilvános színházi előadásokról sem lehetett szó. A múlt század huszas éveiben azonban főlzszabadító orosz csapatok érkeztek Bukarestbe. Puskin a szomszédos Besszarábiát fedezi föl az irodalom számára, hisz éppen ott állomásozik és a Puskinhoz hasonló veretű orosz tisztek megjelenése megteremtí Bukarestben is azt a szellemi és társadal-

mi atmoszférát, amelyben a nemzeti román színjátszás kialakulhat. A két román fejedelemségben fölpezdül a társadalmi élet, táncmulatságokat rendeznek, amelyeken már találkozhatik a férfiu és a női nem s ami eddig csak francia vagy görög nyelvű magasabbrendű műkedvelés volt — egy korát megelőző Ralu hercegisasszony rendeztetett régebben görög nyelvű színelőadásokat — az végre román nyelven is megvalósulhat. 1816 óta már román nyelvű műkedvelői előadásokban is gyönyörködhetik az a néhány kivételes ember, aki ehhez a csemegéhez hozzájuthat és az ozmán hatalom alól való fölszabadulás után megindul a vitalitását egyre pezsgőbb szellemi élettel dokumentáló román nemzeti színjátszás is.

Aristias Konstantin, aki valaha Ralu hercegisasszony görög műkedvelőinek vezetője volt, Campineanu és Heliade társaságában megalakítja Bukarestben a Filharmóniai Társaságot s ezzel párhuzamosan az első színiiskolát. Szín-társulatuk 1834 és 1836 között főként divatos francia és német darabok fordításait játszotta, de még ezek az idegenből áthozott darabok is sértették egyesek politikai érzékenységét. A színtársulat főleg politikai okokból oszlik föl. S mintahogyan nálunk Erdély és Magyarország nagy vészek idején egymásnak adta át a kulturális haladás stafétabotját, Romániában a Havasalföldről Moldovába menekül a román szellemi élet lángja: Asachi 1836-ban megalakítja a moldvai Filharmóniai és Drámai Konzervatóriumot, azaz a nemzeti szellemet lehelő román színházat. Megküzdének ők is minden ellenerővel, közben román Kisfaludy Károlyok, Szigligetiek születnek Kogalniceanu és Alexandri néven és 1846-ban már megvalósul Bukarestben Golescu álma: a román Nemzeti Színház.

A súly alatt növvő pálma nagyszerű példáját adja tehát a román nemzeti kultúra színházi vonalon is. Évtizedek alatt évszázadok kényszerült mulasztásait hozza be és ezt a kezdeti sebességet később is tartani tudja. Mindezt azért ismételjük itt a szomszédnépekkel nem eléggé ismerős magyar olvasókörösnégnek, mert megvalósult egy bukaresti és egy budapesti színház kölcsönös vendégjátéka a két szomszéd fővárosban és végre minden magyar színházlátogató megismerkedhetett ennek az elementárisan gyors és elsodróerejű fejlődésnek gyümölcseivel. A vendégszereplő színház, mint tudjuk, a bukaresti Teatrul Municipal volt, a főattrakció pedig a színház 87 éves igazgatónöje és sztárja, Lucia Sturdza Bulandra, akinek szellemi ereje az is jellemző, hogy nemcsak közel hét évtizede ágál a színpadon, hanem mert talált egy francia vigjátékot, amelynek százhat éves asszony a főszereplője, azt sebtiben le is fordította magának. Sarah Bernhardt társszerzőkkel, — sőt néha egymaga is — darabokat írt önmagának és színházat igazgatott, Jászai Mari sem rettent vissza attól, hogy Ibsent fordítson repertoárja számára. Sarah Bernhardt közel hetvenévesen, leamputált lába helyett falábbal a reichstadti ifjú herceg szerepét játszotta a L'aiglon-ban és igazi Sasfiók tudott lenni akkor is, töröttszárnyú királyfi, ki lassan leheli ki lelkét, mert ezt a mesteri légzéstechnika is így kívánja meg. Vannak természeti, vitalitásban verhetetlen művészi és színpadi csodák és Lucia Sturdza Bulandra ezek közé tartozik. Az egész eddigi román színjátszásnak több mint a felerészét végigágálta s rajta tudjuk legjobban lemérni azt a hatalmas utat, amit a román nemzeti színjátszás 1834-től vagy 1846-tól megtett.

Jean Sarmant „Mamouret” című darabja nem valami kivételes remekmű, inkább kitűnő színpadi ötlet. Egy százhatéves dédnagymama ifjúkorában a cirkuszi bilincstörőbe volt szerelmes, de kispolgári családjá persze megakadályozta házasságukat. S most e dédmama dédunokájába ugyanennek a bilincstörőnek az unokája szeret bele a francia kisvárosban, ahol a család még jobban előretört, mert nemcsak a vendéglő, hanem a polgármesteri szék, a gyógyszerész is az övék, magas katonai rangot viselő családtag is van és a kispolgárság persze hatványaira nőtt közöttük. De a rebellis-lelkű dédmama most a fiatalok oldalára áll, s miután az egész városka őt ünnepli, kiravaszkozza, hogy dédunokája a szerelmeséé lehessen. Nagyszerű fricska ez a polgári társadalomnak, kitűnő miliórakeresztény ad alkalmat és számtalan szereplőjénél fogva a román színjátszás nagy vizsgájának is nézhettük. De nem méltathatunk ennyire kitűnő színészt egyenként. A fiatalok, fiatalabbak és még fiatalabbak át

kell adják a helyet igazgatónőjüknek, a nyolcvanhétéves Lucia Sturdza Bulandranak, aki az egész XX. századbéli román színházi élet rögös útját végigjátszotta, de már a múlt században is taposni kezdte az utat annak beteljesedése felé. És hozott is valamit a múlt századi Párizs nagy tragikáinak izéből, a szalon-társalgás mesternőinek nagyszerű páthosából, előkelőségéből, rezervált-ságából. Micsoda színpadi remeklése, amint bemutatja nekünk a százhatéves dédmamát. Sétára indul alig kilencven éves kísérőnőjével, megpillantja hajdani szerelmesének unokáját, körültepegi, leméri, távolodik tőle, majd ismét visszatér. Csadálatos színészi ösztönnel érezti a nyolcvanhétéves asszony, hogy önmagánál közel húsz évvel idősebb valakit játszik. Tipegése öreges műtipegés, egy teste minden porcikáján uralkodó nagy diva komédiázása: „eddig szürkén teltek el napjaim, beléőrlődtem a hétköznapiok unalmába s itt tipegek ezen a jelképes sétatérén. De ime most szemembe ötlött valami érdekes és fokról-fokra visszafiatalodom.” Meghiteltette előttünk a színpadi alakot, a százhat éves asszonyt s most már szabadjára eresztheti nyolcvanhétéves korára is megőrzött temperamentumát, kezébe ragadhatja a család és a dédunoka sorsának irányítását, összehozhatja a fiatalokat, miután az ablakon át bemászó cirkuszi Romeo az ő szobájába téved és egy hatalmas színpadi dialógusban táruul ki előttünk, hogy a fiatal férfi méltó ennek a kisvárosi leánykának elvégtelére. Színpadi bravur, mondhatnánk. Az is. És a színjátszás magaskiskolája is. Körülötte nemcsak szerep szerint, de valódi életkorban is a román színjátszás három-négy generációja mutatkozik be és teszi le a vizsgát. Ha behunyjuk a szemünket, ha csak a román nyelv megejtő muzsikáját hallgatjuk, azt hinnők egy-egy percre: párizsi színházban vagyunk. Színpadi kulturájuk magasrendűsége épp olyan torkonragadóan meglepetésszerű, mint mikor román vendégcsereplővel láttunk magyar Tosca-előadást a nagyszerű Grozavescu Cavaradosijával, vagy ha az ő Carmenjüket, Mimijüket, torreadorukat hallhatuk. Vérükben, elemükben van a színjátszás s ezt még az operaelőadások szokványos nehézsége sem irthatja ki belőlük.

Üdvözöljük Lucia Sturdza Bulandrát, aki egész társulatával meg tudta mutatni, hogy a népek közötti közeledésnek, megismerkedésnek és összebarátkozásnak eme sok fáradsággal járó vándorútjai cseppet sem maradnak hivatalos megnyilvánulások, hanem valóban az emberi szívekbe írnak be olyan rejtjeleket, amiről később is megismerjük és barátokként üdvözölhetjük egymást. (Possonyi László)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Fényes Adolf-émlékkiállítás a Nemzeti Galériában. A kiváló magyar mester emlékkiállítása, amelyet Oelmacher Anna, a Galéria helyettes főigazgatója és N. Péntes Éva rendezett, az 1960-as esztendő egyik legjelentősebb képzőművészeti eseménye. A kecskeméti születésű Fényes Adolf (1867—1945) „az Alföld tájának és dolgos népének nagy festője” volt, mint ahogyan ez a szülőházára helyezett emléktáblán áll. Munkássága első időszakában a paraszti élet keserűségének feltárására készítette emberi igazságérzete és művészi felelősségtudata. Képein nem a népszínművek elégedett és boldog parasztjaival találkozunk, hanem a valódi falvak és valódi tanyák valódi népével. Később palettája derősebbé vált, ebből az időből valók szolnoki, váci, szentendrei, tabáni tájképei és utcarészletei, a dekoratív enteriőrök és a többnyire felülnézetben ábrázolt csendéletek. A 20-as és 30-as években festi Fényes az ún. újromantikus képeit, amelyek Gulácsy Lajos mesevilágával mutatnak bizonyos közösséget. Fantasztikus, sosemvolt városok, csodálatos sziklavárak, álomból szőtt fejedelmi udvarok, lesben álló, köpönyeges összeesküvők e képeinek tárgyai. „Művészete most csupa mese, csupa játék” — írta Lyka Károly a művész effajta alkotásairól. A régebbi s a mai kritikuskok egyrésze is hanyatlásként, visszaesként értékelte Fényes romantikus kompozícióit. Egy 1921-ben írott könyvben ezeket olvashatjuk: „Pedig ha valaki, hát Fényes Adolf az, akinek nem lehet hivatása, hogy elforduljon az élettől, az élet gyalázatosságától. Fényes Adolfhoz az illik, az az ő küldetése, hogy megmutassa a világnak a tükörképét”. (Lehel Ferenc: A romantikától az expresz-szióig.) Fényes azonban nem futamodott meg küldetése elől, megmutatta az életet, s tükröt tartott a világ elé. De hogy művészete a közvetlen társadalmi

problematikán kívül egyebet ne tartalmazzon, ezt nem vállalhatta. Romantikus látomásai nem szorulnak jóindulatú elnézésre, hiszen — mint Benedek Marcell írta egy E. T. A. Hoffmannról szóló tanulmányában — „az emberi lélekben élő és kifejezést kereső romantika nem kezdődött és nem végződött soha...”

Külön teremben helyezték el Fényes vallásos tárgyú munkáit. A művész — írta róla Bernáth Aurél, aki jól ismerte őt — „legmélyebb valójában egy riadt istenfélő volt.” Sok képen festette meg az Ótestamentum jeleneteit (Mózes vizet fakaszt a sziklából, A zsidók harca az amalekitákkal, Rebeka a kút-nál, Babylon vizeinél, Noé bárkája, Józsefet eladják testvérei, stb.) és Krisztus életének és vértanúságának az evangéliumok által elbeszélt eseményeit: „Bet-lehemi csillag”, „Három királyok”, „Golgotha” (több változatban), „Levétel a keresztről”. „A pásztorok imádása” c. képen Tisza-menti tájat látunk, a hát-terben alföldi zsupptetős vályogházakkal. Ebbe a magyar népi környezetbe helyezi bele a művész a szabadban, zöld tisztáson, fehér vászonlepedőn fekvő kis Jézust, aki körül Mária, Szent József és a térdelő pásztorok helyezkednek el. Itt jegyezzük meg, hogy Fényes lényegében több vallásos tárgyú képet festett, mint amennyi a kiállításon szerepel, a „Kiűzetés a Paradicsomból”, az „Ábrahám és az angyalok”, „A tékozló fiú megtérése”, a „Mózeszt megtalálják”, az „Assiszi Szent Ferenc” és egyéb alkotásai részben megsemmisültek, részben lappanganak.

Beszámolónk hiányos lenne, ha megfeledeznénk a mesteri portrékról (a mecénás báró Kohner, a jóbarát Illés Tóni és Vedres szobrász arcúja). A szép kiállítási katalógus sokkal kevesebb művet tartalmaz, mint amennyi a falakon látható. Sajnálatos hiányosság ez, hiszen „a kiállítás elmúlik, az írás megmarad”, s egy újabb, távolabbi időben megrendezendő Fényes-kiállítás anyagát gondosabban összeállított katalógus segítségével könnyebb lenne összefoglalni.

Kernstok Károly és a „Nyolcak”. Húsz esztendővel ezelőtt, 1940 nyarán halt meg Kernstok Károly festőművész. 1873-ban született Budapesten, tanulmányait Hollósnál Münchenben, majd Párizsban, végül Benczur mesteriskolájában végezte. Az 1890-es években népi életképeket festett (Incselkedők, Szilvaszedők), erőteljes társadalombrálattól áthatott művei (Hajóvontatók, Agitátor a gyári kintinban), a munkásság sorsát, eszmélődését fejezték ki. A művész a század első évtizedében Párizsba került, ahol megismerkedett az új művészeti törekvésekkel. Egy-hotelben lakott Adyval, találkozott Verlaine-nel is. A Stein-testvérek nevezetes otthonában Kernstok megismerkedett a négy évvel idősebb Matisse-szal és a nála nyolc évvel fiatalabb Picassóval. A Steinek — Leo, Sarah, Michael és Gertrude — vagyonos, finomizlésű és művelt amerikaiak voltak, akik Párizsban megtelepedve az új művészeket maguk köré gyűjtötték és műveiket vásárolták. Közülük Gertrude Stein később neves író nő lett, a modern nyugati irodalom egyik legnagyobb hatású alakja, akinek írásai művészettörténeti szempontból is igen érdekesek. Steinéknél és Matisse műtermében sok magyar fordult meg, Kernstokon kívül Perlot-Csaba Vilmos, Hatvany Ferenc (festő és műgyűjtő, Hatvany Lajos bátyja), Nagy Endre, a kabaréigazgató, Czöbel Béla, Bornemisza Géza, Berény Róbert, Ferenczy Béni és mások. Érdekes lenne egyszer a nagy francia mester, Matisse magyar kapcsolatait kikutatni és feldolgozni, egy ilyen tanulmány a sokévszázados francia-magyar szellemi kapcsolatoknak egy nem jelentéktelen láncszeméről adna tisztább képet.

A század elejének mozgalmas, vibráló, színes kulturális életű Párizsa Kernstokot is, társait is sok nagy élménnyel és ösztönzéssel ajándékozta meg. Hazatérése után megbátorodva a művészi kifejezés új útjaira lépett. Újabb, erősen rajzos képein megnyújtott alakok láthatók. E stilizáció ihletői az antik görög vázáképek, az akkori általános Greco-rajongás és az új francia festők hatása. Tevékenységének legmaradandóbb, maig is friss és hervadatlan korszaka ez a néhány esztendő, amely az 1910 körüli évekre esik. Ekkor születnek legszebb rajzai is: fiatal férfiak és nők aktjai, ágaskodó és száguldó lovak, ősvadászok.

Ötven esztendővel ezelőtt — 1910-ben — alakította meg Kernstok a „Nyol-

cak" művészcsoporthoz. Az együttes nem állott ugyan fenn sokáig, fellépésük mégis igen nagy jelentőségű, szerepüket talán a „Nyugat” c. folyóiratához lehetne hasonlítani. (Kernstoknak cikkei és rajzai is jelentek meg a Nyugatban, s a folyóirat a Nyolcak tagjaival gyakran foglalkozott képzőművészeti kritikaiban.) Cézanne korszakos művészetének tisztelete volt az összetartó kapocs a Nyolcak művészei (Karnstok, Czóbel, Márfy, Pór, Berény, Tihanyi, Orbán és Czigány) között. A sok támadás és gúny sem térítette el őket törekvéseiktől. Nemcsak művészetükben, de politikai meggyőződésükben is haladók voltak, ezért a Nyolcak legtöbbje az 1918/19-es időkben a művészeti életben vezető szerepet játszott. (Erről részletesen szól Körner Éva „Künstler der Ungarischen Räterepublik” c. tanulmányában, Bp., 1959.) Különös, hogy a Nyolcak tagjait kitűnő szerzők is pontatlanul tartják számon. A velük egy baráti körbe tartozó Bölöni György egyik, 1938-ban írott tanulmányában Czóbelt kifejejtette a művészek közül, s helyette Fémes-Beck szobrászt vélte a csoport tagjának. (Bölöni: Magyarország, emberség c. kötete, 416. old.) Nagy Zoltán 1941-ben írott könyvében viszont Uitzot sorolja be a Nyolcak közé, Orbán Dezső rovására. Ugyanezt a téves felsorolást találjuk az 1959. évi XIX. és XX. századi magyar rajz- és akvarellkiállítás katalógusának Oelmacher Anna által írt előszavában. A „Nyolcak” fontossága, s nem szőrszálhasogatás az oka, ha az említett pontatlanságokat szóvátesszük. A Nyolcak stílustörekvései a fiatalabb nemzedék sok kitűnő tagjára (Kmetty, Uitz Béla, Nemes-Lampérth, Gadányi) jelentős hatást gyakoroltak, s működésük bizonyára elősegítette a képzőművészeti közízlés pallérozottabbá válását.

Kernstok 1918-ban Károlyi Mihály kormányának kultuszminisztere, Kunfi Zsigmond mellett művészeti előadói tisztséget viselt, majd a Tanácsköztársaság alatt a nyergesújfalusi szabadiskolának lett a vezetője. (Tanítványai közé tartozott Derkovits Gyula is.) A forradalmak bukása után Kernstok börtönbe került, majd kiszabadulása után emigrációba vonult. A 20-as évek közepén tért haza, élete utolsó éveiben egészségi állapota egyre romlott, alkotóereje is elbágyadt.

Művei között jónéhány biblikus tárgyú alkotás akad. A „Krisztus és az emmauszi ifjak” fiataalkori mű, a Keresztelő Szent Jánost 1909-ben festette. Az emigrációs évekből való a művész komor lelkivilágát kifejező, két változatban is megfestett Utolsó vacsora. Ádám és Éva alakjából is kétszer formált kompozíciót, 1923-ban és 1935-ben. A kései alkotások közül való a Szent Antal megkísértése és a hatalmas méretű (2 m x 3 m-es) Sírbatétel, amelynek vázlatai is igen szépek.

Kernstokot, a „Nyolcak” vezető mesterét felidéző soraink végére idekivánczolgat egyik régebbi méltatójának értékelése: „Megajándékozott bennünket néhány olyan alkotással, melyet szépségük, emberi mélységük, benső áhitatuk művészetünk legigazibb értékei közé sorol.” (*Dévényi Iván*)

Régi orosz ikonok Magyarországon. Hatszáz évvel ezelőtt született Andrej Rubljov, a leghíresebb orosz ikonfestő. Az ikonfestészet: biblikus történetek és személyiségek viasszal való megőrkítése, egyiptomi eredetű. Bizánci közvetítéssel vált a pravoszláv világ jellegzetes művészetévé. Az emlékezetes évről-évről alkalmából kiállítás nyílt a Kulturális Kapcsolatok Intézetének Dorottya utcai termében. A kiállítás felőleli Rubljov és más orosz hírességek javamunkáinak Moszkvából kölcsönkapott reprodukcióit, valamint magyar gyűjtők válogatott, eredeti ikonjait. Az orosz ikonfestészet a középkorban virágzott, amikor az egész szellemi életre az egyház nyomta rá a bélyegét, és a művészek is többnyire csak vallási keretben fejezték ki gondolataikat és érzéseiket. Egyaránt jellemezte ez a Nyugat és a Kelet művészetét, szembeszökő azonban a felfogásbeli és vérmérsékleti különbség a kétféle művészi ábrázolás között. Mintha a keleti vallási élmény, ámbár kötöttebb, zártabb, szigorúbb formákban nyilatkozott meg, sok tekintetben őszintébbnek, sugalmazóbbnak, varázslatosabbnak, naivabbnak mutatkoznék. Ezt érezzük például azon a magyar kézben őrzött Bogoradica-Istenanya képen is, amelyről a szemek érzékfölötti ragyogása, a gyönyörű száj végtelen szomorúsága s a *belső* meg a *külső* között áthidaló finom orr a maguk utánozhatatlan kifejezésével szavaknál és értekezéseknél meggyőzőbben beszélnek erről. (*Haits Géza*)

ZENEI JEGYZETEK. (Weiner Leó halálára.) Váratlanul ment el. Még búcsúzni sem volt idő. Tegnap még ünnepeltük a Zeneakadémián, 75. születésnapjára rendezett diszhangversenyen s ma az újságok fekete betűi dobják felénk a szomorú valóságot: „Meghalt Weiner Leó”. Meghalt, mielőtt mindent befejezhetett volna; meghalt mielőtt mindent elmesélt, elmondott volna. Fájó üresség maradt nyomában és rengeteg szép emlék. De ez már zenetörténet.

Ostrom után március 17-én rendeztek először hangversenyt Budapesten. Hazánk nyugati végein még „vastag ágyúszó gurult akkor a hegytetőkön”, itt a fővárosban azonban már megindult az élet. S egyik első megnyilvánulásként a Zeneakadémián megszólalt Bach C-dúr toccata és fuga c. szerzeménye — Weiner Leó átíratában.

S azóta is mennyi de mennyi szép pillanat! Mennyi jellemző apróság, kedves anekdota! És érdekes, a Weiner Leóról forgó történeteknek mégis mindig ugyanaz a csattanójuk: hogy szeretőszívű, megértő ember volt, méltó párja két nagy kortársának, Bartók Bélának és Kodály Zoltánnak.

Igaz, zenéje nem olyan népszerű mint emezeké. Talán, mert sok a romantikus vonása, vagy azért, mert itt-ott túlon túl virtuóz megoldással képesíti el hallgatóit? Nem tudni. Mégis bizonyos, hogy tündéri Divertimentója, Csongor és Tünde c. szvitje, zenekarra és zongorára írt Concertinoja, Toldija és számtalan egyéb alkotása a világ modern zenetermésének legértékesebb darabjai közé tartozik.

Ha valakiről, hát róla el lehet mondani, hogy emléke köztünk marad, velünk él tovább. Mert ha kedves, szemüveges arca el is tűnt közülünk, a keznyoma, zenéje, itt maradt. S valahányszor az ő muzsikáját hallgatjuk, mindig ő maga is szembenéz velünk. Mert Weiner Leó is — zenetörténet.

(Károlyi-kerti hangversenyek.) Sajnos, egészen röviden számolhatunk róluk. Két-három évvel ezelőtt eseménynek számított itt mindegyik hangverseny. Az idén azonban négy-öt estére még megtelt ugyan a kert, de legtöbbször félig üresen maradt. Oka lehetett a kedvezőtlen időjárás is, s talán az is, hogy kevés volt a vendégművész. Igaz, Boris Hajkin, Lamberto Gardelli, Ruggiero Ricci, Pierre Dervaux és Robert Satanowski nagyon jó benyomást hagyott maga után, de ugyanilyen szívesen tapsoltunk volna a szovjet Gilesznek, Richternek, Igor és David Ojsztrahnak, a lengyel Ekiernak, a román Georgescunak és a többieknek is. Szemben azzal a kíváncsisággal, hogy lehetőség szerint egy vagy két stíluskört képviseljenek a darabok, az idén olykor négy stíluskorszakot is felfedezhettünk egyazon hangversenyen. Volt már sokkal jobb is — valahogy ézzel az érzéssel gondolunk vissza a Károlyi-kert idei évadjára.

(Stabat Mater — a zenében.) Az idén ünnepelte a zenei világ G. B. Pergolesi születésének 250. évfordulóját. A maga idejében egyike volt az olasz zeneiség legjelentősebb alakjainak s az egyházzene terén is legkiválóbb alkotóinak. Tolla alól került ki a zeneirodalomnak talán legszebb Stabat Mater. Szolgálja az ő emlékezetét e pár sor, melyben a Stabat Mater történetéről szólnak.

A megrázóan szép himnusz-szöveg a 14. század közepén készült, a zsolnárköltészet második nagy fellendülésének idején. Ez volt az az időszak, amikor a középkor embere megtanulta már értékelni a teremtet világ harmóniáját s ennek csodálatos rendezettsége még inkább ráébresztette a természetfeletti világ hatalmára és erejére. Ez az újfajta lelki kitarulkozás már maga mögött tudhatta az egyházdoktorok disputáit, a pazar Kelet sokszínű látványát és igényelte a fantázia egyre szabadabb kifejlődését. Mindez mérsékelte az emberek tartózkodó befeléfordulását: intenzívebbé tette a közösségi érzést s — megújított értelemben — feltámasztotta a görög mondást, hogy „milyen szép is embernek lenni, ha az ember igazán ember”. A középkor másképp értékelte az emberiség fogalmát, mint a felgágyán görögség. Számára az lett az igazi ember, aki helyesen tudott belehelyezkedni az evilágiság és túlvilág harmóniájába s emberi szemmel tudta értékelni a túlvilági kapcsolatokat. Ezek után nem is lehet csodálni, hogy az újfajta himnusz-költészet szakított elődjének sokszor száraz teológizálásával, sokszínűbb, emberibb s ezért — áhitatosabb is lett. A

Jacopo da Todi által megénekelte Fájdalmas Szűzanya éppen annyira emberi és mégis magasztos alak, mint kortársa, az Ómagyar Mária Siralom Szűzanya-képmása.

A túlvilág és különösen e korban a Mária iránt érzett lángoló szeretet általában is jellemezte a himnuszköltészetet. Olyan magasfokú izzással és hitelességgel azonban, mint ahogy Jacopo da Todi énekelte meg a Fájdalmas Szűz alakját, nagyon kevesen írtak akkoriban. Érthető, hogy a trienti zsinat után (1570) kiadott római missale sequentiái között is szerepel a Stabat Mater, s az is, hogy az énekes sequentiából hamarosan önálló műfaj lett, melyben a legnagyobb zeneszerzők fordultak hittel és szeretettel a Szűzanya felé. A műfaj sosem vált alkalmi jellegűvé: az egyéni problémáikkal vívódó zeneszerzők tudatosan fordultak a kereszt alatt álló Fájdalmas Anya felé, hogy szenvedéseiből erőt merítsenek a maguk számára is. A zeneirodalomban általában három Stabat Mater emlegetnek úgy, mint amelyekben ez az oltalomkereső érzés a legkézzelvezhetőbb megnyilvánul: Pergolesiét, Rossiniét és Dvorzszakét.

Pergolesi huszonöt évet élt összesen (1710—1735), de rövid életművével is az olasz zenei megújulás egyik vezéralakja lett. Élete végén sikertelenségein elkeseredve visszavonult Pozzuoliba, egy ferencrendi kolostorba. Itt komponálta csodálatos Stabat Materét, két nő hangra és vonósokra. Pergolesi operaszerző volt s ez a műve is sokat megőrzött vígoperai eredményeiből: lendületes tempóit és táncos liktetését. Mindez azonban egészen magasfokú, megtisztult harmóniával ötvöződik, mert Pergolesi nem csak megzenésítette, de hitte is a himnusz záró sokait:

Es ha testem meghal, adjad,
hogy lelkem dicsón fogadja
a pálmás paradicsom!

Még inkább érződik a vígoperai hatás Rossini Stabat Materén. Annyira, hogy egyes méltatói szerint nem is illik templomba: túl profán alkotás. Pedig más a helyzet. Rossini is valahogy Haydn szellemében alkotott itt, amikor Isten adományával, „mosolygó derűs szívével” dicsérte teremtetője Anyját. Az Inflammatus tétel pedig a végítélet harsonnázásával vallomás is: hiszen a befejező részből már az irgalmas ítéletbe vetett bizalom hangja szól:

S az ítélet napján, kérlek,
Te légy védőm, Szűzanya

— mondja a költő, s a megtisztult harmóniák arra vallanak, hogy Rossini hiti is a Fájdalmas Anya pártfogásában.

Dvorzszak Stabat Materéről már e lap hasábjain is írtunk. A cseh zeneszerző, aki egész életében a valóság művészi és hiteles ábrázolását akarta megvalósítani, e művével jutott el a csúcra. Mert van-e szebb valóság, mint Krisztus irántunk érzett szeretete, amelyért Dvorzszak is oly buzgón imádkozik az Eja Mater csodálatosan kifejező és megnyugtató hirdető tételében:

Kútja égi szeretetnek,
engedd éreznem sebednek
mégét, hadd sírjak veled!
Engedd, hogy a szívem égen
Krisztus Isten szerelmében,
S Ó szeressen engemet!*

(Rónay László)

A HÁZASSÁGTÖRÉS KATOLIKUS SZEMMEL. Nemrégiben kezembe került a Svájcban, Zürichben megjelenő *Elle* című folyóiratnak júliusi száma. Ebben a folyóiratban Jean-Jacques Delacroix írása olyan kérdéssel foglalkozik, amely korunk házassági problémáinak egyik legjelentősebbje. A kérdés, amit felvet, így hangzik: Milyen oknál fogva lesznek hűtlenek a francia asszonyok férjükhöz? Maga az írás több különböző korú és társadalmi osztályhoz tartozó francia asszonynak a véleményét mondja el, illetve foglalja össze a fenti kérdéstről. Mindjárt meg kell mondani, hogy Delacroix írása semmilyen vonatko-

* Babits Mihály fordításai.

zásban sem emelkedik a természetes okok és magyarázatok fölé, és ezért nem is adhat sem komoly és átfogó ítéletet, sem pedig gyógyító segítséget.

Érdekes és elgondolkasztó az a statisztika, amelyet az említett folyóirat a szerző írásával együtt leközöl. Ebben a statisztikában francia asszonyok mondják el véleményüket több kérdésre, amelyek a házasságtörésekkel kapcsolatosak. A rideg statisztikai számok azonban néhány katolikus szempontból sem elhanyagolható, és csakis igen komolyan értékelhető szempontokra mutatnak rá. Így pl. arra a kérdésre, megbocsátható-e, ha egy férjes asszony átmenetileg, helytelen kapcsolatba kerül egy másik férfivel, a megkérdezettek 40 %-a határozottan azt feleli, hogy semmilyen körülmények között ez meg nem bocsátható; 18% feleli azt, hogy csak abban az esetben megbocsátható, ha a férj már nem szereti feleségét; 9% azt válaszolja, hogy az asszony helytelen kapcsolata megbocsátható akkor, ha a férj is hasonló helytelen kapcsolatot tart fenn; 4%-a a megkérdezetteknek félrelépését azzal igyekszik menteni és magyarázni, hogy ez megbocsátható, ha a férj feleségét gyakran hagyja egyedül; 12% megbocsáthatónak véli a feleség hűtlenségét, ha a házasságban nincs meg a fizikai összhang; 3% egyszerűen azt feleli, megbocsátható a félrelépés, ha az asszony más valakit szeret; 4% a házastársak egyenlő jogaira hivatkozva tartja megbocsáthatónak a házasságtörést. A megkérdezettek 6%-a semmiféle választ nem adott.

A statisztikában szereplő más kérdéseknek lényegét így foglalhatjuk össze: Hogyan kell viselkednie a feleségnek, ha észreveszi, hogy a férje őt megcsalja? Melyik az a kor a nők szempontjából, amikor egy bekövetkező házasságtörés a házasság szempontjából a legszerencsétlenebbnek látszik? És végül a statisztika felteszi a kérdést, hogy a megkérdezettek lehetségesnek tartják-e, hogy férjüket megcsalják? És ennél a kérdésnél ismét érdemes számadatokat is közölni. A megkérdezettek 57%-a azt felelte, nem, egészen biztos vagyok benne, hogy ez velem sohasem történhet meg; 11% úgy gondolja, hogy nem fog vele megtörténni, de teljes bizonyossággal állítani nem meri. Csak 7% az, akivel már megtörtént, és 15% az, aki elképzelhetőnek tartja, hogy ez megtörténhet vele.

Úgy gondoljuk, hogy bár a statisztikai kérdések és a rájuk adott feleletek elsősorban a francia asszonyokat érintik, érdemes elgondolkozni a számokon és az adott feleleteken mindazoknak, akik a házasságot meg nem törhető pecsétnek, egy életre szóló és fel nem bontható életközösségnek, és mindezen felül, mint katolikusok, Jézus Krisztus által rendelt szentségnek tartják.

Nem tudjuk, hogy nálunk, ha hasonló statisztikai kutatás lenne, a feladott kérdésekre milyen feleletek érkeznének, és a kapott feleletek alapján milyen számok keletkeznének? Egyet azonban teljes tárgyilagossággal megállapíthatunk, hogy a házastársi hűség a házasság boldogsága, zavartalansága és folyamatossága szempontjából döntő jelentőséggel bír.

Sokan vannak, akik az ószövetségi törvény keménységével szemben, ahol a házasságtörő asszonyt megkövezték, szívesen állítják szembe, az Úr Jézus megbocsátó és el nem ítéelő magatartását (János 8, 1–11). Teszik ezt abban a tévedésben, mintha az isteni Üdvözítő, aki a házasság felbonthatatlanságára vonatkozóan visszaállította az eredeti rendet, magát a házastársi hűtlenséget nem tartaná a súlyosabb eltévélyedések egyikének. Elfelejtji, hogy más egy megtörtént és súlyos bűn erkölcsi értékelése, és más a bűnössel szemben tanúsított magatartás, különösen akkor, amikor a bűnösben minden törekvés megvan arra, hogy bukását és eltévélyedését rendbehozza. A Megváltó magatartását csakis így szabad és így lehet helyesen értékelni. Ő minden bűnnel szemben elutasítással viselkedett, de sohasem viselkedett elutasítással a hibáját jóvátenni akaró bűnössel szemben.

A *Vigília* júliusi számában megjelent írásom, legalábbis a hozzám érkezett levelekből és a hozzám intézett kérdésekből erre lehet következtetni, érdeklődést váltott ki a házasság problémáival szemben. Ezért látszott szükségesnek, hogy a házasság létének szempontjából ezt a nagyfontosságú kérdést pozitív oldalról vizsgáljuk és az előzők figyelembevételével adjunk olyan szempontokat, amelyek segítséget nyújthatnak a házastársaknak, a házasságukban felmerülő válságok tiszta és becsületes megoldásához.

1. A házasságban felmerülő hűtlenségekre megítélésünk szerint igen sok esetben az az oka, hogy a házastársak kezdettől fogva nem illenek egymáshoz. Igen sok házasságban komoly problémát okoz, hogy a házastársak *szellemi nivója* és ennek következtében *érdeklődési köre nem azonos*. Különösen igen súlyos válságoknak vetíti elő árnyékát az a tény, ha a férj alacsonyabb szellemi nivón áll, mint felesége. Nem tagadjuk, hogy a hiányosságok pótlása lehetséges, de a tapasztalat azt mutatja, hogy sok esetben, éppen azért, mert a férjben nincs is különösebb törekvés ezeknek a hiányosságoknak a megszüntetésére, ez nem következik be.

A szellemi nivókülönbség hozza magával, hogy a házastársak azt az időt, amely munkájuk után rendelkezésükre áll, nem tudják egymással úgy eltölteni, hogy az mindkettőjük számára valóban szellemi felüdülést és ennek nyomán kapcsolatuknak további elmélyülését jelentse. Hány esetben tapasztalható, hogy a házastársak éppen a szellemi nivókülönbség és az ennek következtében mutatkozó kulturális érdeklődéshiány miatt, nem segítik elő egymás munkáját, egymás fejlődését, hanem éppen akadályozzák azt. Ilyen esetekben következik be, hogy a rendelkezésre álló időt is legszívesebben egymás nélkül töltik el. Nem kell sok fantázia ahhoz, hogy az ilyen házasságoknál előbb vagy utóbb olyan problémák merülnek fel, amelyek a katolikus erkölcsstan szerint súlyos eltévelyedést és visszaélést jelentenek a házastársi hűséggel szemben.

2. Nem elhanyagolható szempont a jó házasságnál a házastársak *fizikai egymásrahangoltsága* sem. Nagy kár lenne, ha ezt a kérdést nem akarnánk, vagy nem mernénk szintén vizsgálat tárgyává tenni. Tudjuk, hogy a katolikus, de általában a keresztény erkölcsstan nem engedi meg, mert nem is engedheti meg, az ún. próbaházasságot, vagy a házasság előtti nemi kapcsolatokat. Ezért sokan azt hiszik, hogy az általunk említett fizikai egymásrahangoltság, a házasságkötésnél mint „zsákamacska” jelentkezik. Amde ez nagy tévedés. Ma már mindjobban kidolgozza a tudomány a különböző típusokat és azoknak jelentkezési formáit. Akik a házasságot komolyan veszik és akik a házasságba nem úgy indulnak, hogy azt szerencsejátéknak tekintsek, amin nyerni és veszteni egyaránt lehet, azoknak megvan a módjuk arra, hogy olyan házastársat válasszanak maguknak, akivel a házasságban a szellemi nivó és a kulturális érdeklődés mellett a fizikai egymásrahangoltság is megvan.

Tévedés ne essék, nem vagyunk hívei a hosszú évekre szóló jegyességnek. De nem lehetünk hívei az olyan házasságkötéseknek sem, amelyek alig néhány hetes ismeretség és a szórakozóhelyeken eltöltött néhány este után jönnek létre. Álérzelmek és hangulatok soha nem lehetnek egy jó házasság előjelei. Az egymás megismerése, és mondjuk ki, kiismerése, időt igényel, és ebben az időszakban nem szabad sem fáradságot, sem az ismeretgyarapításra szánt időt sajnálni. Nem helytelen, ha a házasságra komolyan készülők önmagukat, típusukat elemezik, és miután tulajdonságaikból kialakult előttük saját jellemük, annak jó és rossz adottságaival, ugyanígy vizsgálják és értékelik azt is, akivel elképzelhetőnek tartják, hogy egy életreszóló házasságot kössenek.

3. Szándékosan hagytuk utolsó pontnak a házastársi hűség szempontjából általunk, katolikusok által nagyjelentőségűnek tartott lelki tényezőt. Mindenki tudja, hogy a legkomolyabban induló házasságoknál is felmerülhetnek előre nem látott problémák és válságok. Olyan házastársak is, akik jól kiismerték egymást, akik szellemi, fizikai vonatkozásban is harmoniában vannak egymással, a házasság folyamán szembekerülhetnek olyan kérdésekkel, amelyeknek megoldása csakis egy emelkedett lelki fokon lehetséges.

Nagy kísértés a házasságban a megszokottság. Ha ezt a kísértést nem tudják a házastársak lelki vonalon átsegíteni az ún. holtponton, akkor nagyon könnyen bekövetkezhethet az ujdonságkeresés, ami magával hozza a házastársi hűtlenséget. Ugyancsak el nem hanyagolható problémát okozhat egyik vagy másik házastársnak súlyos és esetleg évekig vagy egészen az élete végéig tartó betegsége. Ez a probléma sem oldható meg más eszközökkel, mintha az egészséges házastárs éppen a másik szenvedése idején tud lelkieg fölemelkedni, megértő és odaadó lenni. Ehhez szükséges az a lelki, erkölcsi beállítottság, amely a házastársban nem a szenvedélyek kielégítésének tárgyát látja csupán, hanem azt a másik embert, akihez szabad elhatározással és minden emberileg

elképzelhető lehetőséget végiggondolva egy életre hozzákötötte a maga életét.

A belső lelki, erkölcsi tartalom, a dolog természeténél fogva nem jelentkezhetik egyik napról a másikra, Ennek megszerzése, ápolása és teljes kibontása kemény önévelő munkát és kegyelmi életet igényel. Az igazság teljes elhomályosítása lenne, ha valaki úgy gondolkodna, hogy a modern ember képtelen megszerezni ezeket az erkölcsi erőket. A modern ember átförmálódó élete semmiképpen sem zárja ki ezt a lehetőséget. Nem szabad egyenlőségjelet tenni a modern ember és az erkölcsi megfoglyatozott, szabad ember közé.

A bevezetőben említett statisztikának az a számadata, amely szerint a francia asszonyoknak 57%-a erősnek érzi magát arra, hogy sohasem lesz hűtlen férjével szemben, ha nem is ad katolikus szempontból minden vonatkozásban megnyugtatót, mégis arra mutat, hogy a házastársi hűség korántsem tartozik a lehetlenségek világába. Talán a legjobb befejezés ehhez a rövid íráshoz, ha azt mondjuk, hogy ezen a téren is, mint olyan sok más vonatkozásban, jobb a betegségét körületekintéssel és elővigyázatossággal megelőzni, mint a már fellépett betegséget sokszor súlyos, keserű és hosszadalmas kezeléssel gyógyítani. Ennek pedig erkölcsi vonatkozásban az a feltétele, hogy a jelentkező legkisebb tüneteket sem szabad figyelmen kívül hagyni, és nem szabad a házastársaknak önmagukkal szemben sem elnézőnek, sem elbizakodottnak lenni. Isten kegyelme, a házastársak becsületes őszinte élete és az a törekvés, hogy mindig homálymentesen nézhessenek egymás szemébe, megmenti őket házasságuknak ettől a legszerencsétlenebb és legtöbb veszélyt rejtő hibájától.

(Várkonyi Imre)

VÁC VÁROS TÖREKVESEI A PESTI EGYETEM MEGSZERZÉSÉRE. A budapesti tudományegyetem alapításának nemrég ünnepelt 325. évfordulójával kapcsolatban nem lesz érdektelen megvilágítanunk az egyetem történetének egyik fontos, de kevésbé ismert mozzanatát. Mária Terézia a Pázmány Péter alapította nagyszombati egyetemet 1777-ben az évtizedek óta üresen álló budai királyi palotába, fia, II. József császár pedig hét évvel rá, 1784-ben, Pestre helyezte át és ott a véglegesnek szánt helyiségek elkészültéig a jogászoknak a piaristák, az orvosoknak a pálosok, a bölcsészeknek pedig a szerviták rendházában jelölt ki ideiglenes szállást. Az áthelyezés azonban több szempontból nem bizonyult szerencsésnek. Az ifjúság fegyelme a nagyobb városi környezetben szemmeláthatólag meglazult. Kocsmai dorbézolások, zajos utcai botrányok, duhajkodások, a közvagyon rongálása, erkölcsi kicsapongások akárhányszor olyan mérveket öltöttek, hogy a katonaságnak kellett rendet teremtenie. Sokan a városi élet több szabadosságra csábító hatásában keresték a magyarázatot. (Nb. Pestnek abban az időben húszezernél valamivel kevesebb, Budának valamivel több lakosa volt.) Így szinte magától kínálkozott a következő, hogy a megrendült fegyelem helyreállításának és megszilárdításának legbiztosabb eszköze az egyetemnek valamely csendes vidéki városba való áthelyezése. A püspökökön kívül számos közeleti és tudományos kiválóság is osztozott ebben a felfogásban. Így Reviczky József, Reviczky Ádám kancellár atyja, egy időben maga is egyetemi tanár, egy éppen ezeitől (1790) megjelent latin nyelvű munkájában (*Introductio ad politicam regni Hungariae*) nagy meggyőződéssel bizonygatta, hogy az egyetemet az ország közepén valamely kisebb helyre kell áttelepíteni, mivelhogy „a műzsák a csendet és nyugalmat szeretik”.

Az áthelyezés pusztán lehetőségének felvillantása azon melegében élénk pezsgést indított meg. Az érdekelt városok siettek egymás után bejelenteni igényüket az egyetemre. Legkorábban (1790 május 25.) Esztergom jelent meg a szinten; utána Vác (május 27.) és Nagyszombat (szeptember 20.) nyújtották be folyamodásukat a kancelláriához, illetve a kancellárián át II. Lipót királyhoz. Eger ellenben, noha nagyhírű liceuma révén valamennyi másnál méltóbb keretűl kínálkozott volna az egyetemnek, ezúttal versenyen kívül maradt. A versenyzők persze nem fukarkodtak ígéretekben. Mindegyik iparkodott túllicipálni a másikat. Még aránylag Nagyszombat volt a legszerényebb. Ígéretes helyett inkább történeti jogaira és az áthelyezés következtében szenvedett pótolhatatlan veszteségeire hivatkozott. Már Esztergom és Vác kevésbé tehette

ezt. Azaz hogy Esztergom végső menedékként hivatkozhatott Pázmány alapító levelének arra a kikötésére, hogy abban az esetben, ha az egyetemet bármilyen okból elköltöztetnék Nagyszombatból, új helyet csak az esztergomi főegyházmegye területén jelölhetnek ki neki.

Míg tehát Esztergomnak, ha mindjárt szalmaszálba is, mégis volt mibe kapaszkodnia, Vác az égvilágon semminemű jogigényre nem hivatkozhatott. Talán ez az oka, hogy valamennyi versenytársánál nagyobb igyekezetet fejtett el célja elérésére. Mintha lázas munkatempójával akarta volna megpótolni jogalapjának hiányosságát. 1794 május 8-án újabb folyamodást nyújtott be immár Ferenc királyhoz, ezúttal azonban nem a kancellária, hanem az egyetem útján. Folyamodványát ki is nyomatta, hogy ország-világ lássa igyekvésének méltányosságát. (Előttünk a piarista központi könyvtár példánya fekszik !) A nemes magisztrátus folyamodványában az áttelepítés minden elképzelhető eshetőségére kiterjeszkedik. Így mindjárt nagy nyomatékkal mutat rá a város kedvező fekvésére: Pestről egy nap alatt megjárható, s a Vág, a Garam és a Duna közvetítésével az északi vidék minden tájáról aránylag könnyen megközelíthető. Nem kisebb előnye, hogy bőven rendelkezik az egyetem és az ifjúság elhelyezésére szükséges helyiségekkel. Erre a célra három nagy épületkomplexumot ajánlott fel a város: nevezetesen a Migazzi püspök által emelt monumentális Teréziánumot, a mai fegyház-épületet, mely 1783 óta, a konviktusok bezárása óta üresen állott, azután az angolkisasszonyok épületét, mely 1787 óta, az angolkisasszonyok Pestre költöztetése óta szintén lakó nélkül állott, s végül a régi piarista telket, mivel a piaristák 1785-ben a feloszlott domonkosok helyébe voltak kénytelenek telepedni és onnét csak tizenegy év múlva, 1796-ban térhettek vissza otthonukba. Ezeken felül még egy negyedik épülethelyiséget is említ, mely a piarista telekre támaszkodott s mely szintén tetemes számmal tartalmazott lakásnak is alkalmas helyiségeket.

A felsorolt épülettömbök összesen mintegy kétszáz szobát, illetve szobának is használható helyiséget foglaltak magukban. Ezenfelül mindegyik bőven el volt látva különféle mellékhelyiségekkel: konyhakkal, kamrákkal, pincékkel, gazdasági udvarokkal és nagy kiterjedésű kertekkel. De ez még nem minden. A magisztrátus a felsorolást ezzel az önérzetes megjegyzéssel zárja el: „Az említett épületek mindegyike tetszés szerint bővíthető és nagybővíthető.” És ha még ez sem volna elegendő, a város korlátlan terjeszkedési lehetőségeket kínál. Mert ime, körülbelül ezer háza közül legalább nyolcszáz olyan állapotban van, hogy akár emeletet is lehet rájuk húzni. „Aki nem hiszi, próbálja meg !”

Mint lakás dolgában, az ellátás megajánlásában is meglepő bőkezűséget, helyesebben optimizmust tanúsított a derék magisztrátus. Állítása szerint ugyanis a várost körüllelő sík területek, különösen Heves és Nógrád megyék, nemkülönben a Jászság olyan kimeríthetetlen bőségben és olyan kitűnő minőségben ontják az élelmiszereket a váci piacra, hogy a tanuló ifjúság minden gond nélkül és hozzá „elképesztően olcsó áron” elégítheti ki ilyennemű szükségleteit.

Az anyagi érdekek mellett a szellemi és lelki igények kielégítésére is gondolt a városi tanács. Így az egyetem túlnyomóan katolikus jellege miatt aggályoskodó szülők megnyugtatóására nem mulasztotta el kiemelni, hogy a várososhoz szervesen hozzátartozó Kisvác nevű külvárosban református templom is van, amelyet a protestáns vallású ifjak szabadon látogathatnak. Hasonlóan a szülők gondján akart könnyíteni azzal a ráutalással, hogy a város lakóinak egy negyed része német anyanyelvű s így a magyar fiúknak ott helyben kiálkozik alkalom a német, sőt esetleg a szlovák nyelvnél elsajátítására is.

Az élelmes váciak azonban nemcsak jó üzletemberek, hanem egyben jó lélekismerők is voltak: tudván tudták, hogy a fiatalokat érdeklik a szórakozási lehetőségek is. Ezért valóságos földi paradicsomnak igyekeztek feltüntetni városukat és még inkább határát. Annyi erdőt, ligetet, csalitot, cserjést, füzeszt, pázsitot és szőlőskertet sorolnak fel, amennyi egyidőben talán sohasem létezett a váci határban. Külön szólnak a Burgundiának nevezett alsóvárosról, füzeseiről, hatalmas faktól beárnyékolta majorságairól, a hét kápolnáról és messze tájon híres üdítő forrásvízéről, a Cselőtéről, melynek svájci tehenészete a természeti szépségeken túl az ifjúság tejnemű szükségleteinek kielégítésére is ki-

válcan alkalmas, azután a Naszály lábára támaszkodó gyönyörűséges sejcsei, diósvölgyi és nyulasi erdőkről, a vadregényes fekvésű Migazzi-kastélyról, a Kálvária-dombról és végül az öreg Naszályról, melyen immár nemcsak ásványtani ismereteit gyarapíthatja a nagyreményű ifjúság, hanem az aranybányászati titkaiba is beletanulhat. Mindezekhez hozzá kell még számítani a vidék tiszta levegőjét, egészséges vizét és minden irányból kínálkozó elragadó panorámáját. Itt igazán nem fenyegetnek a nagyvárosi élet veszedelmei: az ál-landó zaj, az ártalmas fényűzés, a testet-lelket megnyomorító kicsapongás és az okatlan pazarlás. Ezen az elképzelhető legszebb vidéken, melyet egyik oldalról a Duna, a másiktól a gyönyörű rétek, kertek, szántóföldek, szőlők, erdők, távolabbról pedig hegyek zárnak közre, minden adva van, ami az ifjúság felüdüléséhez és egészségének ápolásához szükséges.

A derék váciak tehát minden tőlük telhetőt megtettek, hogy az illetékes hatóságok döntését maguk felé hajlítsák. Még a valóság kiszínezésétől sem riadtak vissza. Ennek ellenére ügyük még sem haladt előre. Nem segített rajta a megyék által rendezett népszavazás sem. A megyék többsége ugyanis az egyetem Pesten hagyása, vagy legalább a döntésnek a legközelebbi országgyűlésig való felfüggesztése mellett nyilatkozott. Még azok is, melyek az áthelyezést kívánták, csak általánosságban, a hely közelebbi megjelölése nélkül nyilvánították véleményüket. Vác mellett határozottan csak Liptó, vagylagosan pedig Szepes megye állott ki. Igaz, Esztergom mellett is Esztergom megyén kívül csak Bars megye nyilatkozott.

Legnagyobb bajuk azonban az volt a váciaknak, hogy nem tudtak megfelelő tekintélyű protektort szerezni. A hivatalos körök szíve általában Esztergom felé húzott. A helytartótanács és a kancellária ismételtén a magyar Sion mellett tört lándzsát. Ez az álláspont kerekedett felül a tanulmányi tanács 1795 október 23-án tartott ülésén is. A megjelent tagok Barkóczy Ferenc és Podmaniczky József helytartótanácsosok kivételével valamennyien Esztergomra adták szavazatukat. A kancellária különben a következő években is (1799, 1800) sürgette az ilyenirányú döntést. Még szerencse volt — már tudniillik Vác szempontjából —, hogy a magyar közéletre ránehezedő „vis inertiae” minden esetben megakadályozta a döntő szó kimondását. Erre csak 1802 január 22-én került a sor, mikor is Ferenc király arra való hivatkozással, hogy az új tanulmányi és fegyelmi rend ügyis elejét veszi majd az áthelyezés okául szolgáló bajoknak, végérvényesen a Pesten való hagyrás mellett döntött.

Ezzel lezárultak a közel tíz évig tartó érdekes harc aktái. Bizonyos, hogy a harc nem vált szegényére Vác városának. De az sem kétséges, hogy céljának elérése komoly zavarba hozta volna a nemes várost, mert tapasztalni kellett volna, hogy egészen más dolog valamit megigérni és az ígéretet beváltani. Mert ha a jogi és bölcsészeti kart el is tudta volna úgy-ahogy helyezni — a teológiai fakultás 1790-től 1805-ig szünetelt —, az orvosi karral kórházak hiányában nem tudott volna mit kezdeni. De valószínűleg más tekintetben is bajok merültek volna fel. Mert, hogy mást ne is említsünk, a nagytekinthető tanácsnak az az elgondolása, hogy a nagyreményű ifjúság minden szabad percét a természet szépségeinek éldelezésével fogja tölteni, teljesen irreális volt.

(Balanyi György)

JEGYZETLAPOK. (*Beethoven, op. 132.*) Ez a vonósnégyes, mindig úgy érzem, rettenetesen mély és hősi emberi reveláció. Nem a pózában, a magatartásában hősi, mint egyik-másik romantikus, mint nem egyszer Liszt például, hanem abban, hogy egyáltalán megnyilatkozik: az embernek ebben a roppant, megrázó őszinteségében, ahogy kimond valami végső, elemi élményt, amire nincs is szó, amit csak zenében lehet kimondani és zenében lehet megérezni. Mintha embersége teljességét élné át előttünk: egy meztelen emberi arc és szív, fölmagasztosulva szenvedése nagyságában. Ez az, ami Beethovenban egyedülálló és félreismerhetetlen; ami ott van a sorsában és művében, az egyéniségében és az arcán. Lisztben néha a filozófiai pózt érzem: a filozófus töprengő pózát; Beethovennál minden élettől lucskos; azt hiszem, nincs zene, amely emberibb anyagú volna, mint az övé.

(Beethovennál a „küzdelem” magában a zenében megy végbe; Lisztnél viszont, amikor nekivág az útnak, sokszor már „adva van” a megoldás; zenéje nem a küzdelem, melyben a megoldást kicsikarja, mint Beethoven; inkább az utat írja le, mely „a kérdés fölvetésétől” a megoldásig vezet; ezért szeret már járt utat újrajárni: kész, adott, más területen kidolgozott (például irodalmi) mondandókat zenében újrafogalmazni (*Bénédiction de Dieu dans la solitude*, *Préludes*, stb.); — ami természetesen egyáltalán nem Liszt „csökkentése” akar lenni, hanem csak jellemzése, legalábbis úgy, ahogyan én látom.)

(*Jegyzet Éluárd költészetéről.*) Megjelentek magyarul Éluárd versei; kritikusok is nehézményezték, olvasók is kifogásolták, hogy elmulasztottuk kelőképpen megmagyarázni őket. Ebben van valami kis igazság: Éluárd első olvasásra meghökkentő — a magyar közönségnek, aki más költői hagyományokon nevelkedett. De ha mindent meg akartunk volna magyarázni, ami egyáltalán magyarázható, először is egy egész kötetre valót összeírhattunk volna; másodszor meg: szétteptünk volna egy virágot, lekopasztottuk volna szirmait, csak-hogy megmutassuk a kíváncsiaknak a szerkezetét. S virág helyett preparátum. Élő növény helyett sokszavú természetrajzkönyv — édes-keves.

Éluárd-t lehet magyarázni; minden költőt lehet magyarázni. De azt hiszem, Éluárd-t sem magyarázni kell, hanem megszokni — akklimatizálódni kell hozzá. Nem lefordítani prózára, hanem — megtanulni „éluárdul”. Ha megszokjuk képeit, kötéseit, hanglejtését, „vágásait”, hamarosan ráeszmélünk arra, mennyire közös nyelv ez, s a maga költői módján mennyire „érthető”.

Érthető? (Persze nem úgy, mint egy nyelvtankönyv, vagy egy vezércikk, hanem, ismétlem: a maga *költői* módján.) Hadd hozzak elő egy példát erre: hogy mit jelentett Éluárd költészete a német táborok francia hadifoglyainak. Valósággal a lelket tartotta bennük, táplálta, „élni segítette” őket, s „erkölcsi leckét” adott nekik, s utat mutatott „a valósággal való egybehangelődésre”.

„Néhány kiruccanás a szürrealista planétákra eleinte megrészegített minket — olvassuk egy fogolytábori emlékezésben. — Mégis hamarosan csalódtunk abban a reményünkben, hogy ott orvosságot találunk a fogság bezártságára: arra, hogy szinte teljesen meg voltunk fosztva az élménynek minden rajtunk kívül eső tárgyától. Úgy érzem, tárgyilagosan be kell számolnom róla, hogy azok, akik kitartottak köztünk a szürrealista gyakorlatokban, neuraszténiába estek, sőt bizonyos elmezavaroktól is tartaniuk kellett. Ezek közt nem az volt a legkisebb, hogy éber állapotukban összezavarták a valóság emlékeit az áloméival. A szerencsétlen, és „élni méltó” emberek nem bírják ki sokáig pozitív etika támasza, meg a valósággal való egybehangelődés keresése nélkül, főként akkor nem, ha ez a valóság áldozatot és tetteket kíván tőlük.”

Ilyen támaszt kaptak Éluárd becsempészett, titkon keringő köteteiben. Ezek a rebbező szárnyú, csupa-fény képek nem laboratóriumi koholmányok: a valóság harmatát tudták cseppenteni a drótsövények mögött sínylődők kiszikadt ajkára. Ne feledjük, ha magyarul olvassuk őket: kiállták a próbát. (r. gy.)

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

M. J. Budapest. — A katolikus házaselet olyan belső vonatkozású kérdéseire, amelyeket felvetett, csak levélben válaszolhatunk. Ehhez viszont meg kell adnia teljes címét.

C. G. Kispest. — A magyarországi kegyhelyeket hiánytalanul nem tudjuk felsorolni. Tájékoztatásul egynéhányat itt közlünk. Andocs (Somogyban), Besnyő (Pest m.), Bodajk (Fejér m.), Buda-Krisztinaváros, Eger (Szervitatemplom), Egerszalók (Heves m.), Esztergom (Bakács kápolna), Gyöngyös (Ferences templom), Győr (a Székesegyház környező képe), Hajós (Pest m.), Makkos Mária (Budakeszi határában a főváros mellett), Mária-Remete (Pesthidegkúton, Buda határában), Kis-Cell (Vas megye), Mária-Gyüd (Baranya m.), Mária-Kéménd (Baranya), Mária-Könnye (Baja mellett), Mária-Pócs (Szabolcs), Mátraverebély-Szentkut (Nógrád), Szentkut (Petőfi szállás, Kiskunfélegyháza mellett), Osli (Sopron m.), Solymár (Buda határában), Sümeg (Zala m.), Szeged (az alsóvárosi templom), Szekszárd (Tolna m.), Turbék (Somogy), Vác (Hétkápolna), Ezek az országos híru kegyhelyeink. Mindegyik a Boldogságos Szűz egy-egy kedves képe, illetve szobra körül alakult ki. Főképp Nagyboldogasszony és Kiszasszony-napján szoktak zarándokolni hozzájuk.

Aggódó édesanya. — Mi úgy látjuk, a bajok abból adódnak a fiatalok között, hogy a férj, az ön fia, a maga stílusával nem hogy közelebb hozná, de elriasztja ifjú feleségét a vallásosságtól. Ön, mint édesanyja, magyarázza meg neki, nem mindegy, hogyan vagyunk vallásosak, különösen nem mindegy ma. Szent Jeromos mondotta egy római matrónának: nem vezethet üdvösségre az olyan út, amelyen másokat a kárhozat felé taszítunk. Magunk életstílusának másokra való oktrojálása nem keresztényi, nem célravezető. A szeretet nem kényszerít, hanem hódít. Fia ne „magyarázzon”, főképpen ne korholja feleségét, hanem kedveltesse meg vele a maga felfogását, erkölcsi elveit, hitét, gondolatvilágát. Majd akkor az magától, önként osztotni fog vallásos gyakorlatait. Hogyan mondja Szent Tamás? „Amit célként legelső helyen tűzünk ki, az a végrehajtás során a legutolsó mozzanat lesz.” Akármilyen unalmas is a türelmetlen ember számára, építeni csak lépésről-lépésre lehet. Meg kell teremteni hozzá az összes előfeltételeket, biztosítani minden szükségeset, el kell végezni minden számítást, jó tervet kell készíteni, csak aztután lehet nekifogni — a megalapozásnak. Ön is korholóan említi, hogy menyének nincsenek meg a legalapvetőbb fogalmai sem a vallási életéről, mert vallásilag közömbös környezetből származott. Kétségtelenül nem egyszerű a probléma, de miért kell ezért a fiatalasszonyt megróni? Éppen ez az, ami mentségül szolgál és ami az önök kötelességévé teszi, hogy nagyon okosan, a szeretet művészetével szerettessék meg vele a maguk életstílusát és világát.

Rózsafűzér kedvelője. — Az úgynevezett „olvasó-kerék” nem más, mint a közepén átlukasztott fémkorong, amelynek a külső peremén tíz bemélyedés és egy kiálló kereszt található. A szentolvasó helyett szokták használni a rózsafűzér egyes buzgó hívei olyankor, ha a megszentelt olvasót valamilyen oknál fogva nem használhatják. (Például utcán, vagy olyan helyen, ahol feltűnő volna, vagy másokat zavarna, ha a rózsafűzér a kezükön függne.) Az „olvasó-keréket” kényelmesen rá lehet húzni valamelyik ujra és a hüvelykujjat a rovátkákba mélyesztve számlálni lehet rajta, hanyadik Üdvözlégy-nél tart az imádkozó a tizedben. A tized végét a kereszt jelzi. Az „olvasó-kerékhez” nálunk semmiféle búcsú nem kapcsolódik. Ez azonban nem is lényeges, ha az imádkozó a zsebében hordja a rózsafűzért. A rendelkezések szerint ugyanis nem fontos, hogy a rózsafűzért imádság közben a kézben fogjuk, akkor is elnyerhetjük a hozzá fűződő búcsúkat, ha az egyáltalán nálunk van.

H. K. — Igen, a lelki egyensúly valóban a legnagyobb kincsek egyike: adomány, amelyet kérni kell az Uristentől, de amelynek megszerzéséhez Önnek is

meg kell tennie mindent, amit megtehet. Talán segítségére lehetünk néhány fogalom tisztázásával, mert úgy látjuk leveléből, hogy sok felesleges aggodalmat és szenvedést szerez önmagának a fogalmak helytelen alkalmazásával. 1. Ha a helyes úton jár ugyan, de szeretne, sokszor szeretne, nagyon szeretne más úton járni, akkor ezt ne nevezze se skizofreniának, se jellemgyengeségnek, se semmiféle más lelki betegségnek, hanem nevezze annak, ami: azaz kísértésnek, amelynek ellent kell állnia, és tud is, és fog is. Az, hogy nagyon nehezére esik ez az ellentállás, csak növeli érdemszerző értékét. És ha nem sikerült ellentállnia, akkor alázatosan bár, de mégis erős bizalommal higgye, hogy legközelebbi alkalommal mégis sikerülni fog. 2. „*Silányminőségű lelki akarát.*” Miért szomorítja lelkét ilyen becsmérő szavakkal? Lehet, hogy van Önben bizonyos lelki restség, hogy hiányzik bizonyos nagylelkű készség, de az is lehet, hogy betegség, öregség és régi mulasztások okozta lelki hegek eredményezik ezeket a húzódozásokat újabb terhek elfogadásától. Az is lehet, hogy másoknál realisabban látja az akadályokat és nehézségeket, amelyek a követendő útban majd akadályozni fogják. Nem mindig biztos, hogy aki könnyen vállal el nagy feladatokat, végre is hajtja majd, amit elvállalt. Ahelyett, hogy kemény szavakkal megbélyegezné magát, inkább mélyedjen el annak megfontolásában, hogy mi az a kevés, amit jó lélekkel el tud vállalni, azt tegye is meg, és ismerje el Isten előtt, hogy többre nem telik Öntől. Adottságainak ez az alázatos elfogadása előbbre viszi lelki életében, mint önmagának becsmérése, amely alázatosságra öltözteti a kevély énközpontiságot. 3. „*Örökösen konfliktusok között élek.*” Mikor keletkezik konfliktus? Minden egyes cselekedetünkben két tényező érvényesül: a tudatos és a tudattalan énünk. Ha ez a kettő egyformát akar, akkor cselekvésünk zavartalanul folyik le, ha tudatos, vagyis cenzurának alávetett énünk és ösztönös, tudattalan énünk mást-mást akar, akkor következik be a konfliktus. Nem kell ugyanis azt gondolnunk, hogy minden, ami ösztönös, egyben rossz, és fordítva! Lehetséges, hogy tudatosan akarunk valami olyat tenni, ami önmagában talán jó és dicséretes, de a mi erőinket meghaladja, ezért énünk tudattalan része gátlólag, nyugtalanság és tépelődés előidézésével lép közbe. Máskor túl gyorsan szeretnénk célt érni, és a tudattalanból jövő gátlás az elhamarkodottság következményeitől akar visszatartani. Ismét máskor a tudatban megszólalni nem tudó lelkiismeretet, a tudatos rossztól visszatartó belső hangot helyettesíti a zavar, nyugtalanság, tépelődés. De nem is ez az igazi konfliktus, hanem az, mikor valaki nem hallgat a mélyből származó figyelmeztetésekre és ezért eltúloz, elront valamit, „rövidzárlatot” okoz: különösebb ok nélkül csúnyán összekülönbözik a másikkal, feltűnő érzékenységgel reagál valamire, súlyos önvádjai lesznek, stb. Az így másokkal vagy önmagával szemben létrejövő konfliktusok megelőzhetők azzal, hogy a) nem vesszük komolyan minden ötletünket, hanem arra is gondolunk: nem a hiúság vagy nagyravágás diktálja-e őket? b) gyakran kikérjük mások tanácsát és nem utasítjuk el mereven az ellenvéleményeket, c) mélyebb önismeretre törekszünk. — Néha tehát jó az ösztöneinkre hallgatni. Hogy mikor igen, mikor nem, abban van éppen a probléma, és ennek a megoldása nyugtatja el a konfliktust. Ha Ön „örökösen konfliktusok között él”, az annak jele, hogy erősen a tudattalanja vezeti és hogy a tudatos, vagyis a cenzurának hozzáférhető lelkivilága még igen kis tényező cselekvéseiben. Kísérlelje meg az elmélkedést cselekedetei fölött ilyenféle kérdések alapján: mit tettem, vagy mondtam? mi okból tettem, vagy mondtam? Mi szokott másokban felbosszantani, vagy megörvendeztetni? Mi az, ami ezekben az okokban megismétlődő? Meg kell kísérelnünk, hogy behatoljunk tudattalan világunkba, akkor könnyebben meg fogunk birkózni nemtelen ösztöneinkkel, bátrabban ráhagyatkozunk nemes ösztöneinkre, és nem fogunk minden egyes cselekedetünkkel konfliktusokba keveredni.